T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1945–1960 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ OLUŞUMUNU ETKİLEYEN İÇ FAKTÖRLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHARREM KAÇAN

ANABİLİM DALI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER

KOCAELİ-2009

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1945–1960 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ OLUŞUMUNU ETKİLEYEN İÇ FAKTÖRLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHARREM KAÇAN

ANABİLİM DALI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. MEHMET MERT SUNAR

KOCAELİ-2009

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1945–1960 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ OLUŞUMUNU ETKİLEYEN İÇ FAKTÖRLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi hazırlayan : MUHARREM KAÇAN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarih ve Nu.:
29.04.2009-2009/10

İrfan Kaya ÜLGER	**Bekir GÜNAY**	**Mehmet Mert SUNAR**
Doç. Dr.	**Yrd. Doç. Dr.**	**Yrd. Doç. Dr.**

KOCAELİ-2009

SUNUŞ

Her yapı, etrafındaki birçok değişkene özellikle zamana bağlı olarak kendisini yenilemektedir. Bu yenileşme sürecinde insanlar tarihe yönelmekte, günümüz olaylarını yorumlarken ondan destek alarak, gelecek adına daha tutarlı yorumlar yapmaya, çözümler önermeye ve modeller çıkarmaya çalışmaktadırlar. Türkiye'nin geleceğe dönük politikalarını belirlemede bize katkı sağlayacağını değerlendirdiğimiz 1945-1960 dönemini tarihten destek alarak incelemeye çalışacak ve toplumun yaşadığı değişim ve dönüşümü gözler önüne sermeye çalışacağız.

Tarih, araştırmacıya geçmişin koşulları gereği uygulanabilmiş örnekleri ortaya koymaktadır. Fakat yaşanan değişim ve dönüşüm neticesinde günümüzdeki olayları geçmişteki modellere göre yorumlamaya çalışmak bazı başarılar getirse de günümüz verilerini ortaya koymadan geleceğe dönük çıkarımlar yapmak hata yapmamıza neden olabilmektedir.

Bir araştırmacı bir konuya incelerken yaşadığı toplumun etkisi kaçınılmaz olarak yaklaşım tarzına yansımaktadır. Fakat doğruya yakın bir çalışma yapmaya istekli bir araştırmacı bu özellikten sıyrılmalıdır. Aynı zamanda araştırmacı çalışmasını yaparken Fransız tarihçi Fernand Braudel gibi düşünmek ve bütün tarihin her şeyiyle 'bizim tarihimiz' olduğuna anlamak zorundadır. Tarihteki yanlış ve doğruları çözümleyerek gelecek adına yanlışlardan ders alıp geleceğe umutla bakmalıdır ki yaptığı çalışmanın gelecek adına artı yönde bir yararı olsun.

İncelemeye çalıştığımız zaman diliminde yaşanan olayların geçmişle bağlantısını bulmak, tarihin oluşmasına etki eden unsurların temel özelliklerini ortaya koymak ve bunları harmanlayarak geleceğe yönelik varsayımlar yapmak çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmadaki amacımız, temel dinamiklerini Osmanlı ve Cumhuriyet'ten miras alan 1945-1960 Türkiye'sinin dış politikasını etkileyen iç faktörleri ortaya koymak; hangi faktörün diğerine nazaran baskın olduğunu, ülkedeki hangi grupların dış politikayı yönlendirdiğini incelemek ve gelecek adına bir çözümleme ortaya koymaktır.

Tez çalışmamda hafta içi-hafta sonu, gece-gündüz demeden yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. M. Mert Sunar'a ve bende tarih aşkının oluşmasına vesile olan Yrd. Doç. Dr. Bekir Günay'a teşekkürü borç bilirim.

İstanbul, Aralık 2008
Muharrem KAÇAN

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... **I**
İÇİNDEKİLER ..... **III**
ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VI**
GİRİŞ **1**
I. TARİHİ ARKA PLAN **6**
A. Osmanlı Mirası **6**
B. Cumhuriyet Mirası 19
II. TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN İÇ FAKTÖRLER **33**
A. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'deki Mevcut Durum 33
B. II. Dünya Savaşı Sırasında Artan Merkeziyetçilik ve Tepkiler 35
1. Milli Korunma Yasası 35
2. Toprak Mahsulleri ve Varlık Vergisi 36
3. Toprak Reformu 37
C. Demokrat Parti Kuruluşu 38
D. İnönü'nün Liberalleşme Çabalarına Rağmen DP'nin Yükselişi 40
E. 1950 Sonrası Türkiye'deki Değişim ve Dönüşümler 48
F. İç Tehdit Algılamaları 58
III. TÜRK DIŞ POLİTKASI VE ULUSLARARASI KONJONKTÜR **61**
A. II. Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası Konjonktür 61
B. Türkiye'nin Batı İttifaklarına Girişi 65
C. Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 72
D. Türkiye-ABD İlişkileri 80
E. Türkiye-İngiltere İlişkileri 88
F. Türkiye-SSCB İlişkileri 90
SONUÇ **95**
KAYNAKÇA **100**
EKLER **107**
ÖZGEÇMİŞ **120**

ÖZET

Türkiye'de dış politikayı yönlendirenler Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde oluşan modern merkezi devletin çekirdeğini oluşturan bürokratlardır. Devletin artan biçimde dışarıdan gelen ekonomik, askeri ve siyasi meydan okumalara karşı etkisiz kalmasının sonucu, merkeziyetçi ve bürokratik bir devlet yapısının kurularak bu meydan okumalara karşı durulabileceği düşüncesinin kabul görmesi oldu. Giderek daha fazla endüstrileşen ve çevresindeki bölgeleri ekonomik ve siyasi olarak kontrol altına almaya başlayan Batı karşısında çevre ülke konumuna düşme ve Batı kaynaklı yeni akımların Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan unsurları menfi yönde etkilemesi sonucu yaşam mücadelesi veren devletin bürokratları; merkezi devleti, topluluğu bir arada tutabilmek için vazgeçilmez görmeye başladılar. Bürokratik kadroların modernleşme çabaları, merkezi güçlendirmeyi hedefledi. Bürokratlar modernleşme ile yaşam koşullarının eskiye nazaran iyileştiğini gördükçe batıya yönelme daha da hızlandı. Bu süreç, bürokratları ve merkezi devleti Türkiye'nin iç ve dış politikasını belirleme de başrol oyuncuları haline getirdi. Merkezi devlet genişledikçe merkez-çevre ayrımı giderek arttı.

1945-1960 yılları merkezi devletin gücünü giderek arttırdığı bir dönemdir. Uluslararası sistemin iki kutuplu bir yapıya dönüşmesi ve Türkiye'nin bu iki kutuplu yapının çatışma alanlarından birinde bulunması merkezi devleti destekler yöndeydi. Aynı zamanda dünyada Amerika Birleşik Devletlerin (ABD) öncülük ettiği bir liberalleşme ve demokratikleşme rüzgarı esiyordu. Merkezi devlet ve liberalleşme farklı iki düşünce sisteminin sonuçları olmasına rağmen Soğuk Savaş süresince bu iki argüman beraber kullanılmaya devam edildi. ABD, devletlerin etkisini devam ettiren bir sistem kurarken aynı zamanda bir demokratikleşmeden bahsediyordu. Bu tamamen Soğuk Savaşın neden olduğu bir ikilem olacak ve 1970'lerden sonra değişmeye başlayacaktır.

1945-1960 yılları arasında dış politikayı yönlendiren faktörleri genel olarak, merkezi devlet yapısı (devletin çekirdeğini oluşturan bürokratlar) ve değişen uluslararası yapı olarak ikiye ayırırsak, değişen uluslararası yapının, merkezi devletten daha baskın olduğu gerçeğini tezimizde savunmaya çalışacağız.

ABSTRACT

During the Ottoman's declining period in the 19th century, the bureaucrats, constituting the nucleus of modern central state, guided the Turkey's foreign policy. Unavoidable penetration of capitalism and the counter reaction of the government caused centralism supported by bureaucrats to strengthen within the years. Bureaucrats started seeing central government as the ultimate solution to keep the nation together against the devastating impact of capitalism and western fueled new movements. Therefore all the modernization efforts were aimed to strengthen the centralized government. As the bureaucrats saw the proliferation of the living standarts with modernization rather than the past, inclination to west has been increased much more. This process caused the bureaucrats and centralized government to become the most important players in determining domestic as well as foreign policies. As the central state distended, centre-environment discretion increased respectively.

Years between 1945 and 1960 is the time when the central state increased its power day by day. Convention of the international system to a two-pole structure and Turkey's occupation in one of the crashing fields of this two-pole structure had some inclinations of supporting the central state. At the sometime, the wind of liberalism and democracy, which USA had taken the lead, blew around the world. Although central state and liberalism had been the conclusions of two different ideolojical system, these two elements were being used together during the Cold War. While USA concerned about system that followed the influence of the states, it also concerned about democracy. It would be a dilemma which the cold war caused and begin to change after 1970's.

If we generally take apart the factors, which directed the foreign affairs between 1945 and 1960 into two parts as central state (bureaucrats, core of the state) and changing international statement, we will try to advocate that changing international statement is more effective than the central state.

KISALTMALAR

ABD	**:**	Amerika Birleşik Devletleri
SSCB	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
NATO	**:**	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
CENTO	**:**	Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
SEATO	**:**	South-East Asian Treaty Organisation (Güney Doğu Asya Anlaşması Örgütü)
BM	**:**	Birleşmiş Milletler
ODK	**:**	Orta Doğu Komutanlığı
ODSO	:	Orta Doğu Savunma Organizasyonu
BAC	**:**	Birleşik Arap Cumhuriyeti
AB	**:**	Arap Birliği
COMECON	:	Council of Mutual Economic Assistance Council (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi)
OEEC	:	Organisation for European Economic Co-operation (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)
CHP	**:**	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	**:**	Demokrat Parti
KİT	**:**	Kamu İktisadi Teşebbüsü
TBMM	**:**	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMT	**:**	Türk Mukavemet Teşkilatı
a.g.e.	**:**	Adı geçen eser
a.g.m.	**:**	Adı geçen makale
b.	**:**	Baskı
çev.	**:**	Çeviren
ed.	**:**	Editör
c.	**:**	Cilt
haz.	**:**	Hazırlayan
yay. yön.	**:**	Yayın Yönetmeni
sad.	**:**	Sadeleştiren

GİRİŞ

İki süper gücün çekişmesine sahne olacak 1945-1960 dönemi Türkiye'nin dış politikasını uluslararası alanda gerçekleşen rekabeti görmezden gelerek, kendi iç dinamiklerine göre analiz etmenin çok tutarlı olamayacağı aşikardır. Türkiye'nin 1945 sonrası dış politikası ulusal kriterlere göre değerlendirildiğinde birçok noktanın çözüme kavuşmadığı görülmektedir. Çünkü ulusal unsurlarla iç ve dış politikayı özellikle dış politikayı açıklamaya çalışmak yeterli değildir. Küresel rekabetin şiddetlendiği bu dönemi incelerken kurulan yeni dünya sistemini irdelemek bir zorunluluk haline gelmektedir. Ulusal bazda yapılan analizlerin daha dar kapsamlı olduğu gözükmektedir. Dünya sistemlerini inceleyen analistler ulusal bazdaki çalışmalara kuşkuyla bakmakta ve araştırma nesnelerin herhangi birisinin gerçekten var olup olmadığını ve her ne olursa olsun analizin odaklanması gereken en yararlı yer olup olmadığını sorgulamaktadır.[1] Bu düşünce sistemi konuyu ele alırken temel yaklaşım tarzı olarak kabul edilecektir.

1945-1960 yılları arasındaki Türk Dış Politikasını incelemeye başlamadan nasıl bir devlet yapısı ve topluma sahip olunduğunun araştırılması gerekmektedir. Bu soruyu cevaplamaya çalışırken merkez-çevre ayrımı teorisini kullanacağız. Şerif Mardin'in belirttiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hayatında temel bölünme merkez ve çevre[2] arasında olmuştur. Bu ayrım Osmanlı'nın güçlü olduğu dönemlerde adalet prensibi ve yerel kuvvetlere verilen yeter seviyedeki özerklik ile yumuşatılırken müteakip dönemlerde bu sistem işlemez hale gelmiştir. Sistemin bozulması ile birlikte merkez çevre ayrımı giderek daha da derinleşmiş ve birbirine yabancı iki gruba dönüşmüştür. İlk grup ülkeyi batı modeline göre biçimlendirmeye çalışan bürokratlardan ve onların müttefiklerinden oluşmaktadır. Bu grup, toplumun kalan kısmından yoksun olarak bütün değişim/dönüşümleri devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçmişlerdir. Bunu gerçekleştirirken devleti sürekli ön plana çıkartmışlardır. Osmanlı

---

[1] Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi, (**çev.) Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy, 2.b., İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005, s.36.

[2] Şerif Mardin, "Merkez-Çevre İlişkileri," Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (haz.), **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme,** 3.b., İstanbul, Aktüel Yayınları, 2007, s.125.

İmparatorluğu'nun çöküş döneminde yetişen bu kişiler, devletin kurtuluş yolunun ancak merkeziyetçi bir yaklaşımla başarabileceğine inanıyorlardı.

Bu gruba tepki olarak çıkan karşı grup ise gelenekçi-liberal olarak isimlendirildi. Bunların özelliği hem siyasal hem de ekonomik temellere dayanıyordu. Devletin baskıcı tavırlarından yana değildiler. Kişi hak ve özgürlüklerine önem veriyorlardı. Batılı değişim/dönüşüme karşı gelenekçiliği benimsiyorlardı. Merkezi devlet yapısının tersine adem-i merkezi yönetime sıcak bakıyorlardı. Prens Sabahattin ve arkadaşları bu düşünce sisteminin duayenleriydiler ve bireyselci bir toplum yapısına geçiş için Anglo-Saxon eğitiminin imparatorluğa aktarılmasından yanaydılar.

Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı İmparatorluğu'ndan, belli başlı politikaları toplum kesimlerinden bağımsız tespit edebilme gücüne sahip olan, merkezi bir devlet ve zayıf bir toplum miras kalmıştır. Bu yüzden bürokratik seçkinler kendilerinin her konuda doğru olduğunu düşünmeye başladılar. Merkezi devleti de bu düşünceleri diğerlerine kabul ettirmek için kullanmaktan çekinmediler. Bu sebeplerden Türkiye'de çok partili sisteme geçiş çoğul çatışmalar sonucu gerçekleşmedi. Yine yukarıdan aşağıya empoze şeklinde gerçekleşti. Devlet gücünü bürokratlara dayanarak sağlamaya çalışmış, Türk ulusuna dayandırma düşüncesi daha sonraları siyasal partilerin kuruluşu ile olmuştur. Bu süreç ise birçok zaman sekteye uğramıştır.

Zayıf bir toplumun sonucu olarak seçkinler kendi düşüncelerini topluma kabul ettirme de çok zorlanmadılar. 1950'li yıllar genel olarak seçkinlere karşı direnç gösteren bir toplumun oluşmasından bahsedilir. Ekonomik olarak ta savaş zamanı özellikle Türkiye'nin batısında bir tüccar kesmin palazlandığı ve bu güç grubunun siyasilere kendi görüşlerini kabul ettirmeye çalıştıkları kabul edilir. Halk ve harp zenginleri seçimlerle iktidarı değiştirdikleri ve artık toplumun zenginleştiği söylenegelmektedir. Temelde ise bu değişim ve dönüşümün gerçekten toplumun görüş açısının artı yönde değişmesinde değil dış dünyanın yaşadığı değişimde aramak lazımdır. Çok partili sisteme geçiş bile aynı saflarda oturan kimselerin ekonomik görüşlerinin farklılığından kaynaklanmıştır. Aynı eğitimi görmüş aynı eğitim sisteminden geçmiş bu kişilerin merkezi devleti yumuşatmaya yönelik hiçbir

girişimleri olmamıştır. Bürokratların bazı davranış tarzlarındaki olumlu değişim merkezi devletin zayıflaması olarak algılanmamalıdır. Bilakis devlet, altyapı çalışmalarındaki gelişmelerden dolayı etkisini en ucra köşelere kadar uzatmıştır. Merkeziyetçiler ve liberaller arasındaki rekabet yine merkeziyetçilerin baskın olduğu bir yapıyla sonuçlanmıştır.

Bu iki farklı bakış açısından merkezi devlet savunanların 1950'lerde büyük bir düşüş yaşadığı, liberal bakış açısının ağırlığını arttırdığı genel kabul gören bir görüştür. DP ile çevrenin merkez üzerinde bir zafer kazandığı, çevrenin yüzyıllardır dışlandığı sisteme siyasal olarak girerek merkezi sınırlandırdığı kabul edilir. Bizim görüşümüz ise merkezi devletin gücünü koruduğu hatta etkisini daha da arttırdığı bunun yanında bürokratik elitizmde bir yumuşama olduğudur. Demokratikleşme sloganlarıyla ortaya çıkan görüşlerin temelinde değişen dünya sistemine entegre olma kaygısı görülür. Daha sonraki yıllara bakıldığında görülmektedir ki merkezi devlet yapısı, yeni kurulan dünya sisteminin kendisine tanıdığı haklar sonucunda etkisini korumaya devam etmiştir.

Merkezi devlet yapısı, orta sınıfın zayıflığı ve merkez-çevre ayrımına değindikten sonra devletin dış dünyadan nasıl etkilendiğinizi açıklamamız gerekmektedir. 1945 sonrası dış dünyada yaşanan değişim ve Türkiye Cumhuriyeti'nin buna tepkisi, Kırım Savaşı sonrası 1856 Paris Barış Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler topluluğundan birisi olarak kabul edildiği dönem ile birçok benzerlikler göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyılın ortalarında Ruslara karşı batılı devletleri yanına alarak bir denge politika gütmesi ve Avrupalı olma isteği 1945 sonrası için de aynen geçerlidir. Türkiye II. Dünya Savaşına girmediğinden yeni kurulacak düzende kendisine yer olmayacağı korkusu ile 1945'li yıllara adım atmıştır.

I. ve II. Dünya Savaşları, Paul Kennedy'nin[3] değindiği gibi bir dünya gücünün diğer dünya gücüne hegemonyasını devretmesindeki kırılma noktalarıydı. Dünyayı I. Dünya Savaşı'ndan çok daha kötü etkileyen II. Dünya Savaşı'nın enkazından, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve ABD iki süper güç

[3] Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s. 247.

olarak çıktı. Bolşevik ihtilalinden 1935'lere kadar pasif bir dış politika izleyen Ruslar savaş süresince devam ettikleri yayılmacı politikalarını savaştan sonrada devam ettirmişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri de aynı şekilde II. Dünya Savaşından önce iç kamuoyunda devam eden "dışarı açılım?" sorusuna evet cevabını vermişti.

Dünya artık hızla bu iki süper güç etrafında toplanmaya, örgütlenmeye, diğer bir deyişle kutuplaşmaya başladı. Türkiye ise çoğu devlet gibi güvenlik bunalımı içinde, kendisinin de yer alabileceği, emniyette hissedeceği bir kuruluşun güvenliği altına girme yollarını arıyordu. Her ne kadar savaşa girmese de tarıma dayalı olan ekonomisi büyük yara almıştı. Hemen yanı başında yüzyıllardır Türkiye üzerindeki emelleri olduğu bilinen ve şimdi de süper güç haline gelmiş bir SSCB, Türkiye'yi daha da tedirgin etmekteydi.

Bu paralelde 1945-1960 yılları arasındaki Türk dış politikasının sağlıklı bir biçimde incelenmesi için Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk yıllarından nasıl bir devlet yapısı, nasıl bir toplum ve nasıl bir ekonomik yapı kaldığının irdelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bunlar, incelenen dönemin temel taşlarını oluşturmakta ve yapılacak yorumların doğruluğu bunların ne kadar bilindiğiyle doğru orantılı olacaktır. Buradan hareketle ilk bölümde özellikle merkezi devlet yapısının güçlenmeye başladığı XIX. yüzyıldan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Dünya Savaşı'na kadar olan kısmı ve değişen uluslararası sistem incelenmiştir. Her dönemin analizinde olduğu gibi bu çalışmada da kendi dışımızda gelişen dünya siyaseti ve dünya ekonomisinin de inceleme gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti dünya siyasetinde önemli bir aktör olup XVII. yüzyılların ortasından itibaren de dünya ekonomisinin bir parçası haline gelmiş bir ülkedir. Coğrafi olarak da değişen dünya sisteminin bir parçasıdır. Dış dünya ile Osmanlı Devleti-Türkiye Cumhuriyeti kaçınılmaz olarak etkileşim halindedir. Bu sebeplerden tarihi faktörlere değişen uluslararası sistem de eklenmiştir.

İkinci bölümde; 1945-1960 yılları arasında Türkiye'deki iç dinamikler incelenmeye çalışılmıştır. Tek parti iktidarından çok partili sisteme geçiş, geçişin getirdiği dinamizm ve yeni dünya sisteminin bu geçişe etkisi, Türkiye'nin giderek artan şekilde Batı askeri ve ekonomik sistemine girişi ve bunun topluma yansıması, teknolojik gelişmeler ile birlikte pazar ekonomisinin gelişmeye başlaması ve bu

konuların merkezi devlet tarafından nasıl ele alındığı ikinci bölümdeki iç dinamikleri oluşturmaktadır.

Üçüncü bölüm ise Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası irdelenmeye çalışılmıştır. Bürokratlar 1945 öncesi olduğu gibi 1945 sonrası da dış politikayı yönlendirecek ve etkileyecek durumdadır. Çevrenin temsilcisi olarak gözüken Demokrat Parti (DP), 1950'de iktidara gelse de merkezi devletin batı temelli modernleşme çabaları devam etmiş ve Türkiye, çizgisini değiştirmeyerek Batı sistemine yönelmeye devam etmiştir. Bu politikanın oluşmasında Sovyet tehditleri azımsanmayacak kadar önemlidir. Türkiye, artan Batı etkisi ve çok partili yaşamın getirdiği dinamizm ile Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Balkanlarda aktif bir politika izlemeye çalışmıştır. Bunların başında Bağdat ve Balkan Paktlarının kuruluşu, Kıbrıs ve Arap ülkeleri ile olan ilişkiler gelmektedir. Global seviyedeki siyasetlerini bu bölgelere yansıtmak isteyen ABD, İngiltere ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile olan ilişkilerde incelenecek diğer konuları oluşturmaktadır.

I. TARİHİ ARKA PLAN

A. Osmanlı Mirası

Türkiye Cumhuriyetinin 1945-1960 yılları arasında hem devlet yapısında hem de toplum yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimi anlayabilmek için Osmanlı devletinin geleneksel yapısı ve XIX. yüzyılda yaşadığı değişimlere değinerek imparatorluktan modern devlete geçiş sürecinin analiz edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bölümde ilk olarak Osmanlı devletinin geleneksel yapısına bir giriş yapılarak XIX. yüzyılda yaşadığı değişimler incelenecektir.

Osmanlılar da siyasi iktidarın teşkilatlanması, belli başlı organları ve bunların fonksiyonları, egemenlik ve iktidarın meşruluğu üzerinde Ortadoğu'da hakim devlet felsefesine göre belirmiştir. Buna göre, siyasi iktidarı ve onun egemenliğini meşru kılan temel prensip adalettir. Hükümdarın kendi otoritesini temsil edenlere dair halkın şikayetlerini dinlemek ve haksızlıkları ortadan kaldırmak için belli zamanlarda, kendi huzurunda kurulan Divan-ı Hümayun, bütün Ortadoğu devletlerinde en önemli hükümet organı olarak var olmuştur.[4] Devletin büyümesine ve kurumlaşmasına paralel olarak Divan-ı Hümayun'da gelişimini sürdürmüştür. Divan-ı Hümayun'u oluşturanların birçoğu devşirme sisteminde yetiştirilmiş Hıristiyan çocuklar olmuştur.[5] Siyasi iktidarın kendilerine tanıdığı güç ve imtiyaza rağmen, sistemin iyi işlediği klasik dönemde, devşirme kulların padişahın karsısında baskın güçlü bir bürokratik elite dönüşebildiklerini söyleyebilmek güçtür.[6] Bürokratik elite dönüşüm devletin zayıflamaya başladığı dönemde kendisini göstermeye başlayacaktır.

Genel görüntüsü itibariyle Osmanlı İmparatorluğunun klasik dönemi, merkezi bir yönetim şekli etrafında değerlendirilebilecek düzeydedir. Devletin tamamında nihai yetki padişahın şahsında toplanmaktadır. Osmanlıda iktidar, padişah, sadrazam

---

[4] Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),** (çev.) Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 94.
[5] David Quatarert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922,** (çev.) Ayşe Berktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003,s. 64.
[6] Yılmaz Yurtseven, "Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri", (*Basılmamış Doktora Tezi*, Konya, 2006), s.89.

ve şeyhülislam tarafından yürütülmekte, fakat iktidarın en yetkili ve son mercii padişah olmaktadır.[7] Aynı zamanda Osmanlı toplum örgütlenmesinde yönetim merkezi özellikler gösterse de bütün ülke bir merkezden yönetilse de bu devletin varlığının her kurumda ve yerde kişinin muhatabı olarak kendini hissettirecek boyutta olması anlamına gelmez. Devletin her mesele ile ilgilenmemesi sonucunda modern milli devletlerde görülen bürokratik uzmanlaşma ve bunun sonucunda bürokrasideki memur sayısının bu derecede fazlalığı geleneksel Osmanlı örgütlenmesinde görülmez.[8]

Osmanlı'nın kurulduğu dönemin en iyi sistemlerini bir arada uygulayabilmiştir. Fakat XVII. yüzyıldan sonra değişen koşullara ayak uydurmada çok da başarılı olduğu söylenemez. Atlantik kıyılarındaki dinamizm ve Osmanlı'nın durağanlaşması sonucu eski düzenin çağın gerekliklerini kaldıramadığı ve değişime ihtiyaç olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılda başlayıp özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı batı modeli etrafında şekillenmiş modern devlet yapısını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Modern devlet yapısındaki olgulardan biri de, ulusla özdeşleşen, tarafsız ve toplumun dışında kabul edilen ve hiçbir özel çıkarı temsil etmeyen güçlü ve merkezileşmiş devlet geleneğidir.[9] XVIII. yüzyıldan beri devletler, kaçınılmaz olarak merkeziyetçi bir dönüşüm geçirdiler. Modern çağda merkeziyetçilik, devletlerin büyük ölçüde mali, idari, hukuki alanda standart ve bütüncül bir kontrol kurmalarıyla ortaya çıkan bir niteliktir. Merkeziyetçi devlet, uzmanlaşan ve kalabalıklaşan bir bürokrasiye, toplumun üzerindeki güçlü kontrol nedeniyle mükemmelleşen bir bürokratik kayıt sistemine sahiptir. Modern çağların merkeziyetçi devletin mutlaka otoriter ve totaliter olması da gerekmez. Tersine, Avrupa devletleri merkeziyetçilik aşamasına girdiklerinde İngiltere'de olduğu gibi evrimci, Fransa'daki gibi devrimci bir gelişimle demokrasi rejimini de benimsemişlerdir. Merkeziyetçi devlette hükümdar bulunabilir, ama geniş tabanlı ve çoğulcu bir siyasal denetim mekanizması iktidarın bütüncül veya otoriter bir gücün eline geçmesini de önleyebilir ve XIX. yüzyıl Avrupa'sında böyle olmuştur. Kısacası merkeziyetçilik bir anlamda

[7] Ömer Say, **Milli Devlet Kültürü**, 1.b. İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1998,s. 128-130.
[8] Say, **a.g.e.,** s.133
[9] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu, (**çev.) Yavuz Alogan, 3.b., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002, s.27.

bürokrasinin gücü demektir. Bu güç mutlak bir iktidar tarafından kullanılabilir veya denetlenen bir iktidarın emrinde olabilir. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu geleneksel devlet tipinden modern merkeziyetçi devlet tipine geçiş sürecini yaşamıştır.[10]

Modern devlette eskiden yerel eşrafa devredilen çoğu işi devlet kendi üzerine alıyor bu da bürokrasinin büyümesine sebep oluyordu. Kontrol gücünün bürokrasiye geçişi ise eski sistemde güç odaklarının tepkisine neden oluyordu. Merkeze karşı gelebilecek her türlü güç odağı teker teker güçten düşürülerek uyumlu hale getirilmeleri gerekiyordu. Merkezin en çok başını ağrıtanlar, güçlü dini bağ ile kenetlenmiş ve lonca biçiminde örgütlenmiş zanaatkarlardı (ahiler). Lonca sistemi, Osmanlı'da XVIII. yüzyılın sonlarında yapılan girişimler sonucunda özellikle yeniçerilerin XIX. yüzyılın başlarında kaldırılması ile büyük oranda etkisini yitirdi.

Kontrol edilmesi gereken diğer bir güç odağı olarak görülen ulema'ydı. II. Mahmut, ulemanın kontrolünde olan dini vakıfların mülkünü, ayrı bir Evkaf Müdürlüğü kurma yoluyla hükümetin denetimi altına aldı ve ulemayı, başında şeyhülislamın, baş Müftü'nün olduğu hiyerarşik bir örgütlenme biçimine dönüştürdü; böylece, din kurumu üzerindeki denetimi de daha önce orduda yapıldığı şekilde merkezileştirdi.[11] XVII. yüzyılın sonlarına doğru, merkezi örgütlenme ilişkilerinin dışında yer alabilecek ayanlık adı verilen bir uygulamanın da varlığı dikkat çekmektedir.[12] Balkanlarda ve Mısır'da bazı ayanlar merkezi otoriteyi kabul etmede zorlanıyordu. Osmanlı merkezi otoritesini zedeleyecek hareketlerde bulunmaları sonucu ayanlarla birlikte iktidar çözümü terk edilecek ve ayanların gücünün yok edilmesi ile sona erecekti.

Modern devlet yapısına geçişte II. Mahmut'un özel bir yeri vardır. II. Mahmut'un kurmaya çalıştığı rejim, merkez dışı bölgelerin temsilcisi ayanların ortaklığı ile sözleşmeye dayalı bir rejimin tersine, merkezi gücün üstünlüğü altında, onun görevlendireceği kanun yapma kurumlarıyla çalışacak bir hükümet biçiminde oldu. Bunu gerçekleştirirken ayan ya da esnaf ile değil, merkez gücün kendi desteği

---

[10] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** 25.b., İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005, s.121.
[11] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, (**çev.) Yasemin Saner Gönen, 21.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.65.
[12] Say, **a.g.e.,** s.132.

olarak geliştirdiği bürokrasi ve ordu ile yapacaktı. II. Mahmut ile hükümdarın mutlak egemenliği altında merkeziyetçi bir bürokrasi monarşisi kurmak eğilimi ortaya çıktı. Çağdaş koşulların etkisi altında aydın monark olarak bu hükümdarın girişimlerinin kendisi, devlet ve bürokrasinin gücünü arttırmaya yönelik bir değişiklik yapılması sonucunu yarattı ki, bu Tanzimattır.[13]

II. Mahmut'un ölümünden beş ay sonra Padişah, 3 Kasım 1939'da Mustafa Reşit Paşa'nın etkisi ve dürtüsü ile kişisel haklara ağırlık veren, kişinin can ve mal, ırz ve konut güvenliğini sağlama amacına yönelen, Gülhane Parkında okunduğu için de 'Gülhane Hattı Hümayunu' ya da 'Gülhane Hattı Şerifi', bazılarınca da 'Tanzimat Fermanı' olarak adlandırılan hukuksal belgeyi uygulamaya koymuştur.[14] Tanzimat genel olarak 1839'dan 1876'ya kadar olan dönemin adıdır.[15] Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde yeni bir dönem açan Hatt-ı Hümayunu okuyan bürokrat gruba, Babıali diktatörleri denegelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda reform o gün başlıyor değildi, fakat Babıali'nin gerçek hükümet dönemi o gün başlıyordu.[16] II. Mahmut ile birlikte önemli bir ivme kazanan yenileşme hareketleri Tanzimat döneminde devam etti. Esasen ekonomik, sosyal ve siyasi alanda köklü değişiklikler yapmak isteyen her idare, belirli ölçüde bürokratik ve merkeziyetçi olmak zorundaydı. Özellikle halkın ve yerel unsurların devre dışı bırakılarak gerçekleştirilmek istenen reformlarda merkeziyetçilik daha da önem kazanmaktadır. Tanzimatçılar idarenin reformcu bürokrasinin elinde olmasını, dolayısıyla sultanın devlet yönetimindeki rolünün azaltılarak bu rolün bürokrasiye aktarılmasını istiyorlardı.[17] İmparatorluğun modernleşme tarihinin bu çarpıcı döneminde Babıali bürokratları yönetime hakimdi. Birinci Meşrutiyet'ten sonra Yıldız Sarayı, İkinci Meşrutiyet'ten sonra ise siyasi bir cemiyet olan İttihat Terakki otoriteyi ele almışlardır. Her üç dönemde de otoriter nitelikli bir yönetim vardı ve sonunda otoriterlik neredeyse modern anlamda bir diktatörlüğe dönüşmüştür.[18] İkinci

---

[13] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** (haz.) Ahmet Kuyaş, 5.b., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003 s.169.
[14] Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi,** 1.b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 511, 2001, s.229.
[15] Muhittin Tataroğlu, **Cumhuriyetten Günümüze Türk Bürokrasisi**, (ed.) Memet Zincirkıran, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, 1.b., Nova Basın Yayın, 2006, s.284.
[16] Ortaylı, **a.g.e.,** s.89.
[17] Tataroğlu, **a.g.e.,** s.285.
[18] Ortaylı, **a.g.e.,** s.89.

Meşrutiyet'ten sonraki üçüncü dönemde otorite ne Babıali bürokratlarının ne de hükümdarın değil, siyasi bir cemiyetindir. Bu cemiyet asker-sivil üyeleri siyasal iktidarı bir diktatör partinin ve ideolojinin rehberliğinde kullanmaktaydı. Tarihi koşullar bu üç dönemin ideolojilerinin farklı nitelikte, hiç değilse farklı görünümünde olmasını gerektirmiştir, fakat yönetim sistemi kesintisiz bir devamlılık ve gelişme göstermiştir.[19]

Devletin görece zayıflamaya başlandığı, bürokrasinin gücünü arttırdığı XIX. yüzyılda Osmanlı'da dış politika dış politika anlayışı değişmiş ve Reis'ül Küttaplık ön plana çıkmıştır. İlk dönemlerde Osmanlı idari teşkilatı içinde son derece mütevazi bir yere sahip olan Reis'ül Küttab, fazla göze çarpmayan, fonksiyon olanı sınırlı bir görevlidir. İç ve dış faktörlerin etkisiyle Reis'ül Küttablık bürokratik başarı için en önemli makam haline gelmiş, fonksiyon alanının genişlemesi hariciye nezaretine doğru evriminin yollarını açmıştır.[20]

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yönetici sınıfın özellikle gazilik idealiyle en çok bağdaştırılan kesimleri, yani dini ve askeri kesimler açısından genel bir prestij kaybı ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, imparatorluğun kendini koruma çabalarında daha olumlu roller oynayabilecek olan kalemiyenin prestiji artmıştır. İmparatorluk artık, güçten ziyade, pazarlıklara başvurmak zorunda olduğundan, kalemiye mensupları dış ilişkilerle artan oranda ilgilenmeye başlamışlardır.[21] Yeni dış politika anlayışı dış ilişkilerin yoğunlaşmasına yol açmış ve merkezde uluslararası ilişkileri idare edecek bir teşkilatın ve uzman kişilerin varlığını gerekli kılmıştır.[22] Yeni bürokratik elit, Hariciye Nezareti'nin hakim unsuru olurken, II. Mahmut'tan sonra ülkenin yönetiminde daha önce benzeri görülmedik bir nüfuz kazanmıştır.[23]

Yeni ve modern okullarda eğitim görmeye başlayıp Reis-ül Küttaplıkta çalışmaya başlayan kişiler imparatorluğun yalnız dış ilişkilerinde sorumluluk almakla kalmamış, aynı zamanda yeni diplomatik role uyum sağlama yoluyla

---

[19] Ortaylı, **a.g.e.,** s.90.
[20] Hale, **a.g.e.,** s.7.
[21] Gül Akyılmaz, **Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,** Konya, Eser Sahibinin Kendi Yayını, 2000, s.51.
[22] Akyılmaz, **a.g.e.,** s.65.
[23] Akyılmaz, **a.g.e.,** s.164.

kazanılan Batıcı kültürel eğilimin sonucu olarak, devletin içişlerinde de modernleşmenin öncüsü olmuşlardır.[24] Türkiye Cumhuriyeti'nin 1945-1960 yılları arasındaki dış politikasında yüzünü hep batıya dönmesinin temelinde dışişlerinin temeli atılırken kültürel olarak batıya yakınlığı yatmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin zayıflayıp, Babıali'nin etkili olmaya başladığı Tanzimat döneminde büyük Avrupa devletleri arasında denge politikasına yöneldi. XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı devlet adamları İmparatorluğun bir ya da birkaç büyük Avrupa gücünün desteğini almadıkça bu devletlerle girişilecek bir savaşı kazanamayacağını anlamışlardı. Bu yüzden büyük güçlere karşı iki düşüncesi vardı. Bunlardan biri, herhangi biriyle ittifak kurmak, krizlere çıktıkça müdahale etmek ve statükonun devamlılığını sağlamak için güç dengesine güvenmekti. Diğer düşünce Osmanlı hükümetinin Avrupa'daki güçlerle istikrarlı bir ittifak kurmak konusunda anlaşmasıydı. İkinci seçenek kabul edildiğinde Osmanlı siyaset adamlarının hangi gücün düşman olduğuna ve hangilerinin müttefik olduğuna karar verecekti. Kabaca 1840-1878 arasında bu sorunun cevabı aşağı yukarı belli olmuştu.[25]

Osmanlı'nın devam etmesini sağlayacak anahtar diplomasiydi ve başlıca Avrupa devletleri arasındaki –(özellikle Rusya ve İngiltere) Fransa, Avusturya ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru Almanya- güç dengesini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya ve bu güçlerden biri ya da birkaçı Osmanlı İmparatorluğuna saldırdığında rakipleriyle girişebilecekleri büyük bir savaş endişesini canlı tutmaya dayanıyordu.[26] Rusya'ya karşı diğer Avrupalı güçlerle ittifak kurma girişimleri 1854-55 Kırım Savaşı sırasında zirveye çıktı. Savaş sonunda Sultanın hükümeti bu yardımların karşılığında Hıristiyan tebaasına iyi muamele edileceğinin garantisini verdi. Hatt-ı Hümayun ile Osmanlı hükümeti kamu hukukuna ve Avrupa'daki birliğe iştirak etmeye teşvik ediliyordu. Bu imparatorluğu Avrupalı bir güç statüsünde kabul gördüğünden Osmanlı hükümeti için önemli bir anlam taşıyordu.[27]

---

[24] Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü,** Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını:563, 1987, s.131.
[25] William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000,** (çev.) Petek Demir, İstanbul, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, 2003, s.9.
[26] Hale, **a.g.e.,** s.6.
[27] Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (c.2),** (çev.) Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1994, s.40.

Kırım Savaşında, Ruslar yenilmiş ve sonuçta 1856 Paris Antlaşması imzalanmıştır. Her şeyden evvel 1856 Paris Antlaşması 1815 Viyana Kongresi'nden sonra bozulan Avrupa güçler dengesini yeni baştan düzenleyen bir belgedir. Avrupa devletleri bu antlaşmayla Rusya'nın daha önceki tarihlerde kendi lehine bozmaya çalıştığı Avrupa güçler dengesini, Osmanlı Devleti'ni de yanlarına alarak, kurmayı amaçlamışlardı. Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması ile Avrupa devletler topluluğunun bir üyesi olacak, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa devletlerinin ortak garantisi altına konacaktı. Çıkarılacak yasalar ve fermanların ortak güvenlik şemsiyesine girdiği devletlere ciddi muhalefet oluşturacak şekilde olması beklenemezdi. Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması ile savaştan önceki sınırlarına kavuştu. Rusya'nın XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kendisinden sağladığı ayrıcalıklardan ve bunlardan doğan içişlerine karışmalarından, Rusya'nın güneye inme politikasından, dolayısıyla Rus tehlikesinden bir müddet de olsa kurtulmuştu. Ayrıca, Avrupa devletler hukukundan yararlanması Avrupa devletler ailesinden sayılması yani Avrupa sistemine girmesi resmen kabul edilmişti. Böylece topraklarının bütünlüğü büyük devletlerin kefilliği altına girerek, avantajlı bir duruma geçmiştir. Ancak, toprak bütünlüğü ve bekası Avrupa büyük devletlerinin özellikle İngiltere'nin kefilliği altına girmiştir.[28]

İngiltere, Fransa ve Avusturya daha Kırım Savaşı'nın başlarında, kendi aralarında yapılacak antlaşma esaslarını görüşerek bazı kararlar almışlardı. Aynı zamanda Tanzimat bildirisinin vaat ettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamların yapılmamış, yapılanların da uygulanamamış olmasından şikayetçi olan Batı devletlerinin elçileri, Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle Paris'te toplanacak olan barış konferansında 1856'da yayınlanacak Islahat Fermanı'nı hazırladılar. Islahat, Tanzimat'ta kapalı kalan bazı yanları açığa çıkardığı ve daha çatallı sorunların işaretlendiği için sessizlikle karşılanmadı. Çeşitli yönlerden eleştirilere uğradı.[29] Müslüman olmayanlara getirilen haklar, Müslümanlarda tepkilere yol açtı. Müslüman olmayanlardan bir kesim, batı sermayesi ile birlikte hareket ederek ya da

[28] Prof. Dr. Ali İhsan Gencer, "Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması "
http://www.bilimtarihi.org/pdfs/KIRIM.pdf, 15.03.2009.
[29] Berkes, **a.g.e.,** s.217.

ticaret, serbest meslek, hatta sanayi alanlarında çalışarak zenginleşiyor, göze batan bir Avrupai hayat tarzıyla bir azınlık orta sınıf oluşturmaya başlıyorlardı.[30]

1839 fermanı Müslüman halka bir anayasa veremediği halde, 1856 fermanı genel olarak Hıristiyan milletlerin anayasal gelişmesinin başlangıcı olmuş, onların ulusal bağımsızlık isteklerinin bir manifestosu olmuştu. Müslümanlar arasında buna karşı ilk siyasal ve kısmen militer tepki çok geçmeden başlayacaktır.[31] Hem Hıristiyanlara verilen haklara tepki hem de anayasal haklar talep etmek için bir bakıma bürokrasinin üst katmanlarına karşı direnişe geçen memurlar topluluğu Yeni Osmanlılar ortaya çıktı.[32] Tanzimat'la başlayan iyimser ortam devletin idamesine yönelik tehdit artıkça yapılanmayı değiştirecek[33] bu da merkeziyetçiliği güçlendirecektir. Devletin idamesi amacıyla idare daha çok merkeze çekilecek liberal yaklaşım daha otoriter bir yaklaşıma dönüşecektir.

Tanzimat'ın liberal havası Abdülaziz ve Abdülhamid dönemlerinde daha müdahaleci ve mutlakiyetçi bir havaya dönüştü. Tanzimat döneminde ise devlet görevlileri modern Avrupa'nın gerçekleştirdiği başarıların temelinde özel mülkiyetin kutsallığı ve Sultan'ın o zamana kadar mutlak olan otoritesinin anayasayla sınırlanması gibi iki ilkenin bulunduğunu anlamışlardı.[34] Fakat Tanzimat sonrasında Osmanlı'daki devlet görevlileri liberal teorinin gerektirdiği gibi sadece bekçi rolü oynaması gerektiğini anlamadılar; devlet, toplumu dönüştürmek için müdahaleci oldular.[35] Devletin kendini idame arzusu ve diğer devletlere nazaran geride olma hissi, çağdaş seviyeye ulaşmada seçkinlerin topluma müdahale seçeneğini daha uygun kılıyordu.

II. Abdülhamit'in devrilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu yıkılana kadar genel olarak iktidar İttihat ve Terakki'nin olacaktır. İttihat ve Terakki dönemi ise artık modern-ulus devlete geçiş sürecinin olgunlaştığı bir dönemdir. Osmanlıların

---

[30] Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** 4.b., Ankara, 2001, s.27.
[31] Berkes, **a.g.e.,** s.218.
[32] Ortaylı, **a.g.e.,** s.265.
[33] İlhan Uzgel, **Türk Dış Politikası Cilt I 1919-1980,** (ed.) Baskın Oran, 12.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.17.
[34] Ahmad, **a.g.e.,** s.37.
[35] Ahmad, **a.g.e.,** s.39.

eski ‘din ve devlet’ koruma sloganı Jön Türklerin ‘İttihat ve Terakki’ sloganında cilalanıp parlatılmış olarak yeniden ortaya çıkıyordu.

Jön Türk devriminden sonra köhneyen monarşilere karşı ayaklanan, ekonomik durumu kötüye giden orta-alt sınıf[36] sultan’ı sahneden uzaklaştırınca taşra eşrafını, geleneksel bürokratların ve hatta daha önceki reformcuların gördüğünden de daha kötü insanlar olarak gördüler. Jön Türk meclisinde eşrafın merkeziyetçilikten kurtulmayı ve daha az askeri denetimi amaçlayan yasa tasarıları, ayrılıkçı akımların gerçek bir tehdit gibi görünmeye başladığı sırada, onları gerçekten kuşkulanılacak kimseler durumuna soktu. Türk Kurtuluş Savaşı (1920-1922) sırasında, bu merkez ikiliği, ulusal direnme hareketinin yönetici organı olan büyük millet meclisince bir kez daha ortaya çıktı. Burada baskın olan grup, görevinden alınmış memur sınıfı üyelerinin liderliğinde bulunan ve genellikle eşrafın partisi olan dağınık bir grupla mücadele etmek durumundaydılar. Bu grubun büyük çoğunluğu Kurtuluş Savaşı’nda da bölgesel direniş örgütlerinde kendini göstererek merkezileşmeye tepki gösteriyorlardı. Bu dönemin Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu bir geçiş dönemi olması, dönemin olağanüstü sayılmasının bir başka nedeni olarak gösterildi ve muhalefete izin verilmesi halinde bu geçişin zorlaşacağı ileri sürüldü.[37] Bu grup ‘İkinci Grup’ diye bilinir. İkinci grup için amaç merkeziyetçilikten kurtulma ve ekonomik liberalizm anlamını açıkça taşıyordu.[38]

Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal hayatında temel bölünme, hakim bir merkez ve çevre arasında olmuştur.[39] Padişahın egemenliğinden modern-ulus devlete geçişte merkeziyetçi bir bürokrasi kurma eğilimi ve bunun gerçekleşmesi merkez-çevre ayrımını iyice ortaya çıkarıyordu. Türk siyasal yaşamı da bu ayrım sonucu iki genel cephe arasındaki çatışmaya sahne olmuştur. Bunlardan ilkine devletçi-seçkinci cephe, diğerine gelenekçi-liberal cephe olarak adlandırabiliriz. Başlangıçta her iki kesim yeni doğmakta olan ulusal Türk devletinin ekonomik olarak güçlü ve çağdaş dünyadaki bilim ve teknolojinin

---

[36] Ortaylı, **a.g.e.,** s.259.
[37] Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup,** 1.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.613.
[38] Mardin, **a.g.m.,** s.11.
[39] Metin Heper, **Türkiye’de Devlet Geleneği, (**çev.) Nalan Soyarık, 2.b., İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2006, s.248.

olanaklarıyla donatılmış olması gerektiği konusunda uzlaşıyorlardı.[40] Ancak Osmanlılardan beri merkezi otoriteyi temsil eden, ülkeyi batı modeline göre devletçi ve seçkinci bir yaklaşımla biçimlendirmeye çalışan sivil-asker aydın bürokratlardan ve onların müttefiklerinden meydana gelen devletçi-seçkinci cephe, toplumda kendiliğinden oluşan diğer sınıfların desteğinden yoksun olduğu için, bütün yenilikleri devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçmiştir. Bu cephe, devleti öne çıkarıyorlar ve sürekli olarak devlet eksenli politika üretiyorlar.[41] Bu cepheyi oluşturanlar, ekonomik etkinlikler kadar, toplumsal ve kültürel yaşamın da devlet tarafından denetlenmesinden yanaydılar. Bu grup yeni devletin geçmişle bağlarını kopartmak istiyordu; çünkü azgelişmişlik, geleneğe ve tarihsel mirasa katı bir şekilde bağlanmanın sonucu olarak görülüyordu.[42] Devletçi-seçkinci cephenin en önemli niteliklerinden biri de, imparatorluğun, ancak merkeziyetçi bir yaklaşımla kurtarılabileceğine olan inançları idi.[43]

Devletçi-seçkinci cepheye bir tepki olarak doğan gelenekçi-liberal cephenin genel nitelikleri şöyle sıralanabilir. Liberallik, hem siyasal hem de ekonomik temellere dayanıyordu. Bu cephenin üyeleri, kişinin hak ve özgürlükleri kısıtlandığı için, devletin baskıcı tutumla siyasal yaşamı denetlemesine karşı çıkıyorlardı. Cephenin gelenekçiliği, batılılaşma yönünde topluma baskı ile benimsetilmek istenen yeniliklere karşı bir direniş olarak şekillenmişti. Merkezi yönetim yerine adem-i merkezi yönetime sıcak bakıyorlardı. Kendini halkın gerçek temsilcisi olduğunu savunuyorlardı.[44] "Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi" cemiyeti ile kendini gösteren bu fikir mevcut kamuyu düşünen toplum yapısının bireyselci bir yapıya dönüştürülmesini istiyordu.[45] Prens Sabahattin ve arkadaşları bireyselci bir toplum yapısına geçiş için Anglo-Saxon eğitiminin imparatorluğa aktarılmasının yanı sıra adem-i merkeziyetçi yönetim sisteminin de bunu takviye etmesi gerektiğini düşünüyorlardı.[46]

---

[40] Kemal Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980, (**çev.) Esin Soğancılar, 1.b., Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s.51.
[41] Hikmet Özdemir, **Tarih ve Politika,** İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s.178.
[42] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980,** s.51.
[43] Adem Çaylak, **Osmanlı'da Yöneten Ve Yönetilen Bir Şerif Mardin Çözümlemesi,** 1.b., Ankara, Vadi Yayınları, 1998, s. 85.
[44] Çaylak, **a.g.e.,** s.86.
[45] M. Şükrü Hanioğlu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966, s.195.
[46] Hanioğlu, **a.g.e.,** s.199.

Bu fikirlerin duayeni Prens Sabahattin'in federal ve adem-i merkezileştirilmiş bir Osmanlı devleti fikri, ayrılıkçı milliyetçiliğin ve yabancı emperyalizmin imparatorluğun bütünlüğüne karşı teşkil ettiği gittikçe artan tehdit sonucu, tehlikeli bir formül olarak görülmeye başladı. Devrim hareketinde ordunun gittikçe artan üstünlüğü, devrimin yönetimini, kaçınılmaz olarak otoriter bir merkeziyet ruhuyla dolu bir müesseseye ve mesleğe verdi. Prusya terbiyesi görmüş Türk ordusunun subaylarına ne özel teşebbüs ne de ademi merkeziyet fazla çekici gelecekti.[47]

Metin Heper, Türkiye'de iktidarların bir merkezi bir liberal devlet yönetim şekline yöneldiğinden bahseder. Merkezi ya da devletçi yönelim liberallikten ya da toplumcu yönelimden ayrılır. Merkezi yönelim, insanın aslen ahlaki bir topluluğa ait olduğu inancı ifade ederken, liberal yönelim insanın aslen bir çıkar topluluğuna ait olduğu inancını belirtir.[48] Osmanlı'daki devlet ve toplum yapısı bir merkezi bir liberal yol izlemiş ve Cumhuriyeti kuranlarda bu yolda Osmanlı hareket tarzını takip etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun ilk ve son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nde yönetici kesim mevcut durumu değerlendirerek bu iki yoldan birisine yaklaşmış genellikle tercihini merkezi devletten yana koymuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı'dan, (belli başlı politikaları toplum kesimlerinden bağımsız tespit edebilme gücüne sahip olan) merkezi bir devlet ve zayıf bir toplum miras kalmıştır. Osmanlı son döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de bürokratik seçkinler merkezi devleti, topluluğu bir arada tutabilmek için vazgeçilmez görmeye devam ettiler. Bu şartlar altında Türkiye'de açık siyasal rejime geçilmesi, çoğul çatışmalar (siyasi dinamiklar) yoluyla, hatta karşılıklı yasal yetki alanlarının ne biçimde tanınması (hukuk) yoluyla bile gerçekleşmedi. Fransız deneyiminin gösterdiği gibi, demokrasiye geçişler siyasi dinamikler yoluyla değil de hukuk yolu ile olsa dahi, siyasal hayat uzun süre meşruiyet krizleri yaşar.[49] Osmanlı'nın modernleşme girişimleri siyasi dinamiklerle gerçekleşmemiş, Fransa'nın etkisi ile Tanzimatla başlayıp Meşrutiyette anayasa ile devam eden hukuk devleti olma yolunda devrimci bir yol takip etmiştir. İdare sistemi yeniden düzenlenirken Fransız

---

[47] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu, (**çev.) Metin Kıratlı, 6.b., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s.202.
[48] Heper, **a.g.e.,** s.27.
[49] Heper, **a.g.e.,** s.41-42.

yönetim sistemi Osmanlı geleneğine daha yakın görülmüştür.[50] 1908'de II. Abdülhamit'in devrilmesiyle Kanun-i Esasili Meşrutiyet doğrultusunda merkeziyetçi bir monarşi rejimi kuruldu. Bu hükümdarın değil, ona üstün duruma gelen siyasal parti-ordu bileşiminin ağırlığı ile olmuştur. Devlet gücünü bir toplum sınıfına, ya da Türk ulusu birimine dayandırma düşüncesi ancak siyasal partilerin kuruluşu ile sonraları doğacaktır.[51]

Belki de yüzyıllar boyunca tamamen ikincil konuma itildiklerinden dolayı, yerel eşraf, özgün bir sivil toplum veya devletten bir ölçüde bağımsız önde gelen toplum kesimlerinin koalisyonu şeklindeki bir yönetim biçiminin meydana getirilebilmesi için gerekli olan yatay bağlar kurmak için herhangi bir çaba gösterememişti. Şerif Mardin'in işaret ettiği gibi, böylece, çevrenin merkeze olan bağımlılığı temelde devam etmekte idi.[52]

Osmanlının son dönemlerinde kurulan modern eğitim kurumları, merkez ile çevre arasındaki modernleşme öncesi kültür kopukluğunu sürdürmüştü. Eğitimin modern kesmine girebilmek, reformcu resmi görevlilerin ve hatta bürokrasinin bir bölümünü oluşturan kimselerin çocukları için çok daha kolay bir işti. Yeni eğitim kuruluşların temel taşlarından biri olan askeri okullarda, bu okulların eğitimi ortaokullara yayması ve öğrencilerin büyük bölümünü, olanakları daha az olan ailelerden alması nedeniyle, okuldaki toplumsallaşma, ailedeki toplumsallaşmadan daha ağır basıyordu. Bu askeri ortam taşraların, ilerlemeye ve yeni düşüncelere kapalı ve uygarlığa aykırı yerler olarak görülmesi, belirgin bir düşünce olarak ortaya çıktı. Türkiye'deki, kitle iletişim araçları ve kültür yaşamının modernleştirilmesi, 'büyük' kültür ile 'küçük' kültür arasındaki uçurumu, kapatmaktan çok derinleştirmiştir genellikle, İslamiyet'e ve onun kültür mirasına sarılmakla da, çevreyi yeni bir kültür çerçevesiyle bütünleştiremeyen merkeze, çevrenin verdiği bir karşılıktı.[53]

Merkezi yapılanma sonucu ortaya çıkan yerel eşraf, kelimenin tam anlamıyla yerel bir bakış açısına sahip oldu. Servetleri büyük oranda, merkezi otoritenin

---

[50] Ortaylı, **a.g.e.,** s.123.
[51] Berkes, **a.g.e.,** s.170.
[52] Mardin, **a.g.e.,** s.113.
[53] Mardin, **a.g.m.,** s.111-112.

zayıflıklarından yararlanabilmelerine dayandı. Hiçbir zaman, ne iktisadi güçlerini merkezi siyasal güce dönüştürme becerisine sahip olabildiler, ne de aslında böyle bir amaç güttüler. Dolayısıyla, örneğin bürokratik merkezi, kendileri bakımından daha tercih edilebilir bir arazi kanunu çıkarması konusunda bile etkileyemediler. Bütün bu dolaylı kanalları kullanmak zorunluluğunu hissetmeleri, merkeze bağımlı kalmış olduklarını göstermekte idi.[54]

Batı'da devleti biçimlendiren güçler, modernleşme başlamadan önce Osmanlı devletini biçimlendiren güçlerden önemli ölçüde farklı olduğundan Osmanlı ve Türkiye Batı ile tam olarak bütünleşemedi. Modern devleti yaratan merkezileşme süreci, dayandığı feodal temellerden ötürü, çevre güçleri diyebileceğimiz şeylerle uzlaşmalar yapılması sonucunu veren bir dizi karşı karşıya gelmeyi kapsamıştı. Bu güçler, feodal soylular, kentler, kasabalar ve daha sonra endüstri emeğiydi. Bu uzlaşmalar ulus-devletin bir ölçüde iyi eklemlenmiş yapılar olmasına yol açtı. Ne zaman bir uzlaşma ve hatta tek yanlı bir zafer gerçekleşse, çevresel gücün bir bölümünün merkezle bütünleşmesi de sağlanmış oluyordu. Böylece feodal zümreler ya da ayrıcalıklılar ya da işçiler, yönetimle bütünleştiler, ama aynı zamanda, özerk durumlarının tanınmasını sağladılar.[55] Osmanlı siyasi yapılanması içinde yerel zümre, asilzade veya aristokrasi zümresine terfi edemediği için bu zümre siyasal yapılanma içerisinde ancak ikinci derecede bir role sahip olabilmiştir. Bu zümre, tarımsal alanda girişimciliği geliştirmek için de bir çaba göstermemiş ve zaman zaman başına buyruk içimde hareket etme eğiliminde olmuştur. Girişimci orta sınıflar açısından da manzara farklı değildir. Batı'da kentliler kendi imkanları ile kapitalist sınıfa dönüşürken, Osmanlı-Türk toplumunda gayrimüslimler siyasal sistemin kolayca dışlayabileceği bir konumda kalmıştır. Daha sonraları, bu sınıflar devlet eliyle gelişen bir gruba dönüştüler. Bu yüzden sermaye bakımından zayıf ve dolayısıyla devlete bağımlı kaldılar.

Osmanlı'nın son zamanlarında gayrimüslim orta sınıfın devleti desteklemeyeceği ortaya çıkınca milli orta sınıfın oluşumu sürecinde devletçilik ön plana çıkıyordu. Kısaca merkezi devlet kendi tüccar-esnaf kısmını yabancı tüccar ve esnaf kısmına karşı koruyup kolluyordu. Tanzimat dönemine kadar ticarete bakış

[54] Heper, **a.g.e.,** s.38-39.
[55] Mardin, **a.g.m.,** s.100.

halkın ekonomik açıdan problem yaşamaması ve sorun çıkarmaması üzerine inşa edilmişti. Osmanlı'da son dönemlerde ticaretle uğraşanların çoğunun gayrimüslimlerden oluşması ve bunların güvenilirliğinin azalması ile milli güçlere dayanan bir orta sınıf oluşturulmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerden sonra İttihat ve Terakki ile Osmanlı'da Müslüman tüccarı korumaya devri açıktan başlar.

Bilindiği gibi Osmanlı bürokrasisi karşısında iktidarı dengeleyici bir mülk sahibi unsur da olmamıştır. XVII. yüzyılda tımar sisteminin bozulması sonucu toprağın kullanımında problemler çıkmaya başladı. XVIII. yüzyılda bu tür bir oluşumun ortaya çıkma olasılığı sonraki yüzyılda devletin merkezileşmesi sürecinde yıkılmıştı. Ayanların servetleri müsadere edilmiş, ailelerin çoğu güçlerini kaybetmişti. Bütün hukuki reformlara rağmen mülkiyet hakkı büyük şüpheyle karşılanmış, imparatorluğun sonuna kadar da tam olarak kabul edilmemişti.[56] Sadece tarımda değil Osmanlı ekonomideki hiçbir sektörün –ticaret ya da endüstri- başat olmasına ve dengeyi bozmasına izin verilmedi. Osmanlı Devleti Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış çok-milletli bir imparatorluk idi. Fakat, İmparatorluğun en gelişmiş bölgesi Avrupa'daki yöreleri olduğu gibi, devletin en önemli ilişkileri de yine Avrupa devletleri ile idi.[57] Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine katılması temel olarak Batı Anadolu ve Balkanlardaki tarımsal üretim faaliyetlerinin ticaret yoluyla özellikle merkez bölgelerdeki üretim ve tüketim faaliyetlerine bağlanmasıyla gerçekleşti.[58] İmparatorluk, batı Avrupa merkezli ve sürekli büyüyen dünya ekonomisi tarafından kuşatıldıkça, ekonomik sorunlar daha da şiddetlendi.[59]

B. Cumhuriyet Mirası

Duverger'in belirttiği gibi; 'her gerçek sosyal dönüşüm eski yönetici sınıfların direnmesini kırmak ve böylece yeni bir yönetici sınıfın doğuşunu sağlayabilmek için otoriter bir dönemi gerektirir.'[60] Değişim geçiren, değiştirilen her

---

[56] Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası,** 3.b., İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s.168.
[57] Mehmet Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.33.
[58] Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, (**çev.) Kudret Emiroğlu, 1.b., İstanbul, Belge Yayınları, 1993, s.13.
[59] Ahmad, **a.g.e.,** s.33.
[60] Maurice Duverger, **Siyasi Partiler,** (çev.) Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Basımevi, 1970, s.361.

toplumda yeniye tepki doğal bir olaydır.[61] Osmanlı İmparatorluğu çoğu devletin başaramadığı bir dönüşüm ve değişimi yaşamıştır. Mevcut şartlara göre düzenlenmiş bir sistemden farklı bir sisteme geçişte menfaatlerini kaybeden kişi/gruplar yeni sisteme karşı gelirler. Osmanlı'nın geçirdiği değişim/dönüşümde üst sınıf yöneticilere, orta-alt sınıftan modern okullarda eğitim almış kişiler, karşı gelmeye başladılar. Genel olarak Genç Osmanlılar diye bilinmeye başlayan, zamanla çizgileri daha da keskinleşen, yeni açılan okullarda eğitim görmüş asker ve bürokraside yoğunlaşmış milliyetçi bir orta-alt sınıf ortaya çıktı. Merkezi yapı XIX. yüzyılda kökleştikçe bu bürokrat-asker kesminin etkisi gittikçe arttı. Devletin gücü artık padişahta toplanmıyordu. XIX. yüzyılın ortasından sonra yeni bir merkezi yönetim mekanizması kurulunca, telgraf telleri Türkiye'nin taşralarını ağ gibi sarınca ve askeri kuvvetler modernleştirilince, hükümetin etkisi daha derinlere indi. Devletin taşralarda varlığını ortaya koyması, devlet iznine bağlı yeni olanakların elde edilebileceği anlamına geliyordu. İki ayrı eşraf grubu bulunduğu zaman, bunlardan birinin bütün bu olanakları önceden edinip kendi çıkarları için kullandığını söyleyebiliriz. Daha sonra da, rakip grup, merkezdeki ilişkilerini kullanarak durumu tersine çevirmeye çalışıyordu.[62] Bürokratlarla ilişkisi olan eşraf, devletin yetkisini kullanarak yerel imtiyazlara sahip oluyor, bölgedeki diğer eşraf grubu ise bürokratlarla diğer gruptan daha iyi bir ilişki kurmaya çalışarak devletin kontrolündeki fırsatlardan yararlanmaya çalışıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiye'sine geçişin getirdiği en önemli toplumsal dönüşüm, Hıristiyan azınlıkların mübadele yoluyla ya da başka şekillerde ülkeyi kitle halinde terk etmeleriydi. Büyük göçün asıl etkisi şehirlerde ticaret sektöründe görülmüştü.[63] Türkiye Cumhuriyeti kendisini dünya pazarına içine çekecek bir orta sınıftan yoksun kalmıştı. 1917 ile 1924 yılları arasında azınlıkların Türkiye'den ayrılışı kendi ve çevresi için üretim yapan Müslüman halkı ticaret ve zanaata girmeye mecbur etti. Pazar ekonomisindeki yeni işlere alışma zorluğu ancak birkaç yıl sürdü. Türk milleti fabrikalar kurup işletmeyi, çeşitli imalatta bulunmayı, aracılara ihtiyaç duymaksızın mal alıp satmaya çabucak ısındılar.[64] Türkler kısa

[61] Ortaylı, **a.g.e.,** s.257.
[62] Mardin, **a.g.m.,** s.119.
[63] Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s.83.
[64] Kemal Karpat, **Türk Demokrasisi,** İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s.89.

sürede ticarete alıştılar fakat bu grubun hem Türkiye'de hem de dünyadaki kapitalist sınıf ile rekabet edecek seviyeye gelmesi kısa vadede zor gözüküyordu. Türk orta sınıfı doğal sürecini yaşayamadığı için orijinali gibi bağımsız olamıyordu. Ortasınıf yaratma çaba ve gayretleri 1945 sonrası içinde çok ta başarılı olamayacaktı.

I. Dünya Savaşı kendi yağıyla kavrulan, dış ticarete kapalı yörelerin birçoğunu yavaş yavaş pazara açtı. Türkiye toprakları iktisaden bütünleşti ve parasallaştı. Otarşik yapı ulusal pazarın oluşumuna yol açtı. İstanbul, İzmir gibi kentler Anadolu'yla olan iktisadi ilişkilerini pekiştirdiler. Dış ticaret olanaklarının kısıtlanışı Anadolu mahsulüne talebi artırdı; mal karşılığı ödenen para Anadolu'da servet sahibi bir çiftçi kitlesi oluşturdu. Öte yandan mahsulü pazara sevk eden Anadolu tüccarı tarımsal ürün fiyat artışlarından payına düşeni aldı. Kısa sürede taşrada bir esnaf-tüccar kesimi doğdu.[65]

Kurtuluş Savaşı sonrasında Türk ve yabancı gözlemciler Türklerin hakimiyetinde bir ulusal ekonominin oluştuğunu, ekonomiyle ilgilenen yeni bir sınıfın doğduğunu kaydetmeye başladılar. Bu sınıf, devleti denetleyemeyecek kadar zayıf olmakla birlikte, hükümetin izlediği siyaseti etkileyebilecek kadar güçlüydü. Karaborsa ve yasadışı kazanca karşı açılan bir tüketici kampanyasında, tüccarlar ve onların siyasal destekçileri hükümet eylemlerini kampanyayı etkisiz hale getirecek şekilde önleyebiliyorlardı. Devletçiliğin ekonomi politikası, yeni sınıfın yararına olacak şekilde tanımlandı. Devlet, kişinin yapamadığı ya da yapamayacağı alanlarda ekonomik faaliyeti -karlı olmayan, ama altyapının geliştirilmesi için hayati olan faaliyet- üstlenmeyi kabul ediyordu. Bundan böyle orta sınıfı bir faktör olarak hesaba katmak gerekiyordu. Cumhuriyetçi devlet de aşağı yukarı aynı siyaseti benimsedi ve 1930'larda bu siyaseti resmileştirerek,[66] 1950'de orta sınıfın sözde zaferine giden yolu hazırladı.

1923 Şubat'ında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, büyük toprak sahipleri ile ticaretle uğraşan kesmin Genç Cumhuriyetin iktisat ve toplum politikalarının oluşturulmasında tartışmasız bir güce sahip bulunduklarını göstermektedir. Bu ise, askeri-politik önderlik üzerindeki etkilerinin açık bir

[65] Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik,** 1.b., İstanbul, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 1995, s.164.
[66] Ahmad, **a.g.e.,** s.60-61.

kanıtıdır.[67] Korkut Boratav'a göre; 'Genel olarak Kongre'nin toprak unsurlarının özellikle İstanbul tüccarının sürüklediği ticaret burjuvazisinin hakimiyeti altında geçtiği söylenebilir. Genç Türkiye devletinin izlenmesi istenen iktisadi yol konusunda, hakim ekonomik güçler birbirleriye ciddi ihtilaflara düşmeden, ortak mesajların siyasi kadrolara etkili biçimde ilettiler.[68]

Mustafa Kemal Paşa 15 Ocak 1923'de başlayan ve Mart sonuna kadar süren geniş bir yurtiçi gezisinde (Batı ve Güney bölgelerinde) tüccar ve büyük toprak sahipleri ile ittifak sürdürmenin yolunu arayacaktır. Onlarla yaptığı konuşmalarda vurguladığı ana tema, oluşturulacak yeni yapının herhangi bir sınıfın çıkarını korumaya yönelik olmayıp, bütün sınıflarla bütünlüğü esas alacağı şeklindedir. Balıkesir'in Paşa Camii'nde yaptığı konuşmada: 'kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız' diye konuşacaktır.[69] Adana Türkocağı'nda ise, büyük toprak sahiplerine karşı son derece dikkatlidir. Kuracağı partinin programında beğenmedikleri bir yer olursa düzelteceğini, onların çıkarını gözeteceğini söyler. Yeniden inşa sürecinin izleyeceği yol bellidir. Hedef, imparatorluk dönemindeki kapitalist gelişme politikasını tereddütsüz sürdürmektir. Bunun için de, tarım kesmindeki üretimi çoğaltarak sermaye birikimi için ticaret kesmine ve sanayiye aktarmak gerekecektir.[70] II. Dünya Savaşı bittiğinde köylü toplumun ürettiği artık, hafif sanayiye geçiş için kullanılmış ve büyük toprak sahipleri daha da güçlendirilmiştir. Bu durum ise fakir köylüyü iktidardan uzaklaştırmıştır.

1920'ler Türkiye'sinde halkın yüzde 84'ünün kırsal kesimde yaşamasına bakarak, savaştan hemen sonra girilen yeniden inşa sürecinde dayanılması gereken temel gücün hangisi olması gerektiği açıklanabilir. Kaldı ki, yalnızca yerleşme düzeni ile değil, bütün olarak her anlamda bir Köylü Türkiye'sinden söz etmek bile mümkün.[71] Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Türk Devrimi ile siyasi, hukuki ve sosyal alanda önemli değişiklikler yapılmış, ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndan

---

[67] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.96.
[68] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985,** 2.b., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989,s. 125.
[69] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.85.
[70] Karpat, **a.g.e.,** s.94.
[71] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.84.

beri süregelen toprak mülkiyeti ilişkilerinde esaslı bir değişiklik gerçekleştirilememiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, Kurtuluş Savaşı'nın genel olarak eşrafa dayanılarak yürütülmesiydi.[72] Yöneticiler gerçekten Batı Anadolu'daki eşrafla ittifak kurmakla beraber Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı grupların merkezi güce karşı gelme potansiyeline sahip olduğunu fark ediyorlardı. Bu durum yöneticilerin merkeze karşı gelebilecek gruplar üzerine bazı yaptırımlar yapıp onları kontrol altına almaya çalışmalarına neden olacaktı.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'na eşlik eden ve gittikçe genişleyen kendi yağıyla kavrulma ekonomisi ve besin maddelerine artan talep, bu şebekenin işlemesi için fırsat yarattı. Ama bütün bunlar hükümet kanallarını daha da fazla kullanmak zorunluluğunu doğurdu. İş anlaşmaları yapmak için imzalar almak, pullu belgeler sağlamak ve izinler çıkarmak gerekliydi. Üstelik bir 'Savaş Ekonomisi' politikası ilan eden devlet, besin gereksinimlerinin karşılanmasının can alıcı noktalarını denetim altında tutuyordu. Böylece, hükümetle ilişki kurmak, tarım kredisi almak ya da resmi diploma alsınlar diye oğullarını bir hükümet okuluna göndermek isteyenler için ne kadar zorunluysa, küçük ve büyük tüccarlar için de o kadar zorunlu oldu. Başka bir deyişle, toplumdaki ve ekonomideki can alıcı noktaların tamı tamına hükümet denetimi altında olması, hükümetle ilişki kurmayı, öteki gelişen ülkelerde olduğundan daha önemli kıldı.[73]

Cumhuriyetten önce, Anadolu'da, köy bölgelerinde toprak sahiplerinin ve köylülerin, doğu ve güney sınırlarının ötesinde benzerlerininkinden farklı olmayan, hakim bir durumları vardı. Bazı bölgelerde, özellikle doğuda, fiili toprak ağası sülaleleri Osmanlı reformlarından etkilenmeden arta kalmış ve geniş mülkler üzerinde hala yarı feodal imtiyazlardan yararlanır idiler. Bu bölgelerde batıdakinden farklı olarak köklü değişiklikler meydana geldi. II. Mahmut ve Tanzimat devlet adamları gibi Atatürk'de kararlı bir merkeziyetçi idi ve onların büyük derebeyi ailelerinin imtiyazlarını ve özerkliklerini bertaraf etme politikasını yeniden ele alıp sürdürdü. Kanun, ağaların Halk Partisine karşı kızgınlıklarını taşıran son damla olduğu halde, Halkçılara köylünün gönlünü kazandırmakta hiçbir işe yaramadı. Halk

[72] Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946-1960,** Phoneix Yayınevi, Ankara, 2004, s.20.
[73] Mardin, **a.g.m.,** s.121.

Partisi memurlarının yıllarca eziyetinden bezmiş olan yeni kanunda hiçbir belli çıkar görmeyen köylüler, toprak ağalarının ve zengin köylülerin gösterdiği yolda hareket etmeğe ve Halk Partisi rejimine karşı baş kaldırmada onları izlemeğe hazırlardı.[74] Batı Anadolu'dakinin tam tersine Doğu Anadolu'da mülklerin birleştirilmek yerine parçalanmak istenmesi Doğu'nun kendine özerk yapısından kaynaklanmaktaydı.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Anadolu'nun genelinde en önemli farklılığı toprak yapısında yatıyordu. Tarih, devlet yapısı ve toplumsal ilişkilerin özellikleri dolayısıyla, Osmanlı döneminin genelinde, Anadolu'da küçük üreticilik (yani aile emeğinin esas olduğu ve ailenin toprak mülkiyetini elinde bulundurduğu bir toprak yapısı) egemendi. Buna karşılık, bilhassa da mülkiyet haklarını özelleştiren 1858 kanunundan sonra, Suriye'de, Irak'ta, Mısır'da ve aynı zamanda Güneydoğu Anadolu'da köylülerin bağımlı kılındığı büyük toprak sahipliği egemen olmaya başladı. Yine XIX. yüzyılda, aşiretlerin yerleştirilmesi çabaları ağaların ve ortakçıların tanımladığı eşitsiz yapıyı pekiştirdi. Hiyerarşik aşiret düzeni toprağa büyük mülkiyet ve topraksızlık olarak yansıdı.[75] Anadolu ve Trakya köylülerin çoğunluğu kapitalist gelişmeye ayak uydurup ürettiklerini pazarda satarken, Güneydoğu Anadolu'nun topraksız köylüsünün kapitalist ekonomiye ancak göç yoluyla, yani işgücü pazarına en alttan girerek, bütünleşmekten başka seçeneği yoktu.[76]

1922 sonrasının yeniden inşa dönemi, yükselen tarım fiyatları konjonktürü ile ve özellikle ihracat yapan çiftçi için genişlemiş kredi olanakları ile çakıştı. Hükümet, toprağın yeniden işlenmesini kolaylaştıracak tedbirleri de aldı. Sonuçta tarım üretimi 1923 ile 1929 arasında yüzde 115 arttı ve meta üreticisi köylü görülmedik bir refah dönemi yaşadı. Ne var ki, iktisadi yeniden inşa döneminin refahı ancak birkaç yıl sürdü. 1926'da fiyatlarda ilk durgunluk baş gösterdi. Ulusal Kurtuluş Savaşının prestij ve mirasından faydalanan yeni Türk hükümeti halkın yaşama seviyesinde önemli sayılabilecek bir yükselme sağlayamayıp iktidar olarak tutunabilmenin gittikçe güçleştiğini anlayınca, süratli bir ekonomik kalkınma gereğini idrak etmiş görünüyordu. Serbest Fırka kapatıldıktan sonra bir Anadolu gezisine çıkan Atatürk,

[74] Lewis, **a.g.e.,** s.314.
[75] Keyder, **a.g.e.,** s.114.
[76] Keyder, **a.g.e.,** s.115.

hükümete karşı huzursuzluğun bir önemli nedeninin halkın değişmeyen yoksul durumu olduğunu saptamış ve devletçiliği bir zorunluluk olarak kabul etmişti. Bundan başka 1923-1931 dönemindeki deneyler kalkınmanın özel teşebbüs yoluyla gerçekleştirme çabalarının çok da başarılı olamadığını göstermişti.[77] Tamamen özel şartların zorladığı devletçilik, aslında, kapitalist gelişme modelinin içinden türetilmiş bir politikadır. Denilebilir ki, 1923-31 ve 1932-39 dönemleri, kapitalist gelişmeye yönelmiş, geri kalmış, fakat siyasi bağımsızlığına sahip bir ülkede, XX. yüzyıl başlarında birbirini tamamlayan iki alternatif politikadır. Bu çerçevede sanayi kesminin 1930'larda güçlenmeye başlaması şaşırtıcı değildir. İlk iki-üç yıl dışında, uygulanan yeni politika hiçbir şekilde özel girişimciyi iktisadi faaliyetlerden uzak tutmamıştır. Tam tersine, yapılan kontrol teşvik anlamında olmuştur. Bu sayede kapitalist dünya ekonomisi ağır bir bunalım yaşarken, Türk ekonomisi korumacı ve devletçi politikalarla anlamlı bir birikim gerçekleştirebilmiştir.[78]

1929'a gelindiğinde dünyadaki ekonomik buhran tarım kesmini etkileyemeye başladı.[79] 1929 ekonomik buhranı Batı dünyasında da, bunalımın neden olduğu sosyal ve ekonomik sorunları çözmede kamu müdahalesi uygun bir araç olarak görülmeye başlanmıştı. Başka bir deyişle, uzunca bir süre yürütülen liberalizmden, kamu müdahalesini öngören bir ortama geçilmeye başlanmıştı.[80] 1930'da Serbest Fırka denemesinin başarısızlığı ve 1929-1930 yıllarında baş gösteren dünya ekonomik buhranı siyasi ve ekonomik liberalizmi Türkiye'de itibardan düşürdü.[81]

Batı dünyasının bir ekonomik buhran içinde olması; kalkınmış ve özel teşebbüs ilkesinin başarıyla uygulana geldiği ülkelerin bile krize sürüklenmesi liberalizmin başarı derecesi üstünde haklı kuşkular uyandırdı. Sovyetler Birliği ise, kendi kendine yeten planlı bir ekonomi sayesinde genel dünya buhranının etkilerinden uzak kalmıştı. Türkiye'de ilk olarak uygulanan plancılıkta Sovyet deneyinin etkili olması, yapılan ilk planın aynı Sovyetlerde olduğu gibi beş yılı

---

[77] Türkkaya Ataöv, **Amerika NATO ve Türkiye,** Ankara, 1.b., Aydınlık Yayınevi, 1969, s.183.
[78] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.145.
[79] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.86.
[80] İsmet Ergün, "Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İkibinli Yıllara Bir Bakış", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.257.
[81] Karpat, **a.g.e.,** s.64.

kapsamış olması düşünülünce olanaklıdır.[82] Rejim bir asker ve memur rejimi olduğundan, ticarete ve tacirlere karşı geleneksel küçümsemeden çok şeyler muhafaza ediyordu; büyük kentlerdeki tacir sınıfın hala geniş ölçüde Hıristiyanlardan ve Yahudilerden ibaret olması bu duyguyu özellikle devam ettiriyordu. Sovyet Rusya, bütün kendi güçlüklerine rağmen, kapitalizmin buhranından pek az etkilenmişti. Onun devletçe yönetilen ve işletilen ekonomisi depresyona karşı bağışık görünüyor ve kapitalist Batı devletleri bile, açıkça kendi ilkelerine aykırı olarak, ekonomik konularda gittikçe artan devlet müdahalesiyle buhranı çözmeğe uğraşıyordu. Türkiye çok geçmeden onların örneğini izleyecek ve onları geçecekti.[83] Kemalizmin devletçilik ilkesini benimsemesi, Sovyetler Birliği'ne veya komünizme herhangi bir politik veya ideolojik eğilimden değil, fakat zamanın tamamen pratik zorunluluklarından doğmuştu. Amacı, ulusun güç ve refahı için hayati önemde olan ve özel sermayenin yeteneksiz, eylemsiz veya yavaş olduğu alanlarda, projelere girişmek ve geliştirmek idi. 1933'te Türk endüstrisinin genişletilmesi için ilk Türk beş yıllık planı hazırlandı; 9 Ocak 1934'te onaylandı ve 1939'da tamamlandı. Bu plan şüphesiz Rus örneğinden esinlendi ve tabiatıyla Rus ikraz (borç veya ödünç verme) ve öğütünden yardımlandı.[84]

Atatürk'ün vefatından sonra 26 Aralık 1938'de İsmet İnönü'nün CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nda Değişmez Genel Başkan seçilmesi ile Milli Şeflik dönemi başlamıştır. İnönü partiye ve TBMM'ye hakim olduğundan, hükümet meclisten çok lidere bağlı ve ona karşı sorumluydu.[85] İnönü başa geçtikten kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı çıkacaktır. İnönü'nün II. Dünya Savaş'ında izlemiş olduğu dış politikalarında, tarafsız olduğu ve denge oyunu oynadığı şeklindeki yaygın anlayışın[86] aksine, taraflı davrandığı ve denge siyaseti gütmekten ziyade, pragmatist bir politika izlediği iddia edilebilir. Öncelikle, İnönü'nün başından beri tarafsız olmadığı belirtilmelidir. Tarafsız bir politika izlememiştir. Savaş boyunca, tarafsız olmayan İnönü başlangıçta, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifakla saldırmazlık ve yardımlaşma anlaşması ile müttefiklerin yanında yer almıştı. 1940-1941 Alman

[82] Ataöv, **a.g.e.,** s.184.
[83] Lewis, **a.g.e.,** s.282.
[84] Lewis, **a.g.e.,** s.285.
[85] Sevda Mutlu, "Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi ", (*Basılmamış Doktora Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2007), s. 190.
[86] Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam II**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s.123.

üstünlüğü döneminde, Almanlarla dostluk ve ticaret anlaşmaları imzalamış, onlara yakınlık duymuştur.

Milli Şef Dönemi'nde, İnönü'nün iç politikaları dış politikalarından bağımsız olmamıştır. Dış politikalarındaki pragmatizmi iç politikalarına yansımıştır. Bu nedenle, İnönü'nün iç politika uygulamaları sürekli ve tutarlı olmamıştır. Eğitimden ekonomiye kadar pek çok kurum kurumsallaşamamış ve kesintiye uğramıştır. Koşullara göre, o anki soruna ilişkin, üretilen çözümlerin ve alınan kararların devamlılığı ve kalıcılığı olmamıştır. Bu nedenle, Milli Şefliğin bu dönemi 1939-1945 durağan ve kesintilidir. İnönü'nün Milli Şefliğin 1945-1950 ikinci dönemi yani çok partili siyasal sisteme geçiş (demokratikleşmenin ara geçiş dönemi olarak da nitelendirebileceğimiz) dönemindeki iç politikaları toplumsal yapıyı yeni sisteme uyumlu hale getirmeye yönelik olduğu için Milli Şefliğin birinci döneminden daha hareketli, süreğen, etkili ve kalıcı olmuştur. Bunun için Milli Şefliğin her iki dönemi iç politikalar açısından farklılık göstermiştir. Bu farklılığın en önemli nedeni, iki dönem arasındaki dış politika farklılığında yatmaktadır. Şöyle ki, birinci döneme İnönü'nün pragmatik, değişen dış politikaları egemen olmuş; ikinci dönem yani savaş sonrası döneme de İnönü'nün Batı demokrasileri yönelimli, istikrarlı bir dış politikası söz konusu olmuştur. Dolayısıyla istikrarlı ve kararlı olunan bu dönemdeki dış politikalar, iç politikaya da aynen yansımıştır. Ayrıca savaşın olumsuz koşullarını da geride bırakan İnönü, değişme ve gelişmeye yönelmiştir. Kısacası, yeni dünya sistemi içerisinde yer edinme çabası iç politikalarını istikrarlı ve kalıcı kılmıştır.[87]

Cumhuriyetin kurulmasından II. Dünya Savaşı'na kadar iç faktörlerin dış politikayı çok yönlendiremediği ortadadır. Tüm çabalara rağmen bir orta sınıf oluşturulamamıştır. Kriz dönemlerinde orta sınıf yaratmaya dönük bir girişim varsa da sekteye uğramış ve sonunda yine merkezi devletin hem siyasal hem de ekonomik olarak baskın olduğu bir yapı devam etmiştir. Muhalefet partileri de, iktidar partileri de ekonomiye devlet müdahalesi konusunda, özel sektörle yani kişisel girişimle rekabet etmediği ya da onun özgürlüğünü kısıtlamadığı sürece devlet müdahalesinin kaçınılmaz olduğu noktasında birleşmişlerdir.[88]

---

[87] Mutlu, **a.g.e.,** s. 253.
[88] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980,** s.128.

İngiltere'nin dünya savaşlarından sonra giderek gücünün azalması sonucu dünya liderliğine iki ülke aday oldu. Bunlardan biri ABD'diydi. 1945-1960 dönemine damgasını vuran bu ülke Monreo Doktrini uyarınca yüz yılı aşkın bir süredir dış politikada Avrupa işlerine karışmıyordu. Ancak Soğuk Savaş koşulları ABD'nin bu gelenekten vazgeçmesine neden oldu. Ticaretle uğraşan kesmin üretim fazlası ABD'yi dışa dönük politikalara doğru yönlendiriyordu. Değişen dünya koşulları bir zamanlar Avrupa'nın kendisine müdahale etmesini istemeyen ABD'yi zorla Avrupa'nın iç ve dış işlerine karışmasına neden olmuştu. ABD'nin sermaye fazlası ve Avrupa'da kapitalist sistemi savunacak ve koruyacak bir gücün kalmaması ABD'nin müdahalesine sebep oldu. Geçmiş yüzyılın hegemon ülkesi İngiltere'nin iki savaştan sonra güçten düşmesi de ABD'nin bu boşluğu Ruslar tarafından doldurularak var olan ticaret dengesinin bozulmasını istemiyordu.

Yüzyılın diğer bir güç merkezi Ruslardı. İki savaş sonrası Avrupa'da bir dengesizlik ortaya çıktı. İngiltere'nin denge politikası artık Avrupa'da işlemez konuma gelmişti. Dışarıdan ABD müdahalesi olmasaydı Avrupa, Rusların baskılarına karşı gelecek seviyede değildi. II. Dünya Savaşı sonrası dünya bu iki büyük gücün rekabetini izleyecekti. Rusların Türklere olan coğrafi yakınlığı Türk dış politikasının şekillenmesinde her zaman ele alınması gereken bir etken olmaya devam ediyordu. Türkiye'nin devraldığı önemli miraslardan biri de XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın aleyhine genişleyen, benzer kültür ikilemleri yaşayan ve modernleşme hamlelerini bizden önce gerçekleştiren Ruslara karşı beslediği fobiydi.

Moskova Knezliği'nin bir devlet olarak zuhurundan itibaren, II. Selim zamanından günümüze kadar, Türkiye'nin daima bir 'Rusya meselesi' olmuştur. İlgi alanları her iki milletin ortak yerler olmaya başlamıştır. Ruslar, Balkanlarda Slavlık ve Ortodoksluğu kullanarak açılım sahaları aramaktadır. Rusya Osmanlı devletini salt kendi uydusu haline getirmek için girişimlerde bulunmaya başladığında[89] kuzeyden gelen saldırıları durdurmak için, Osmanlı diplomatları, daima bir Batılı büyük devletin ittifakını sağlamak zaruretini hissetmiş, en namüsait şartlarla Batı ile ittifaklar kurmuş, karşılığında Batı devletlerine geniş iktisadi, siyasi ve kültürel imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır.[90] Büyük Petro'nun idaresindeki Rusya örneği,

[89] Akşin, **a.g.e.,** s.25.
[90] Taha Akyol, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 1,** İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1976, s.34.

enerjik bir batılılaşma ve modernleşme programının imparatorluğa bütün zafiyetlerinden sıyrılmak ve tekrar düşmanlarının korkusu haline gelmek yeteneğini verebileceğini telkin ediyordu.[91] III. Selim'i askeri reformdan yana karar vermeye zorlayan şey geleneksel Osmanlı ordusunun Rusya Savaşı'ndaki başarısızlığı olmuştu.[92] XIX. yüzyıl Rusya Osmanlı için geçmişe nazaran daha tehlikeli olmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki 1917 Bolşevik İhtilali ise Rusya-Türkiye arasındaki ilişkiler ortak menfaat sonucu daha istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. I. ve II. Dünya Savaşları arasında Sovyetlerle Türkiye arasında, mücadele hedefleri bakımından, tam bir menfaat birliği oluşmuştur. Her ikisi de Batı emperyalizmi ile mücadele ediyorlardı. Şu farkla ki, Sovyet Rusya, Batının emperyalizmine de kapitalizmine de karşı olduğu halde, Türkiye, sadece emperyalizm ile savaşmak için silaha sarılmıştı; onun doktrinle ilgili bir davası yoktu.[93] 1940'lara gelindiğinde Rusya, ihtilal'in doğurduğu başıboşluğu bir düzene sokmuş ve dünya siyasetine atılmaya karar verecek bir güce erişmiştir. İşte bu saatten sonra Rusya-Türkiye arasındaki ilişkiler tekrar bozulmaya başladı.

ABD'leri Rusların çevreye açılmasını istemiyorlardı. Bu kapsamda ABD'nin temel jeopolitik görüşleri Mackinder, Houshoffer ve Nicholas J. Spykman savunduğu görüşler oldu. Mackinder karaların üçte ikisinin bulunduğu Asya-Avrupa-Afrika topluluğuna Dünya Adası demekteydi.[94] Dünya adasının kalbi (Heartland, kalp-ülkesi, kalpgah, özyurt) Asya'da Yenisey nehri ile Avrupa'da Doğu Avrupa ülkelerini içine alan ve Karadeniz'in kuzeyinde kalan geniş sahadır. Heartland'in çevresinde bir iç kuşak bir de dış kuşak vardır. Mackinder'in formülü şudur: Doğu Avrupa'ya hakim olan Heartland'a hakim olur, Heartland'a hakim olan Dünya adasına hakim olur. Dünyaya hakim olacak devlet hem denize hem de karada kuvvetli olmalıdır. Böyle bir kara parçasına sahip olan tek devlet Rusya'dır. Bu sebepten Rusların denize inmemeleri sağlanmalıdır. Spykman, Mackinder'in nazariyesini geliştirmiştir. Ona göre, iç kuşak (kenar kuşak) ülkeleri, Heartland'ı kuşatan batı Avrupa – Türkiye – Irak – İran – Pakistan – Afganistan – Hindistan –

---

[91] Lewis, **a.g.e.,** s.46.
[92] Zürcher, **a.g.e.,** s.46.
[93] Rıfkı Salim Burçak, "Türk-Sovyet İlişkileri", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.208.
[94] Yılmaz Tezkan-M. Murat Başar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, 1.b., İstanbul, Ülke Yayınları, 2002, s.88.

Çin – Kore -Doğu Sibirya kuşağıdır. Spykman'ın formülü şudur: iç kuşağa hakim olan güç Avrupa ve Asya'ya hükmeder. Avrupa ve Asya'ya hakim olan kuvvet de dünyaya hakim olur. İç kuşak bölgesinin dışında kalan bölgelere de dış kuşak denmektedir. Denizci jeopolitik görüşü Mahan savunmuştur. Bu görüş de aynı jeopolitik esaslara dayanmaktadır. Karacı görüş, merkezi kara kütlesinden başlayarak,[95] dışa doğru, kuşaklardan geçen bir dünya hakimiyeti coğrafyası tespit ederken, denizci görüşler, kuşaklardan başlayıp kara kitlesine yönelen bir hakimiyet yolu göstermişlerdir. Mahan'ın formülü şudur: yarımadaları kuşatan iç ve dış adalar kuşaklarına hakim olan devletler iç kuşağı kontrol edeceklerinden, böylece Dünya Adasına hakim olabilirler.[96] ABD ve Rusya'nın başını çektiği iki kutuplu dünyanın jeopolitik görüşleri de farklılık gösteriyordu. Coğrafi olarak Ruslar karacı görüşe daha yakın iken diğer grup denize daha çok önem veriyordu.

Dünya sisteminde merkez güç olan ülkelerin ortak özelliklerinden birisi denizcilikte iyi olmalarıdır. Kara ve deniz dünyasının liderlik kavgası her iki ideolojiyi takip eden ülkelerde deniz mi, kara mı sorusunu tartışmalara neden oluyordu. Yeni kurulan sistemde deniz okulu, savaşları temelde yeni pazarlar ve rakiplerin ortadan kaldırılması için verilen bir mücadele olarak gördüğünden savaşın denizde ve periferide yapılması gerektiğini savunuyordu.[97] Alfred Thayer Mahan'ın XIX. yüzyılın sonunda ABD Deniz Harp Koleji'nde verdiği derslerin temelini oluşturan ve XVII. yüzyıldan itibaren dünya-ekonomi sistemini denizcilik yönüyle anlattığı kitabı 'Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi' ile ABD'lerin var olan üretim fazlasını dünya pazarı ile birleştirmenin ve bunun sonucu olarak da dünya siyaseti gütme düşüncesinin temelini oluşturmuştur.[98] 1945'den sonra ABD'leri, var olan üretim fazlasını dünyaya pazarlamak için dış politikada Mahan'ın geliştirdiği denizci jeopolitik görüşünü takip etmiştir. ABD'leri kendi kabuğundan çıkarak ticaret grubunun da desteği ile dünya sistemine, dünya pazarına müdahale etmek için aktif politikaya soyunacaktır.

---

[95] Suat İlhan, **Dünya Yeniden Kuruluyor**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1999, s.24.
[96] Akyol, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 1,** s.272-276.
[97] Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi,** Cilt 2, **(**çev.) Latif Boyacı, 1.b., İstanbul, Bakış Yayınları, 2005, s.281.
[98] Alfred Thayer Mahan, **Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi, (**çev.) Kerem-Melahat Fındık, 1.b., İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003, s.9.

I. ve II. Dünya Savaşları dünya-sistemin sıkıştığı ve sistemden daha fazla yararlanmak isteyen yarı-çevre ülkelerin müdahale sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat çoğu zaman olduğu gibi evrim sonucu sistemini geliştirenlerin toplum yapısı ve özellikleri, devrim sonucu geliştirmeye çalışanlara göre daha güçlüdür ve bu iki kesmin rekabet sonucu baştan bellidir. Bu nedenlerden dolayı savaşı kazanan ülkelerin sistemleri diğer ülkeler tarafından örnek alınır. Kapitalist sistemin yaşadığı kriz dönemlerinde kendi içine kapalı ülkelerin politikaları ön plana çıkar. Kısa vadede yararlı gibi gözüken bu yapı uzun vadede çokta yararlı değildir. XX. yüzyıl çoğu kez 1914-1918'in gündeme getirdiği dönüşümlerle anlam kazanır. I. Dünya Savaşı sınırsız sermaye dolaşımının daraldığı bir dönemdir ki savaşın çıkmasında çok önemli bir etken olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında, savaşan ülkelerde hükümetlerin büyük çoğunluğu ekonomilere müdahale gereği duymuş, piyasa mekanizmasını düzenleyici arz-talep ilişkilerini bir kenara bırakarak devlet güdümünde iaşe örgütleri kurmuştu.[99] İki dünya savaşı arası dünya ekonomileri güç bir dönem yaşamışlar ve giderek kendi içine kapanan ülkeler 1929 Buhranı'na neden olmuşlardır.[100] 1930'larda yaşanan kriz sırasında, pazara olan güven bütün dünyada sarsılmış ve ulusal birliği tesis etme amacını taşıdığını söyleyen faşist model, güçlü devletlerin kurulması için izlenecek çekici bir yol haline gelmiştir.[101]

ABD'lerinin dış politikası iç dinamiklerinin zorlaması sonucu dışarı doğru bir açılım gösteriyordu. ABD'lerindeki ortasınıf devlet üzerinde ağırlığını gösterip devlet politikalarını yönlendirme de başarılıydı. Bu yönüyle Türkiye Cumhuriyetin bu konuda başarısı tartışmalara çok açıktı. Merkezi devleti yönlendirebilecek bir orta sınıf olmaması böyle bir hareket tarzının başarısını baştan bitiriyordu. Ne zaman uluslararası yapı liberalleşme rüzgarı estirirse o tarafa doğru meyilleniyor fakat bulduğu her açığı da gücünü devam ettirmek için kullanıyordu.

II. Dünya Savaşı sonrası faşistlerin yenilgisi de dünyada çoğulcu demokrasiye ön plana çıkarmıştır. Savaş sonunda İtalya ve Almanya'daki tek parti idarelerinin ortadan kalkması Türkiye'de de tek parti rejiminin temellerini sarstı.

---

[99] Toprak, **a.g.e.,** s.112.
[100] Toprak, **a.g.e.,** s.27.
[101] Keyder, **a.g.e.,** s.30.

Bununla birlikte totaliter, sıkı devletçi zihniyet de büyük darbe alsa da bulduğu her boşluğu kendi gücünü devam ettirmek için kullanmaktan çekinmedi.

II. TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN İÇ FAKTÖRLER

A. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'deki Mevcut Durum

1945-1960 döneminde Türkiye Cumhuriyeti bir çok değişim ve dönüşüme sahne olmuştur. Tek parti tarafından yönetilen Türkiye'de güç mecliste toplanmış ve partiye karşı sorgulama yapılamamıştır. Kurtuluş Savaşını birçok zahmetle kazanmış Türk halkı siyasal, ekonomik ve sosyal devrimlerini devam ettirmeye çalışırken dünya tekrar bir savaşa doğru ilerlemiştir. I. Dünya Savaşı Avrupa devletleri çapında olurken II. Dünya Savaşı daha küresel bir savaşa dönüşmüştür. Savaşın sonunda tüm dünyayı kontrol etme yönünde gelişen bir uluslararası bir yapı oluşmuştur. Artık politikalar daha geniş alanlara yayılmıştır. Savaşın sonunda iki büyük devlet dünyayı kontrol etmek için harekete geçmiştir. Bir tarafta liberal ekonomi yanlısı, batı kaynaklı ABD ile doğu-batı karması, var olan ekonomik yapıdan daha fazla yararlanmak isteyen, imparatorluk geçmişini unutamamış Sovyetler Birliği. XVIII. yüzyılda başlayan batılılaşma ve modernleşme kapsamında batıya dönük politikaları baskın olan Osmanlı Devleti'nin mirasına sahip Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası durumu değerlendirerek batı ile ilişkilerine devam etme kararı alarak ABD'ye yaklaşmıştır. Türkiye'nin batıya yönelmesinin hem iç hem dış nedenleri vardır.

II. Dünya Savaşı bittiğinde ekonomik problemleri tam olarak çözememiş, çoğu seçkinci bakışa sahip bürokratlardan oluşan, çıkardığı yasalar ile tüccar ve köylünün tepkisine neden olmuş bir yönetim ile işe başlayan CHP, uluslararası değişim de göz önüne alındığında çokta iyi bir sicile sahip değildir. İsmet İnönü hem dış dinamiklerin hem iç dinamiklerin etkisi ile çok partili sistem ve demokrasiye geçişte birçok hamle yapmıştır. Bu hamleler yığınları harekete geçirmiş ve CHP'nin 1950'de yenilgisine (aslında zaferine[102]) neden olmuştur. Dünya'daki liberal gelişimin farkına varan diğer bir grup (Bayar, Menderes v.b.) ise CHP'nin sert politikaları karşısında olan kesimleri birleştirerek CHP'nin çıkardığı yasalar sonucu iktidarı ele geçirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası genel bakış açısı özgür bir ekonomik yapı ile devletlerin gelişimine yön vermekti. II. Dünya Savaşı birçok altyapı

[102] Metin Heper, **İsmet İnönü, (**çev.) Sermet Yalçın, 1.b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.183.

problemine neden olmuştur. Ülkeler gelişimlerini sağlamak için devlet kapitalizmine kısa da olsa bir süre başvurma yolu seçmiştir. Oluşan 3. dünya ülkelerinde ise toplum hangi sistemi seçeceğini bilemez şekilde hareket etmektedir. İki büyük gücün çatıştığı dönemde devlet merkezli (gücün tek elde toplandığı) ülkeler ile dünyayı daha rahat kontrol edileceğini anlayan ABD bu yapıyı dünyanın birçok yerinde devam ettirmiştir. Soğuk Savaş denilen bu süreçte amaç ülkelerin kendisine yakın bir politika gütmeleri olmuştur. 20. yüzyılın son çeyreğinde Rusya'nın zayıflaması ile II. Dünya Savaşı sonrası uygulanan sistemde çökmeye başlamıştır. 1975'e kadar devlet ekonomik ve siyasi yapıyı istediği gibi müdahale edebilen bir güç olarak devam etmiştir.

Türkiye eskiye nazaran daha fazla liberalleşse de 1945-1960 yılları devletçiliğin ön planda olduğu bir dönemdir. Türkiye'de Balkan Savaşları ile başlayıp ve II. Dünya Savaşı sonrası da Müslüman olmayan orta sınıfın ülkeyi terk etmeye devam etmeleri, devlet ile halk arasındaki dikey ilişkilerin çizgilerini daha da keskinleştirmiştir. Gayrimüslimlerin oluşturduğu grubun yerine milli bir orta sınıf devlet eliyle oluşturulmak istenmiş bunun sonucu olarak da bağımsız karar veremeyen devlete bağımlı bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Bu grup isteklerini devlete değil devlet kendi siyaseti doğrultusunda onların faaliyetlerini düzenlemiştir. Batıda bu süreç tamamen bir evrim sonucu, birçok acı yaşanarak oluşmuş ve "tırnakları ile kazıyarak" kazandıkları hiçbir imtiyazı kendi menfaatleri aleyhine devlete devretmemişlerdir. Türkiye'de ise kendi aralarında uzlaşıp merkezi kendi menfaatleri yönünde harekete geçirecek bir sınıf yoktur ve devrim sonucu oluşturulmak istenen grup ise orijinalinden birçok farklılığa sahiptir. Bu da bürokrasinin ve devletin baskın olduğu bir yapının devam etmesine neden olmuştur. Bu gelişmelere rağmen orta sınıfın oluşmasına yönelik ortamın hazırlanması yönünde 1945-1960 yılları gerçekten önemli bir dönemdir.

II. Dünya Savaşı gerçekten birçok devlet için yıkım olmuştur. Ülkenin bütünlüğünü ve devamını sağlamak isteyen yöneticiler bazı radikal kararlar alıp uyguladılar. Mevcut şartlarda çözüm yollarından biri olan bu yasalar halk yığınlarında büyük tepkilere neden oldu. Savaşa girmeden önce ve savaş sırasında iktidar da olanlar bu yükü çekmek zorunda kalacaklardır. Her ülkede uygulanan yasalar benzeşmese de ihtiyaç paralelinde çıkartılan yasalardı. Değişen dünya sistemi

ile ülkelerdeki bazı iktidarların tarzları uyuşmaz haldeydi. Savaşı kazananlar kendi istekleri doğrultusunda bir sistem yaratmak için çalışırken kendisine uymayanları uzlaşarak veya zorla değiştirme yoluna gittiler. Bazı ülkeler kendi yapılarını güçlüye göre uyarlamaya çalıştılar, bir kısmı iki kutuplu dünyadan yararlanarak ikircikli bir politika izledi, diğer bir kısmı ise kendi düzenlerini devam ettirdiler. Türkiye Cumhuriyeti ise muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı Batı'ya dönük politikalarda bularak eski yoluna devam etti. Yeni kurulan düzende özellikle ticaret erbabının önemli olduğu bir orta sınıftan yoksun olarak işe başlayan Türkiye'de devletçi yapıya karşı gelebilecek bir güç merkezi/merkezleri bulunmamaktaydı. I. ve II. Dünya Savaşı arasında Anadolu'nun batısında ekonomik bir bütünleşme söz konusu olsa da devletin politikalarını köklü bir şekilde etkileyecek bir orta sınıf oluşmadı. Orta sınıftan yoksun olma yukarıdan aşağı, dikte edici, seçkinci bir bakışa sahip yöneticilerin devamına neden oldu. Çoğunluğu oluşturan halkın istek ve dileklerini yöneticilere iletecek ara bir grubun eksikliği sonucu halk her kötü olayı tek parti yönetimine atfetmeye devam etti.

B. II. Dünya Savaşı Sırasında Artan Merkeziyetçilik ve Tepkiler

II. Dünya Savaşı sırasında birçok devlet elindeki ordusunu sürekli hazır tutmak için ek vergilere başvurmak zorunda kalmıştır. Bu vergiler bir takım yüksek gelire sahip gruplardan alınmak istenmiş bir kısmı ise tüm halktan alınmaya çalışılmıştır. Alınmak istenen ek vergiler genel olarak iktidara karşı bir memnuniyetsizliğe sebep olmuştur. İlk olarak savaşın ekonomik hayata olumsuz etkileri sonucunda mal darlığı artmış, bunu fırsat bilen bazı kişiler kara pazar oluşturmak amacı ile stoklar yapmaya başlayınca, bu darlık çekilmez bir hal almış ve bazı malların fiyatları önemli ölçüde yükselmiştir.[103]

1. Milli Korunma Yasası

Savaş koşullarının gündeme getirdiği olumsuzlukların giderilmesi için, Hükümete geniş yetkiler içeren Milli Korunma Yasası 19 Şubat 1940 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu yasaya göre; devlet, 40 dönümden az arazisi olan küçük çiftçilerin bütün öküzlerini milli müdafaa mükellefiyeti olarak devlete vermek de

[103] Albayrak, **a.g.e.,** s.28.

dahil olmak üzere; üretim hedeflerinin belirlenmesi ve bu konuda izlenecek yöntemler, özel girişimin elinde bulunan fabrikalara el koyabilme, hafta tatilini kaldırabilme, zorunlu çalışma saatlerini belirleme, ithal mallarını stoklama, maden işletmelerine el koyabilme, fiyatların kontrolü gibi konularda çok sıkı önlemler getiriyordu.[104] Milli Korunma Yasası çeşitli maddelerin tevziatı, fiyat kontrolündeki tutarsızlıklar ve ithalat-ihracat olanakları yaratma gibi yollarla toprak ağaları (tarım fiyatlarının yükselmesinden muazzam kazanç sağlayan büyük çiftçiler) ve ticaretle uğraşanların içinde bir kesmin (hem Türk ihracat maddelerinin yüksek değerini hem de zaruri ithal mallarının korkunç kıtlığını istismar edecek mevkide olan İstanbul tüccar ve komisyoncuları)[105] palazlanmasına yol açtı. Bürokrasinin, bunlarla işbirliği halinde olan grubu da, aynı süreç içinde harp zenginleri kategorisine dahil oldular.[106]

2. Toprak Mahsulleri ve Varlık Vergisi

II. Dünya Savaşı sırasında yine devletin tarım ürünlerine olan ihtiyacını karşılamak amacıyla, Toprak Mahsulleri Vergisi Yasası 26 Nisan 1942'de TBMM'de kabul edildi. Toprak mahsulleri vergisi, tarımla uğraşan büyük halk topluluklarını ilgilendiren bir vergi olup, bu insanların çoğunluğu kendi gereksinimlerini karşılayamıyordu. Öte yandan, verginin belirlenmesi ve tahsili sırasındaki yolsuzluklar, geniş halk kitlelerini oluşturan küçük çiftçiler arasında ciddi bir CHP aleyhtarlığının doğmasına neden olmuştur.[107] Vergi, 23 Ocak 1946'dan itibaren kaldırılsa da, bu vergiye duyulan tepkiler çok uzun süre devam etmiştir.[108]

II. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan yasalardan biri de 11 Kasım 1942'de TBMM'de kabul edilen Varlık Vergisi Yasasıdır. Yasa'ya göre; 'Büyük toprak sahipleri, sermayelerinin yüzde 5'inden daha fazla vergilendirilemiyordu. Limited Şirketlerden 1941 yılı net karlarının yüzde 50'si, 70'i arasında vergi istenebilecekti. Diğer mükellefler için vergi farkı özel komisyonlarca kendi takdirlerine göre yapılacaktı. Dönmeler, Müslümanların iki katı kadar, gayri Müslimler ise on katına kadar vergi ödediler. Ecnebiler Ankara'dan verilen talimat üzerine, Müslümanlar

---

[104] Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası,** 4.b., Ankara, Doğan Yayınları, 1971, s.228.
[105] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.146.
[106] Timur. **a.g.e.,** s.237.
[107] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, 1.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s.17.
[108] Albayrak, **a.g.e.,** s.28.

kadar vergilendirildiler.[109] Yöneltilen sert eleştiriler ve dış baskılar artınca, yasa 15 Mart 1944'de çıkarılan başka bir yasa ile kaldırılmıştır.[110] Varlık Vergisi olarak tahakkuk edip de o zamana kadar tahsil edilememiş bulunan miktarın terkinine karar verilecekti. Bu durum adaletsizliği arttıran başka bir neden olmuştur. Bu yasa ile CHP iktidarına karşı özel sektör ve yabancı sermayenin kızgınlık duygusuna neden olmakla kalmadı, devlet içinde sermayeye düşman gruplar bulunduğu düşüncesi yaratılarak, siyasi güveni bir hayli sarstı.

3. Toprak Reformu

Tepkiyle karşılanan yasa tasarılarından biride Şükrü Saraçoğlu Hükümetince hazırlanan Toprak Reformu Tasarısı (Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocakları'nın Kurulmasına Dair Yasa Tasarısı)'dır. Ocak 1945'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Tasarıyı hazırlayanlar, mevcut arazi mülkiyeti yapısının değiştirilmesinden yanaydırlar. Amaçları iki başlıkta özetlenebilir: topraksız ya da yeteri kadar toprağı olmayan köylülere toprak dağıtmak, arazilerin sayılı ellerde toplanmasını önleyerek onların siyasi gücünü kırmak ve ihtiyaç sahibi toprak işleticilerine de sermaye yardımı yaparak ülke topraklarının verimli olarak işlenmesini sağlamak.[111] 1945 Toprak Reformu Tasarısı, toprak mülkiyetini üç grupta toplamaktadır. Bu gruplar:

Tablo-1 1945 Toprak Reformu Tasarısındaki Toprak Mülkiyeti

Dönüm Olarak	Mülk Sahipleri	Mülk Sahiplerinin %'si
5000'den yukarı	418	0.01
500-5000 arası	5764	0.24
500'den aşağı	2.493.000	99.75

Bu rakamlar sıhhatli olmasalar bile tarım kesminin dengesiz sosyal yapısını ortaya koymaktadır. 500 dönümden az toprak sahibi olanların içerisinde hiç toprağı olmayan (ortakçı-yarıcı-tarım işçisi) ve yeteri kadar toprağı bulunmayan ailelerin

[109] Lewis, **a.g.e.,** s.296.
[110] Boratav, **a.g.e.,** s.130.
[111] Timur, **a.g.e.,** s.11.

sayısı iki milyona yakın olup, bu rakamlar ise, toplam tarımcı aile sayısının %85'ini ifade etmektedir.[112]

Bu tasarı aynı zamanda CHP içindeki muhalefetin ortaya çıkışına da imkan hazırlamıştır. Yasa tasarısına ilk ve önemli tepkiler büyük toprak sahiplerinden geldi.[113] Esasen, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde Celal Bayar başta olmak üzere, Adnan Menderes (Aydın), Cavit Oral (Seyhan), Emin Sazak (Eskişehir), Damar Arıkoğlu (Seyhan), Hikmet Bayur görüşmeler boyunca hükümeti ekonomi politikası dahil pek çok konuda eleştireceklerdir. Fakat, toprak reformu tartışmalarında parti meclisi grubunda söz konusu milletvekillerince gösterilen tepki daha şiddetlidir.[114] Toprak Reformu Kanununun 17. ve 21. maddeleri görüşülürken Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak teklif edilen bu yasayı faşist bir uygulama olarak niteleldiler. Bu tartışmalar sırasında gelecekteki ana muhalefet partisinin de kimlerden oluşacağı iyice belli oldu. 11 Haziran 1945'de kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na göre 500 dönümü aşan bütün mülk toprakları kamulaştırılabilecekti. Tam uygulandığı takdirde Türkiye'yi küçük topraklı çiftçi ülkesi haline çevirecek kanundan 5 milyon kadar kişinin yararlanacağı hesaplanmıştı. 1950'de uzun tartışmalardan sonra kamulaştırma sınırı 500'den 5000 dönüme çıkarıldı.[115] Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı'nın 11 Haziran 1945'de onaylanmasında önce 7 Haziran 1945'de dört milletvekili (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan) imzası taşıyan ünlü 'Dörtlü Takrir' (önerge) Meclis grubuna verdi. Meclis grubunda tartışılan takrir reddedildi.[116]

C. Demokrat Parti Kuruluşu

Dörtlü takriri verenlerden 5000 dönüm üzerinde toprak sahibi olan Adnan Menderes[117]'ti. 1899 yılında dünyaya gelen Adnan Menderes'in babasının hukuk

---

[112] Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş,** 2.b., Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 45.
[113] Albayrak, **a.g.e.,** s.22.
[114] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.158.
[115] Ahmet Faruk Kılıç, **Türkiye'de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü (1920-1960),** 1.b., İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi, 2005, s.216.
[116] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.,** s.13.
[117] Eğitimine İttihat ve Terakki mekteplerinde başlayan Adnan Menderes, okulu bitirmeden İzmir Kızılçullu'daki Amerikan Kolejine geçti. O tarihlerde ege havalisinde Amerikan Koleji iyi şöhret yapmış bir kültür müessesi idi ve bütün havalinin güzide talebelerini sinesinde toplamış bulunuyordu. I. Dünya Harbi başlaması üzerine öğrenim hayatını yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Küçük yaşta

öğrenimi gördüğü, katiplik yaptığı[118], annesi Tevfika Hanımdan miras kalan 35000-40000 dönüm (Çakırbeyli Çiftliği), hatta belki daha fazla toprağa sahip olduğu bilinmektedir. Ama bu toprakların Menderes vadisine düşen, düz ve sulanabilir kısmı, ancak 4-5 bin dönüm arasındadır.[119] Menderes'in dedesi Hacı Ali Bey; aydın ve havalisinde uzun müddet, ilmü-irfan sahibi çiftçi olarak çalışmış, köylünün zirai sahadaki teşkilatlanmasına hizmet vermiştir.[120]

Bütçe ve Toprak Reformuna karşı çıkanların başında Atatürk zamanında başbakan olan Celal Bayar[121] vardı. Celal Bayar ise Menderes'le kıyaslandığında daha bürokrat bir yapıya sahipti. İsmet İnönü esas vazifeleri siyasi olan bir devlet anlayışını öne aldığı halde, 'İnönü'ye kıyasla daha ateşli bir devletçi' olan Celal Bayar ekonomik devletçiliğe önem veriyordu.[122] 16 Mayıs 1881 yılında Gemlik'te dünyaya gelen Mahmut Celal Bayar ilk tahsilini babasının yönettiği Rüştiyede tamamlamıştır.[123] Babası 1877-1878 Osmanlı-Moskof savaşı sonu Plevne'den hicret eden muallim ve müftü Abdullah Fehmi Efendidir.[124]

DP kurucularından ve dörtlü önergeyi verenlerden bir diğeri ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü Sadrazamlarından Köprülü Mehmet Paşa'nın soyundan olan Fuad Köprülüdür.[125] Dörtlü önergeyi verenlerin sonuncusu Refik Koraltan 1891

---

annesi ve babasını kaybeden genç yaşında dünya savaşına katılan Menderes zor bir dönem geçirecektir. DP kurulduğunda 3. adam gibi gözüken Menderes gerçekte Celal Bayar'dan sonra ikinci adamdı.

[118] Orhan Cemal Fersoy, **Adnan Menderes,** İstanbul, Mayataş Matbaacılık ve Neşriyat, 1971, s.24.

[119] Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı,** 2.b. İstanbul, Remzi Kitapevi, 1976, s.23.

[120] İsmail Girgin (haz.), **Adnan Menderes**, 2.b., Radyo Gazetesi Matbaası, 1959, s.8.

[121] Rüştiyedeki eğitimini tamamladıktan sonra babası Mahmut Celal Bayar'ı Bursa'daki bir Fransız okulu olan Colloge Francaise de L'assomption'a gönderdi. Celal, burada Fransızca öğrenirken, babasından da Arapça ve Farsça dersleri almış, kısa bir süre sonra da 1905 yılında bir Alman bankası olan Deutsche Orient Bank'ta memur olarak çalışmaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in emirleri ile, 'Kurtuluş Savaşı için Hint Müslümanları'nın bağışlamış oldukları parayı' kullanarak, ilk Türk bankası olan Türkiye İş Bankası'nın kurmakla görevlendirilmiş ve aynı bankanın ilk genel müdürü olmuştur. 9 Eylül 1932'de yeniden İktisat Bakanlığı'na seçilmiştir. 1938 yılında olduğu başbakanlığı üç ay yapmıştır. 3 Aralık 1945 tarihinde CHP'den istifa etmiştir. DP'nin kurucularından mutlak egemen kişi Celal Bayar'dır. Az konuşup, çok dinleyen sonra adım atan bir insan izlenimi verirdi.

[122] Karpat, **a.g.e.,** s.65.

[123] İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar,** 1.b., İstanbul, Emre Yayınları, 2005, s. 11.

[124] Cemal Kutay, **Üç Devirden Hakikatlar,** İstanbul, Alioğlu Yayınevi, 1982, s.9.

[125] Köprülü, Mercani İdadisi'ni bitirdikten sonra bir süre Hukuk Fakültesi'ne devam etti, ancak bu fakülteyi bitirmeden ayrılarak, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmeye ağırlık verdi. Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı Kültür Kurulu'nda görev yaptı. 20 Aralık 1913'de İstanbul Üniversitesi Türk Edebiyatı Profesörlüğü'ne atandı. İkinci Meşrutiyet döneminin tanınmış Türkçülerinden ve bir tarih bilgini olan Yusuf Akçura'nın savunuculuğunu yaptığı 'bir Türk orta sınıfı, bir milli bir orta sınıf yaratmak' görüşlerini, temel alan düşünceleri benimsedi. Bugün bile

yılında doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Adalet Bakanlığı'nda çeşitli görevler almış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Trabzon'da Emniyet Müdürlüğü yapmış müteakip yıllarda valilik görevi yapmıştır.[126]

DP kurucuları dışında Türk dış politikasına yön verecek önemli bir şahsiyet ise DP döneminde Dışişleri Bakanlığı görevini Fuat Köprülü'den alan Fatin Rüştü Zorlu, 1910 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Galatasaray'da yaptıktan sonra, Avrupa'ya gitti. Cenevre Hukuk Fakültesinde öğrenimini tamamladıktan sonra sırasıyla Paris Siyasi İlimler Y. Okulu ve Yüksek Ekonomik Bilimler Uluslararası Enstitüsünü de aynı başarıyla bitirdi. Babası vatansever bir subay olan Rüştü Paşadır. Zorlu milletvekili olmadan önce, büyükelçi olarak görev yapmıştır.[127]

Genel olarak DP'nin kurucuları ve ön önemli isimleri analiz edildiğinde merkezi devlete sıkıca bağlı oldukları gözükür. Ekonomik görüşleri CHP'deki arkadaşlarından farklılık göstermektedir. Onlar da en az arkadaşları kadar bürokrattır. Bu yüzden DP'nin merkezi devleti zayıflatmaya, liberalleşmeye yönelik girişimleri gerçekleri yansıtmamaktadır.

D. İnönü'nün Liberalleşme Çabalarına Rağmen DP'nin Yükselişi

II. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında çıkarılan yasalar artık o dönemin egemen güçlerini temsil etmiyordu. Türkiye'nin bir değişime ihtiyacı vardı. Savaşı kazanan ülkelerin demokratik bir hava yaymalarının Türkiye'de sistemin değişmesine büyük etkisi olmuştu. Türkiye yepyeni bir gelişmeye ve köklü bir değişmeye gebeydi. CHP'nin yıllardır sürdürdüğü egemenlik koşullarıyla kuralları bu değişimi, gelişmeyi durduracak güçten yoksundu. Çünkü, yığınlar hareketlenmeye, suskunluklar çözülmeye başlamıştı.

Üretici, tüketici yığınlarının yoksulluk içinde yaşamalarının nedeni bulunabilir, Dünya Savaşının etkisinden kendisini kurtaramayan Türk ekonomisinin halka indirdiği sıkıntılara kimi gerekçeler de sıralanabilirdi. Savaş geçirmiş çeşitli

---

akademik eserleri referans kaynağı olarak kabul edilen bu bilim adamının, dış siyasette aynı performansı gösteremediği bir gerçektir.

[126] Albayrak, **a.g.e.,** s.52.

[127] O.Cemal Fersoy, **Fatin Rüştü Zorlu,** İstanbul, Hun Yayınları, 1979, s.25.

ülkelere karşın Türkiye, gösterilen onca çabaya karşın kıyaslanamayacak ölçüde yoksuldu. Ekonomik, toplumsal yoksulluk bir yana itelse bile köylünün, kent insanlarının başvurduğu yetkili çevrelerde horlanışını anlatan gerçek öyküler, CHP'den 'kurtulmayı gerektiren ana nedenlerin başında geliyordu. Büyük yığınlar egemen kadroların baskısından artık yılmışlardı.[128] Adnan Menderes'in 1949'da Bütçe Kanunu Tasarısı üzerinde konuşurken şu yorumları yapmıştır: 'Memleketin ihtiyaçlarına ve ölçülerine uygun bir ılımlı devletçilik politikası yerine, faaliyet ve müdahale sınırları çizilmemiş aşırı ve plansız bir haldeki devletçiliğin uygulanması, ekonomik bünyemiz üzerinde çok ağır bir yük olmaya başlamıştır. Şimdiye kadar bütün zorluklar, II. Dünya Savaşı'nın etkilerine ve dünya ekonomi koşullarının gösterdiği güçlüklere dayatılmakta ve geçici nitelikte gösterilmekte idi. Oysa ki sıkıntılarımızın nedenleri daha derinlerdedir. Nitekim savaşın en ağır darbelerini yemiş memleketler bile bugün yaralarını sararak ekonomik donatımlarını tamamlama yolunda ciddi adınlar atmışlar ve bunun sonucu olarak üretimlerini önemli miktarda çoğaltmayı ve maliyetleri düşürmeyi başarmışlardır. Bir iki yıl öncesine kadar yarı aç ve yardıma muhtaç olan memleketler bile bugün dışarıya buğday satan memleket durumuna gelmişlerdir.'[129]

Türkiye büyük bir değişime hazırlanıyordu fakat elinde bu değişimi yurdun her noktasına iletebilecek yayabilecek veya onların istekleri doğrultusunda bazı yenilikler hazırlattırabilecek bir orta sınıftan yoksundu. Gerçekten liberalleşme istekliler göz önüne alındığında bazı yapılan uygulamaların devlet yapısını yumuşattığı bir gerçekse de temelde köklü bir değişim söz etmek zordur. Bu liberalleşme isteklilerin halkın içinden ve halk desteğine sahip bir ara sınıf olmadan yapabilmesi ve bunu idamesi çok zordur ve olmamıştır. Bu eksiklikten dolayı 1960'a kadar yasama, yürütme ve yargı tek elde yani şeçkinlerde toplanmıştı. 1960'a kadar kuvvetler birliğine dayanan hükümet şeklini bırakarak, çok parti sistemini güçlendirme üzere, kuvvetler ayrılığının kabulü düşüncesi de sık sık tartışılmışsa da pratik hiçbir sonuç alınamamıştı.[130] Halkın isteklerini iletemediği, devlete bazı

[128] Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951,** 1.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983, s.140.
[129] Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950,** 1.b., İstanbul, Kaynak Yayınevi, 1982, s.251.
[130] Karpat, **a.g.e.,** s.290.

konularda baskı yapamadığı bir sistemde liberalleşmeden veya uzlaşmadan bahsedilemez.

Kuvvetler ayrılığının maksadı, uyumlu bir yönetime ulaşmak değil, diktatörlüğü önlemektir; hükümetin her kanadı kendi çıkarını takip ederken aşırılıkları sınırlar ve böylece ortak iyiliğe hizmet eder.[131] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar geçen zaman içinde Türkiye'nin dış politikası, başka devlet organlarının ve grupların minimum katkısıyla tamamen bürokratlar tarafından oluşturulmuş ve uygulanmıştı.[132] Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilip, gerekli reformlar yapıldıktan sonra ülke içinde farklı düşüncelere sahip siyasi partilerin çoğalması ile yasama ve yargının sadece iktidar partisinin değil tüm siyasi partilere eşit mesafede olması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu gerçeğin ortaya çıkışı bile Türkiye'de bir orta sınıfın yavaş ta olsa oluşmaya başladığının göstergesidir fakat gelişim hızı çok azdır. Bu geçiş sürecinde seçkinler ile halk arasında geçişi sağlayamayan, halkın sesini seçkinlere iletecek bir kısmın yokluğu hala devam ediyordu. Şu bir gerçektir ki halkoyu günün şartlarına göre tepki gösteriyordu; tabiatı icabı uzağı görerek, esaslı kararlara varamazdı. Uzun vadeli bir siyaseti ancak parti liderleri kendileri tespit edebilir, halkoyu tespit olunan siyaseti kabul veya reddedebilirdi.[133]

Orta sınıfın eksikliği, üst kademe tarafından alınan kararların halka uygulatılmaya çalışıldığı bir sistemin oluşmasına neden olmuştur. Bazı gelişmeler bazı çıkar grupların büyümesine neden olmakla beraber seçkincileri yönlendirecek seviyeye çıkmamıştır. Modern Türkiye'nin toplumsal gelişimini tanımlayan temel eksiklik, sadece iktisadi anlamda değil, daha da önemlisi, etik kaynağı olarak da girişimci orta sınıfın bulunmayışıydı. Bu eksikler nedeniyle Osmanlı'daki yerel seçkinler gibi, Cumhuriyet Türkiye'sindeki sosyo-ekonomik gruplar da yatay ilişkiler geliştirmekte zorlandı.[134] Dikey ilişkiler sonucu gelişen bu gruplar devleti yönlendirmek bir yana devlet tarafından yönlendirilmektedir. Bu tarz gelişim gerçek istek ve dileklerin ortaya çıkmasını önlemektedir. Devlet otoritesi sonucu bazı

---

[131] Henry Kissenger, **Diplomasi, (**çev.) İbrahim H. Kurt, 4.b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s.14.
[132] Nasuh Uslu, **Türk Amerikan İlişkileri,** 1.b., Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s.54.
[133] Karpat, **a.g.e.,** s.183.
[134] Heper, **a.g.e.,** s.174.

huzursuzluklar popülist akımların desteklenmesini sağlamaktaydı. Genellikle popülist akımların (iktidarı elinde tutan hakim ittifakı sorgulayan, bu ittifaka karşı iktidar-dışı kalmış kitleleri harekete geçiren ideoloji ve akımlar) yaygınlık kazandıkları azgelişmiş ülkelerin ortak yönü, 'siyasal sosyal, kültürel ekonomik ve kültürel örgütlenme düzeylerinin düşük olmasıdır. Diğer bir değişle, sivil toplum kuruluşları gelişmemiştir. Azgelişmiş ülkelerde, sivil toplum kurumlarının ve plüralist örgütlenmenin güçsüzlüğü karşısında popülizm yaygınlaşmakta, hatta hakim koalisyona karşı gelebilecek tek alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerde ortaya çıkan kurumsal boşluğu yarı geleneksel, yarı-modern ortamın yarattığı belirsizlikten kaynaklanan geniş bir patronaj örüntüsü doldurmaktadır.[135]

Bu dikey ilişkiler sonucu ekonomide gelişim de özel sektör yerine devlet tarafından yapılarak ilerlemiştir. Başlangıçta devletçiliğin amacı memleketi yabancı sermayeye muhtaç olmaktan kurtarmak, yerli özel sanayi devlet eliyle destekleyip geliştirmek ve böylece milli ekonomiyi kuvvetlendirmekti[136] fakat devlet eliyle oluşturulmak istenen orta sınıf ne devleti etkileyebilmiş ne de olması gerektiği gibi bağımsız olabilmiştir. Bürokratların bir kısmı da siyasi iradeyi kullanarak orta sınıfın bir parçası olmuşlardır. Farklı siyasal rejimlerde 'toplumun uzun süreli menfaatlerinin' ne derecede toplumdan ve siyasi kurumlardan bağımsız olarak belirlendiğine ve giderek topluma ve siyasi kurumlara ne ölçüde empoze edildiğine bağlı olarak, daha fazla veya daha az devletçilik olgusuna rastlanıldığından bahsedilmektedir. Toplum çatışmaları uzlaşma ile çözümlemede ne kadar beceri gösterirse devletçilik olgusu o oranda azalır. Uzlaşmaya ulaşılamadığı durumlarda ve oranda toplum karşısında egemen ve özerk bir devlet ortaya çıkar.[137] Türkiye'de devletin egemen ve özerk olmasının en büyük nedeninin bu olduğunu değerlendiriyoruz. Batılı devletlerde olduğu gibi ekonomik düşüncenin ön planda olduğu, orta sınıfın çaresiz kaldığı durumlarda ise devletin kısa süreli müdahale edip işi bittiği zamanda geri çekilmesini bildiği bir sistem kurulmalıdır. 1950'ler Türkiye'sinde bu modeli uygulayacak şartlar çok müsait değildir.

---

[135] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.164.
[136] Karpat, **a.g.e.,** s.79.
[137] Heper, **a.g.e.,** s.23.

Faşist ülkelerin itibarını kaybettiği bir ortamda İsmet İnönü çok partili sistemin kurulması, oluşacak yeni dünya düzeninde Türkiye Cumhuriyeti'nin yerini alması için gerekli yapılanmaların zaman geçmeden kurulması gerektiğine karar verdi. Enerjisini ulusal bir devletin oluşturulması için zorunlu olan bütünlüğünün sağlanması üzerinde yoğunlaştıran cumhuriyet yönetimi, geleneksel iktidar ve otorite kavramlarını kendi çıkarı doğrultusunda ve aşırı dozlarda kullandı; ne var ki toplumsal yapı çeşitlenirken ve eskiden kalma politik görüşlerle sık sık çelişki içinde evrilirken bunu sonsuza dek sürdüremezdi.[138] Kurulan yeni dünya sistemi iç politikayı birebir etkilemeye başladı. Demokratik prensiplerine uygun değişiklikler İsmet İnönü tarafından planlı şekilde yapılmaya başlandı. Milli Şef İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'nin batılı yönetim sistemi içine girmesinden yanaydı. Kendi açısından da yararlıydı bu girişim, ülke bakımından da. Savaşı, 'Nazi-faşist karışımı yönetimler' değil, demokrasiler kazanmıştı.[139] Çok partiye geçiş kararı, uluslararası politikadaki zorlayıcı ve cesaretlendirici değişiklik kadar, tarihi gelenekten, İkinci Meşrutiyet'den beri çok partili hayata alışkanlık ve özlemden ve en önemlisi de halktaki toplumsal muhalefet birikiminden kaynaklanmaktaydı.[140] 7 Haziran 1945'te dörtlü önerge'ye imza koyduktan sonra, 15 Haziran 1945'te, 4919 sayılı yasa ile Türkiye'de parti kurmayı hükümetin iznine bağlayan dernekler yasası'nda değişiklik yapılması ile yeniden serbestlik sistemine dönülmüştür.[141] 7 Temmuz 1945'te kurulan Milli Kalkınma Partisi dönemin ilk muhalefet partisi oldu.[142] Kasım 1945'de Cumhurbaşkanı İnönü'nün meclisi açış nutku Türkiye'de çok partili sistemin kuruluşunda önemli bir adım olmuştur İnönü, 'bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardı. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir dedi. .[143] 10-11 Mayıs 1946'te CHP Olağanüstü Kurultayında parti 'Milli Şef' ve 'Değişmez Başkan'lık ifadelerini kaldırdı. 5 Haziran 1946'de 4918 Sayılı Kanunla, Türkiye Cumhuriyeti'nde iki dereceli seçim usulü tarihe gömülmüş, demokrasiye geçiş döneminin en büyük aşamalarından biri

---

[138] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980,** s.87.
[139] Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951,** s.120.
[140] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.170.
[141] Albayrak, **a.g.e.,** s.32.
[142] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952,** 2.b., İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s.638.
[143] Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye,** İstanbul, 2.b., Bilgi Yayınevi, 1970, s.104.

yapılarak tek dereceli seçim usulü kabul edilmişti.[144] 12 Haziran 1946'de Üniversitelere özerklik veren üniversiteler kanunu kabul edildi. 13 Haziran 1945'de Basın kanunu liberalleştirildi.[145] Hükümet 7 Eylül Kararları (1946) diye adlandırılan ekonomik alanda bazı (liberal) tedbirler aldı. Türk lirasının değeri düşürüldü; ithalattaki bazı sınırlamalar kaldırıldı; altının satışı serbest bırakıldı.[146] 20 Şubat 1947'de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkındaki kanun mecliste kabul edildi fakat grev hakkının verilmesine razı olunmadı.

İsmet İnönü'nün çok partili sisteme geçişte yaptığı en büyük girişimlerden biri de 12 Temmuz Beyannamesi'dir (Cumhurbaşkanı İnönü'nün bizzat hazırladığı bu bildiri, 12 Temmuz 1947'de gazetelerde yer aldığı için, '12 Temmuz Beyannamesi' olarak bilinir). İsmet İnönü'nün, Türkiye'de çok partili sistemin temellerinin atılmasını sağlayan belge olarak nitelendirilebilecek beyanname DP'nin ve onunla birlikte başka siyasal partilerin de varlığını güvence altına aldı.[147] Hukuki mahiyeti ve maksadı ileri geri çekişilmesine rağmen 12 Temmuz Beyannamesi Türkiye'de siyasi parti hayatının gelişmesinde en önemli belgelerden biri olarak kalmaktadır. Onun değeri yayınlandığı maksatta, yazılmasında hakim olan ruhta ve iktidar partisiyle muhalif partilerin daha sonraki münasebetleri ve parti teşkilatları üzerinde yaptığı derin tesirdedir. Bu beyanname İnönü'nün başardığı esas işlerden biriydi.[148] Şubat 1948'de CHP meclis grubunda, ilkokullarda ihtiyari bir şekilde din dersleri okutulması, din alimleri yetiştirmek üzere üniversitede bir İslam din fakültesi kurulması kararına vardı. Polis Selahiyet Kanununun 18. maddesi kaldırıldı.[149] Çiftçiyi Topraklandırma Yasası 27 Mart 1950 tarihinde yapılan değişiklik ile büyük toprak sahiplerinin şikayet ettikleri önemli maddeler kaldırılacaktı.[150] Hiç kuşku yok ki, 1950'de yapılan değişiklikler özellikle seçim zamanında köylerde nüfuzlu olan toprak sahiplerine, CHP'nin tanıdığı bir ayrıcalıktı. Bu tedbir toprak reformunun gerçekleşme olasılığını büsbütün yok etti. Ayrıca iktidar, Amerika'dan getirilen beş

[144] Goloğlu, **a.g.e.,** s.51.
[145] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.,** s.21.
[146] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.,** s.25.
[147] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980,** s.113.
[148] Karpat, **a.g.e.,** s.172.
[149] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.,** s.40.
[150] Aydemir, **a.g.e.,** s.137.

binden fazla traktörün, köylerdeki büyük toprak sahiplerine dağıtılması için, çalışmalara başlamıştı.[151]

Böylesine zor bir ortamda CHP'nin içinden bir grup, partinin özellikle ekonomik politikasını şiddetle eleştirmeye başlamıştı. Çıkarılan birçok liberal yasa gereği düşüncelerini eskisine nazaran daha rahat ifade etme özgürlüğüne sahip olmaya başladılar. 16 Şubat 1950'de yürürlüğe giren Yeni Seçim Yasası ile de; gizli oy, açık sayım ve çoğunluk sistemini kabul ederek, en az beş ilden aday gösterilebilen muhalefet partilerinin radyodan yararlanmalarını, Yüksek Seçim Kurulunun oluşturulmasını, seçimlerin yargıç güvencesi altında yapılmasını, idari amirleri, memurların, askeri kişilerin ve milletvekillerinin görev yaptıkları yerin seçim bölgesindeki seçim kurullarına seçilememeleri, siyasi parti ve bağımsızların sandık başlarında gözlemci bulundurabilmeleri, oyları kapalı yerde verilmesi, seçim sonuçlarının hemen açıklanması, kazanan adayların listesinin asılması, oy pusulalarının Sulh Hukuk Mahkemeleri'nde korunması ve TBMM ya da Yüksek Seçim Kurulu'nun istediği olmaksızın nakledilememesi, 11 kişiden oluşacak olan Yüksek Seçim Kurulu'nun 6 üyesinin Yargıtay, 5'ininde Danıştay üyeleri arasından gizli oy ile seçilmesi gibi yenilikler getiriyordu.[152] Bununla beraber yurtiçinde çıkarılan bu yasalar uluslararası antlaşmalarla paralel biçimde devam etmekteydi. II. Dünya Savaşı sonrası liberalleşen dünya ile Türkiye'de liberalleşme başladı. 23 Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya savaş açarak Birleşmiş Milletler'de kurucu üye olma hakkına sahip oluyordu. Meclis 15 Ağustos 1945'te ise Birleşmiş Milletler Yasası ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsünü onayladı.[153] BM Anayasası'nı kabul etmekle Türkiye bu anayasanın demokratik prensiplerine uygun, daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu.[154] BM Anayasa'sının onaylanması, hükümet açısından, politik sistemi demokratikleştirme yönünde ahlaki bağlayıcılık taşıyan bir ant olarak nitelendiriliyordu.[155]

Türkiye'nin çok partili demokratik sisteme geçişinde çoğu zaman dış etkilerin ilk planda görülmesi ve Türkiye'nin idarecilerinin, sırf bir yabancı devletin

---

[151] Albayrak, **a.g.e.,** s.160.
[152] Albayrak, **a.g.e.,** s.155.
[153] İsmail Soysal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, İstanbul, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, 1993, s.134.
[154] Karpat, **a.g.e.,** s.126.
[155] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980,** s.112.

hoşuna gitmek için, hükümet şekillerini değiştirmeleri ve iktidarı bir muhalefete teslim etmeleri olacak iş değildi.[156] Ancak, Batılı demokratik devletlerle bütünleşme isteğinin, uluslararası alanda demokrasilerin güçlenmesinin, Türkiye'de yöneticileri etkilediği de gözden uzak tutulamazdı.[157]

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen halk CHP'den umutlu değildi ve oluşan kötü koşulları partiye bağlıyordu. CHP'nin karşısına çıkacak merkezi liberallerden kim olursa olsun halktan büyük bir destek alacağı kesindi. CHP'ye karşı muhalefet ise CHP'den çıktığı ve merkezi temsil ettiği için halk tarafından korkusuzca desteklenecekti. Muhalefeti destekleyen çıkar grupları kimlerdi? Muhalefetin çıkmasında temel neden ekonomikti. Halk II. Dünya Savaşının yaşattığı kötü durumdan ve yoksulluktan bıkmıştı. Bu zor koşullarda ekonomiyi düzeltmekte gerçekten kolay bir iş değildi. Türkiye'de artık toplumun bir kısmı CHP'nin kendisini temsil etmediğini düşünmeye başlamıştı. Mevcut durumdan memnun olmayan grupları sıralamaya çalışırsak; Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'na karşı gelen toprak ağaları, 1940'tan itibaren uygulamaya giren Milli Korunma Kanunu ile fiyatların alabildiğine artış gösterdiği, vurgunculuk, stokçuluk ve karaborsa sonucu, hayat standardında da gerileme görülen.[158] çiftçi ve memur kesimi, harp zamanı olağanüstü şartlardan dolayı zengin olan ve daha sonra varlık vergisi ile bu zenginlikleri elinden alınmak istenen harp zenginleri/ orta sınıf tabakası, Toprak Mahsulleri Vergisi ile yetiştirdiği ürünü elinden alınmaya çalışılan yoksul köylü/çiftçi, Anadolu'nun batısında Osmanlı ile başlayıp II. Dünya Savaşı ile sesini duyuracak bir konuma gelmiş büyük ve orta ölçekli toprak ağaları ve eşrafın oluşturduğu daha az devletçilik isteyen bir grup, genellikle geleneksel yapının çözülmediği devrimleri tam olarak benimseyememiş bütün sorumluğu tek parti iktidarına atan bir kısım, CHP iktidarının günümüz şartlarında bir çözüm yolu bulamayacağına inanan bir kısım, daha çok özgürlük anlayışına sıcak bakan aydın ve basın, tek parti yönetiminin devletçilik uygulamalarından bıkıp usanmış orta sınıf[159] eski çıkarlarını yitirenler ile yeni çıkarlar bekleyenler[160] ile grev başta olmak üzere,

---

[156] Lewis, **a.g.e.,** s.313.
[157] Albayrak, **a.g.e.,** s.41.
[158] Şerafettin Pektaş, "Demokrat Parti Dönemi'nde Tarımdışı Alanlarda Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi", (*Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2006), s.102.
[159] Albayrak, **a.g.e.,** s.549.
[160] Goloğlu, **a.g.e.,** s.230.

kendilerine önemli sosyal haklar vaat ettiği için işçiler toplamı olarak değerlendirebilir. Geniş halk yığınlarınca sevilen ve tutulan DP'nin büyük kentlerde, özellikle Ankara'daki aydın ve bürokrat kesimce benimsenmediği biliniyordu.[161] Geleneksel yapının çözülmeden kaldığı, pazar ekonomisinden çokta yararlanamayan Doğu Anadolu'daki büyük toprak sahipleri büyük ölçüde CHP'ye bağlılıklarını sürdürüyordu.

İşte DP'yi iktidara taşıyan gruplar topluluğu sırf CHP'yi iktidardan indirebilmek için birleşmiş ve bu gruptan mecliste temsilci olabilecek güce sahip bürokrat, toprak ağası ve eşrafı desteklemiştir. DP'nin, çoğu kere ileri sürüldüğü gibi, salt zengin toprak sahipleri ve iş adamları tarafından kurulduğunu sanmak ne kadar hatalıysa, bu menfaat gruplarının partinin kurulmasında hiçbir etkisi bulunmadığını söylemek de o derece yanlıştır. Fakat DP'ye alttan asıl muazzam desteği sağlayan, bu yeni partide, ekonomik ve sosyal problemlerine bir çözüm yolu, hiç değilse hükümete karşı duyulan memnuniyetsizliği göstermeğe yarayacak bir vasıta bulacaklarını ümit eden topraksız köylüler ve ufak mülk sahipleri olmuştur.[162] DP, farklı çıkar kesimlerini popüler ittifak içinde birleştirmeyi başarmış ve bürokratik eliti iktidardan uzaklaştıracak gücü eline geçirmişti.[163] DP'yi bir arada tutan nedenlerden biride bürokratik seçkinlerin hakimiyeti ellerinde tutma çabalarına karşı sergilediği direnç olmuştur.[164] DP iktidarı daha ilk yılından itibaren bu çıkar gruplarının hepsine istediklerini veremeyecek ve yavaş yavaş politika değişikliğine giderek felsefesine uymayan grupları partiden tecrit edecektir. Kendisinin menfaatlerinin savunulmadığını düşünen birçok kesimde farklı bir parti ile siyaset sahnesine çıkacaktır.

E. 1950 Sonrası Türkiye'deki Değişim ve Dönüşümler

Halkın, 1950 seçimlerinde verdikleri oylarla iktidarı değiştirdiklerini gördüklerinde, kendine olan güveni iyice artırmıştır. Türkiye'nin savaş bitmeden yönünün batı olduğu sinyallerini vermesi ve Sovyetlere karşı ordusunu iyileştirmek istemesi sonucu Türk ordusunda ABD destekli modernleşme hareketleri başlamıştır.

---

[161] Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954,** 1.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983, s.259.
[162] Karpat, **a.g.e.,** s.270.
[163] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.201.
[164] Heper, **a.g.e.,** s.175.

Türkiye, 1945 sonrası Sovyet baskıları sonucu ordusunu modernize etmeye çalışacak ve bunu yapacak güce sahip olmadığından daha II. Dünya Savaşı sırasında başvurduğu dış yardıma savaştan sonrada başvuracaktır. Batı ile olan ilişkileri devam ettirmek isteyen bürokratlar, merkezi devlet yapısına müdahale etmeyeceği anlaşılan ABD'nin desteleyeceği askeri ittifaklara sıcak bakıyorlardı. Bu askeri modernleşme hareketlerinin temel taşlarını Truman Doktrini ve Türkiye'nin NATO'ya girişi oluşturur. Truman Doktrini[165] (12 Mart 1947) ve Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesi, Silahlı Kuvvetler'in niteliğinde bir değişikliğe yol açmıştır. Modern savaş bilimini, bu kez Amerikalı danışmanlardan öğrenecek zihinsel esnekliğe sahip olanlar yine genç subaylardı. I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde eğitim gören yaşlı generaller yeni teknolojiyle başa çıkamıyorlardı. Atlantik İttifakı üyeliği orduyu teknolojik çizgiler boyunca ve kuşaklara göre bölüyordu.[166]

NATO'ya entegre olacak bir silahlı gücün kendi içinde de reorganizasyona tabi olmasını Amerikalılar telakki ve telkin ediyorlardı. Modern bir savaş usulü çıkmıştı. Ordular motorize olmuşlardı. Türkiye, ordusunu hem savaş mevcudu üzerinde tutacaktı, hem de yepyeni bir tarzda donatmaya çalışacaktı.[167] Amerikan askeri yardım programının modernleştirme çabalarına da engelin yüksek kademeli subaylardan geldiğini belirtilmekteydi. 'Çağdaş savaşı bilmiyorlardı, öğrenmek de istemiyorlardı. Hele kendilerinden küçük rütbelilerin onlara danışmanlık, eğitimcilik yapmasını kaldıramıyorlardı.'[168] ABD, Türk ordusunu modernleştirmesine yardım etti; karşılıklı olarak Türkiye de ABD'nin Türk topraklarından ve modernleştirme programı sonucunda kurulan askeri tesislerden NATO antlaşması çerçevesinde yararlanmasına izin verdi.[169]

1950 sonrası Türkiye'de yaşanan değişimlerden biri de köy-kent ilişkilerinin artmasıydı. Bürokratlar devrimlerin köye inmesini istiyor fakat çoğunluğu oluşturan köylüleri modernleştirmeye çalışmanın çok uzun zaman alacağı ve bu işin hiçte kolay olmadığının farkındaydılar. Bu yüzden uzun vadeli bir girişime şuana kadar

---

[165] Truman Doktrini'nin tam metni için bakınız EK-1.
[166] Ahmad, **a.g.e.,** s.19.
[167] Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954,** 2.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991, s.227.
[168] Erol Mütercimler, Mim Kemal Öke, **Düşler ve Entrikalar,** 2.b., İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s.391.
[169] Faruk Çakır, "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-60 Dönemi Siyasal Gelişmeleri Ve Türk-Amerikan İlişkileri", Kırıkkale Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, http://acikarsiv.ankara.edu.tr/dergi/dergiler/42/450/5068.pdf, 19.12.2008

cesaret eden olmamıştı. II. Dünya Savaşı sonrası Anadolu büyük çoğunluğun oluşturduğu köylü halktan oluşmaktaydı 1945'de nüfusa baktığımızda %83'ü bütün memleket sathına yayılmış 40.000'den fazla köyde oturduğunu görmekteyiz. Çoğunluğu oluşturmasına rağmen Türkiye'de köylünün gerektiği kadar söz sahibi olduğu söylenemez. Buna ek olarak sanayileşme hareketleri ile de köylüye verilen ehemmiyet iyice azalmıştı. Beş yıllık kalkınma planı ile başlayan sanayileşme, 1935-1945 dönemi tarımın aleyhine sonuçlar da doğurmuştu.[170] Köylü halkın memnuniyetsizliğini fark eden Adnan Menderes ve onu destekleyenler köylü üzerinden politika yapmaya başladılar. Temelde büyük toprak sahiplerinin haklarını koruma yanlısı bu gruba otoriter yaşam biçiminden sıkılmış topraksız ve küçük toprak sahibi köylülerden destek geldi.

Türkiye'nin yaptığı ihracatın neredeyse hepsinin tarım ürünlerinden oluşması ve II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkelerinin tarım ürünlerine olan talebi Türkiye'de tarıma yönelik politikaların popüler olmasına neden oldu. Türkiye uluslararası sistemle bütünleşirken, içte de toplumsal dönüşüm hız kazanmıştı. Türkiye Marshall Planı'ndan[171] 1948-1952 yılları için toplam 351 milyon 700 bin dolar yardım aldı. Türkiye Amerikalı uzmanların görüşleri doğrultusunda aldığı yardımların yüzde 60'ını tarım alanında kullandı ve 1953'de dünyanın en önemli buğday üreticisi ülkelerinden biri oldu.[172] II. Dünya Savaşı sonrası birkaç yıl içinde Türkiye'ye binlerce traktör Türk tarımını değiştirdi, onunla yaşayan köy toplumunda devrim yarattı.[173] Önce kuşkulu olan köylü, sonra gittikçe artan güvenle bu duruma olumlu bir karşılık verdi. Daha önceki çağda hayal bile edilmeyen araç, konfor ve kolaylıklar ile daha güvençli ve daha bağımsız hale geldi.[174] Büyük toprak sahiplerinin oluşması için vazgeçilmez olan birikim, traktör ile daha da hızlandı. Traktörün Türkiye'ye girmesi ile büyük toprak sahiplerinin insana dayanan işgücü ihtiyacı azalmış bu da işsiz kalan Türk köylüsünün şehre göç etmesinin nedenlerinden biri olmuştu. Şehir ve şehirde yaşayanlar yapılan reformlara ayak uydurup yaşam tarzını benimserken kapalı köylü toplum 1950 sonrası değişime sınırlarını açmaya başladı. Karayolu başta olmak üzere ulaşıma ve altyapı

[170] Karpat, **a.g.e.,** s.261.
[171] Marshall Planı'nın tam metni için bakınız EK-2.
[172] Turgay Merih, **Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960,** 1.b., Ankara, Ebabil Yayıncılık, 2006, s.119.
[173] Yıllara göre traktör sayısındaki artış: 1924-220, 1930-2000, 1948-1756, 1950-9905, 1956-43727
[174] Lewis, **a.g.e.,** s.472.

hizmetlerine öncelik verilmesiyle kırsal kesim pazara açıldı. Kentleşme süratlendi. Enerji üretimine öncelik verildi.[175] 1950 sonrası tarımdaki bu yeni devletçilik sadece birkaç toprak sahibinin refahını arttırmaktan başka bir şeye yaramadı, geniş halk kitleleri ihmal edilmeye devam etti.[176]

Tarımda oluşan bu gelişme süreci bir başlangıç olmakla beraber tüm köylünün traktör sahibi olduğu manasına gelmemektedir. Traktör sahibi olmak için yeteri kadar paraya sahip olunması gerekmekteydi ve büyük miktarda toprağa sahip olan büyük çiftçiler bunu ihtiyaç olarak hissetmişlerdi. Küçük toprak sahibi için traktör hem pahalıydı hem de işgücü açısından ihtiyacı yoktu. Bu gelişmeler tarımla uğraşan büyük toprak ağaların gelişimini ve oluşumunu olumlu etkiledi, fakat fakir köylünün toprak ağalarına daha da bağımlı hale gelmesi ile sonuçlandı. 1948'den sonra hızla artmaya başlayan traktör sayısı traktörle işlenen arazi miktarını arttırmakla beraber hayvanla işlenen arazi miktarının yüzde 20'sini geçemedi. Yani 1950-1960 dönemi baskın olan arazi işleme yöntemi hayvanla yapılan oldu.[177]

Türkiye'de 1949'dan beri vukubulan ekonomik değişikliklerle birlikte köyün, politika hayatının en önemli faktörü olarak ortaya çıkışı, köylerin dar ve kapalı çerçevesini parçaladığı gibi, köylülerin dış dünyaya duydukları ilgiyi arttırdı ve ekonomik meselelerde şehir-köy münasebetlerinin düzenini değiştirdi. Bütün bu vakıalar, Cumhuriyetin kuruluşundan beri köylerde cereyan eden sosyal değişmeyi son derece hızlandırdı.[178] Ekonomik kalkınma için önce altyapı donatımına (özellikle karayolları inşaatına) hız verilmiş, barajlar (Sarıyer, Hirfanlı, Seyhan) limanlar (Trabzon, Giresun, Samsun, Zonguldak, Haydarpaşa, Mersin) ve çok sayıda silolar (Tahıl, yumru, kök gibi ürünlerin korunduğu, saklandığı veya depolandığı, genellikle silindir biçiminde ambar) vs. inşa edilmiştir. Altyapı hamlesi ve tarım kesminde sağlanan bu gelişmeler Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Yerel pazarlar birbirine bağlanarak köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçiş hızlanmıştır. Böylece ülkede köy-kent entegrasyonu başlamış, köylünün ekonomik ve siyasal ufku genişleyerek sosyal olaylara ilgi ve katkısı

[175] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.401.
[176] Karpat, **a.g.e.,** s.261.
[177] Albayrak, **a.g.e.,** s.335.
[178] Karpat, **a.g.e.,** s.293.

artmıştır. Ulaşım sisteminin gelişmesiyle, kendi ihtiyacı için üretim yapan çiftçi tipi yerini piyasa ile ilişkilerini artıran çiftçi tipine bıraktı.[179]

1950 sonrası değişime açılan köylüler, şehirlere göç etmeye başlayarak yarı köylü yarı şehirli bir model olan gecekondulaşmaya neden oldu. Bürokratlar devrimlerin köye inmesini istemekte fakat köylünün şehre inmesini çok sıcak bakmamaktaydı. Nüfus olarak büyük bir çoğunluğa sahip olan köylülerin birden şehirleşmeye başlaması kentlerin bu yükü kaldıramayacağı düşüncesine neden oldu. Bu ikilem merkezi devletin hala devam ettiğinin bir göstergesiydi. Bürokratlar halkın şehre inmesi durumunda şehirde birçok sorun oluşacağından bu sorunlar karşısında insanların isyan edebileceğinden ve devam eden kurulu düzenin sarsılacağından korkuyorlardı. Köyden kente göçenlerde büyük bir problem ortaya çıkmış olsaydı merkezi devlet istikrar için bu hareketi yavaşlatmak için girişimde bulunacaktı. 6-7 Eylül olaylarında ortaya çıkan durum, plansız/programsız göç hareketinin bir bakıma yansıması olacaktı. Aynı zamanda hafif sanayiye geçiş ve bu paralelde ihtiyaç duyulan ucuz iş gücü bu göç hareketini alttan destekliyordu. Türk hükümeti de imalat sanayi tesislerini işçilerin civarındaki kırsal alanlardan taşınabileceği küçük kasabalarda kurmak doğrultusunda bir eğilim göstererek[180] köyden direk şehre değil de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan fabrikalarda köyde çalışma imkanı bulamayan veya tatmin olmayan taşralı halkı çalıştırmayı denedi. Kurulan fabrikalar kente göçmek isteyen halkın çok azını karşılayabildi ve kentlere akım devam etti. Kırdan gelen göçmenleri mas'etmenin (emmek, içine çekmek) en uygun aracı gecekondular oldu; gecekondular kırdan gelenlere çok ucuza barınma imkanı ve toplumsal çevre sağlamıştı. Bu gecekonducular, kırsal nüfusun modernleşmesinde ve büyük kentler çevresindeki ulusal ekonomiyle bütünleşmesinde çok önemli bir işlev görmüşlerdi. Bu avantajları fark eden devletler genellikle gecekondulara kamu ve belediye hizmetleri (okul, yol, su, vs.) götürmek yoluyla, bu mahallelerin varlığını yasallaştırdılar.[181]

1950-1960 yılları arasında karayollarında da büyük bir değişim söz konusuydu. Türkiye'de 1950'de Devlet Karayollarının uzunluğu toplam olarak

[179] Ergün, **a.g.m.,** s.260.
[180] Keyder, **a.g.e.,** s.77.
[181] Keyder, **a.g.e.,** s.39.

24.306 km iken, bu uzunluk 1960'da 26.711 km'ye çıkarılmıştır. Karayollarının Türkiye genelindeki toplam uzunluğu ise, 1950 yılında 48.180 km iken; 1960'da 77.495 km'ye çıkarılmıştır ki; bu daha önceki yıllara göre, yüzde 160.8'lik bir artış anlamına gelmektedir. Özellikle de köy ve kasaba yollarının yapımına önem verilmiştir. 1950'de köy yollarının uzunluğu 1.100 km iken; bu 1960'da yaklaşık on beş kat artarak 15.953 km'yi bulmuştur.[182] Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı gibi köy ve kasabaları birbirine veya ana yollara bağlayan karayollarının büyük ölçüde arttığı sonucu çıkarılmaktadır. Karayollarındaki gelişmeler sonucu, kırsal kesimdeki kapalı ekonomik yapı, kendini bağlayan zincirleri kırmış, buradaki üreticiler, hem kendi ürünlerini daha iyi değerlendirme fırsatı bulmuş, hem de özellikle sanayi ürünlerini tüketir hale gelerek, iç ticaretin canlanmasına katkıda bulunmuştur.[183] Resmi bilgilere göre, Beton köprülerin yapımına da hız verilmiş, dönem içinde beton köprü sayısı 606'dan 1542'ye çıkmıştı. 1950'de 32 bin 564 olan motorlu kara nakil araçları sayısı, 1960'da 114 bin 208'e yükselmişti. Bu sayılara askeri araçlarla, asıl etkenliği taşımacılık olmayan traktör sayısını katmıyoruz. Karayollarında 1950'den itibaren sağlanan ilerlemenin, tarım sektörünün piyasa ekonomisine girmesinde, tarım, ticaret ve sanayinin gelişmesinde olumlu rol oynadığı açık şeçikti.[184] Karayollarına verilen bu önemin yanı sıra, demir yollarında beklenen gelişme geride kalmıştı. 1950'de 2 bin 197 adette 534 bin 768 gros ton[185] olan toplam gemi tonajı, 1960'da 2 bin 722 adette 827 bin gros tona çıktı. Bu arada 1950-60 döneminde, denizcilik sektörü açısından sağlanan büyük gelişme liman ve barınak inşaatıyla bunların çağdaş araçlarla donatılması oldu. 1950'de Türkiye'nin toplam yükleme ve boşaltma kapasitesi bir milyon ton iken, bu miktar 1960'larda 10 milyon tonu geçmişti.[186] Alt yapıdaki bu gelişmeler en ücra köyleri merkezlere bağladığından hem malzeme/asker nakli kolaylaşmakta hem de merkezi devletin nüfuzu gittikçe memleketin sathına yayılmakta, toplum üzerindeki kontrol gücü iyice artmaktaydı. Bu yüzden merkezi devlet yapısının bürokratları bu gelişimleri destekliyorlardı.

---

[182] Albayrak, **a.g.e.,** s.385.
[183] Albayrak, **a.g.e.,** s.363.
[184] Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954,** s.65.
[185] Bir geminin kapalı alanlarının hacminin ton cinsinden değeridir. 1 gros ton: 2.84 m³'dür. Gros ton tamamen geminin hacmi ile ilgili olup ağırlığını ifade etmez.
[186] Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954,** s.66.

Diğer önemli bir değişim de Türkiye'nin dış borç ve yabancı sermayeye yönelişidir. DP iktidarı, Türkiye'nin kapitalist sistemin bir parçası olması ve iç dinamiklerin muasır medeniyet seviyesine çıkmayı tam olarak sağlayamaması nedeniyle yabancı sermaye ve dış borca yönelmiştir. CHP'nin yabancı sermayeyi kabul etmekle beraber I. Dünya Savaşında kapitülasyonları zorla kaldıran bir milletin kapitülasyonları andıran bu yardım ve borçları hazmetmede ikilem yaşayacağı görülecektir. Fakat gelişim için bunun kaçınılmaz olduğu ortaya çıkacaktır. Yabancı sermayeden ev sahibi ülkenin kazançları da vardır. Yabancı sermaye, ev sahibi ülkenin sermaye birikimine ve üretim kapasitesine dolaysız katkıda bulunur, teknolojik ve işletmecilik bilgisini beraberinde getirir, yerli ekonomiye dinamizm kazandırır, iç rekabeti artırır ve yaratacağı iş olanakları ile ülkenin işsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunur.[187] Bürokratlar, yabancı sermaye olmadan mevcut imkan ve kabiliyetlerle modernleşmenin devam etmeyeceğini anlaması ve Osmanlı'dan itibaren büyümesine çalışılan milli orta sınıfın bu yükü kaldıracak güce sahip olmaması devletin bu yaklaşıma sıcak bakmasına neden oldu. Bürokratların batıcı yönü ve dış borç-yabancı sermayenin batıdan gelmesi ile örtüştüğünden herhangi bir itiraza neden olmadı. Dış borç ve yabancı sermaye Türkiye'yi, antlaşma yaptığı ülkelere karşı bir mesuliyet altına sokuyordu. Bu borçlanma Türkiye'nin dış politika uygulamalarında, borç aldığı veya yabancı sermayesi bulunan ülkelerin menfaatlerini de göz önünde bulundurmasını zorluyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan önceki devrin aksine geri kalmış ülkelerin durumu ve bu ülkelere yabancı kaynaklardan sermaye sağlanması zorunluluğu, günümüzde, gelişmiş ülkeler bakımından da siyasi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Devlet veya devlet kurumları ve milletlerarası teşkilatlar tarafından yapılan ve yabancı yatırımlar 'public foreign investment' diyebileceğimiz bir yatırım şeklinin doğuşu ve özel sermayenin buna en çok ihtiyacı olan ülkelere gitmesini sağlamak amacıyla milli ve milletlerarası alanda çeşitli tedbirlere başvurulması, bir bakımdan, bu siyasi durumun sonucu olarak beliren gelişmelerdir.[188] Türkiye, daha yüksek bir yaşama standardı, tam istihdam, iktisadi ve sosyal gelişme konusunda batı ile işbirliği yapma gereğine inandığından bu amaçların gerçekleştirilmesi için gerek yabancı kamu sermayesinin ve gerekse özel sermayenin yararlığını kabul etmiştir. Çok taraflı ve fark gözetmeyen

[187] Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, 5.b., Ankara, Turhan Kitabevi, 1986, s. 451.
[188] Sevin Toluner, **Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, 1.b., İstanbul, Beta Basım, 2000, s.254.

bir esas üzerinde milletlerarası ticaretin gelişmesi, özellikle sermaye hareketlerinin serbestisini sağlama yolunda çaba harcamayı, prensip edinmiştir.[189]

II. Dünya Savaşı sonundaki iktisadi ve güvenlik zafiyeti, yöneticileri, yabancı sermaye ve dış borca olan kaygıların tahakkümünü kıracak bir zorunluluk çizgisine taşıyacaktı. İsmet Paşa dahil, devrin yöneticilerinin gözünde koşullar ülkenin kapalı ekonomik politikasının artık terk edilip, dış yardıma daha esnek bir tutum sergilenmesini meşru, makul ve mazur hale getirmişti.[190] 1950'den sonra iktisadi kalkınmanın bariz vasfı, yabancı sermayeye ve dış kredilere dayanması idi.[191] Çünkü 1946'dan sonra Türkiye'nin ihracatı ithalatını geçmemiş hatta aradaki fark gittikçe artmıştır.[192] Dışa kapalı ekonomilerin gelişme şanslarının olmadığı herkesçe kabul edilir olmuştu.[193] Bu kapsamda Türkiye Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasasını 9 Ağustos 1951'de kabul etti fakat yabancı sermaye Türkiye'ye bir türlü gelmiyordu. 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'nda değişiklik yapılarak Yabancı Sermaye Yasası yabancı yatırım için istenilen 'cazip şartları' sağlıyor, hatta biraz da 'kapitüler nitelik' taşıyordu.[194] Yabancı Sermaye Yasası sonucu 1955'den sonra yabancı sermayede ciddi bir artış olduğu bir gerçeğidir.[195] Fakat istenilen veya olması gereken yabancı sermaye Türkiye'ye bir türlü gelmeyecekti. Yurtdışından gelecek firmaların aklında soruları vardı. Hala çok güçlü bir merkezi devlete sahip Türkiye'de yapacağı yatırımların garantisini kim verecekti?

Yabancı sermayenin Türkiye'de petrol arama konusuna aşırı ilgi duyduğu ve özellikle Amerikan petrol şirketlerinin bu konuda istekli oldukları, ancak yürürlükte petrol yasasının kendileri açısından yeterince kazançlı olmadığı için, Türkiye'de daha çok yatırım yapmaktan çekindikleri görülmektedir.[196] Araç sayısındaki artış, sanayileşme ile petrole olan ihtiyaç gitgide artıyor ve Batman'daki ilkel kuruluşların günden güne kabaran tüketimi karşılaması, 1950'den sonra olanaksızlaşıyordu.

---

[189] Toluner, **a.g.e.,** s. 268.
[190] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.397.
[191] Karpat, **a.g.e.,** s.353.
[192] Kenan Bulutoğlu, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye,** 1.b., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s.113.
[193] Ergün, **a.g.m.,** s.264.
[194] Albayrak, **a.g.e.,** s.323.
[195] Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün-Yarın,** 2.b., İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1997, s.793.
[196] Albayrak, **a.g.e.,** s.324.

Türkiye, Batman'da bulduğu petrol üretimini çoğaltamıyor, ülkenin öteki yörelerinde bulunduğu varsayılan ham petrolü çıkarıp değerlendirmekten uzak kalıyordu. Sorun yalnızca petrol bulmak değildi. Bu arada, gereksinilen belli başlı teknik araçlarla bunları sağlayacak döviz gerekiyordu. Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'ndan kısa bir süre sonra 1 Ağustos 1951'de[197] 'Türkiye'deki kalkınmaya yabancı sermayeyi' de katmayı düşleyen DP iktidarı, petrol sorununa bir ölçüde kalıcı çözüm bulabilmek amacıyla 'Petrol Yasası'nı çıkarmıştı.[198] 1951 yılında çıkan yasalar değiştirilerek 1954 yılında çıkan Yabancı Sermaye Yasası ile birlikte, yeni bir Petrol Yasası yapılması da gündeme gelmiş ve hazırlanan yasa tasarısı 7 Mart 1954'de TBMM'de kabul edilmiştir. Çok liberal hükümler ve garantiler taşımalarına rağmen bu kanunlar da Türkiye'ye yabancı sermaye girişini arttırsa da kayda değer bir miktara ulaşmasını sağlayamadı. Yabancı Sermaye Kanununun kabulünden 1960'a kadar geçen dönemde Türkiye'ye yabancı sermaye akımı hiçbir zaman dış ticaret açığı bakımından faydalı olacak miktarlara ulaşmamıştır.[199]

Dünya ticareti ABD ile yeni bir vizyon kazanmıştı. Batı dünyası; liberal bir yaklaşım, sanayi ve teknolojik gelişmelere önem verilmesi ve askerlerin terhis edilmesi ile ekonomide büyük bir artış sağlarken Türkiye'nin tarımda büyüme sağlaması dünya ticaretindeki yerini kaybetmesine engel olamamıştır. Yukarıda anlatılan değişimlerin birçok yararı olmakla beraber istenilen seviyede başarı sağlanamamıştı. 1949 yılında dünya ticaretinde Türkiye'nin payı yüzde 0.48 iken 1960 yılında yüzde 0.31'e gerilemiştir.[200] DP iktidarın uygulamak istediği liberal model, 1954 sonrası dönemin ekonomik siyasal ve toplumsal koşulları içinde uygulamaya konulamamıştır. Ekonomik alanda karma ekonomi denen, devlet ile özel teşebbüsün birbirlerini tamamlaması niteliğinde bir devletçilik izlenecekti.[201] Planlamanın olmayışı nedeniyle, yatırımlarda kaynak sıkıntısı baş göstermeye başlamış ve giderek artan ekonomik sıkıntılar, 1955 yılından itibaren buhrana dönüşmüş, bu nedenle iktidar, yavaş yavaş ekonomik sisteme müdahale etmeye başlamıştır. Bu karışmalar yeterli olamayınca da, II. Dünya Savaşı'ndan kalma Milli

[197] Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954,** s.126.
[198] Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954,** s.127.
[199] Bulutoğlu, **a.g.e.,** s.125.
[200] Albayrak, **a.g.e.,** s.364.
[201] Goloğlu, **a.g.e.,** s.41.

Korunma Yasası uygulamaya konularak, amaçlanan piyasa ekonomisi koşulları bütünüyle ortadan kaldırılmıştı.[202]

1955'ten sonra iktidar 'iktisadi kalkınma' için gerekli huzur ve sükunu sağlamak üzere bir kısım hürriyetleri kısmaya başladı.[203] Demokrat Parti hükümeti akademik özerkliği sınırlayan üç kanun geçirdi.[204] Fakat bütüne bakıldığında, iktidar bürokraside yoğun personel değişikliklerine girişmedi. Türkiye'de bürokrasi, ülkedeki siyasal gelişmeler ışığında dikkate değer biçimde değişmiştir fakat hala uzun zaman öncesinden yerleşmiş alışkanlıkları ve becerileri ile herhangi bir hükümetin politikalarını kendi zihniyet ve görüşlerine uyacak biçimde şekillendirme gücüne sahipti.'[205]

DP kendi iktidar döneminde, bürokratik devlet geleneğinin yumuşatılmasında, ulusal bir ticaret erbabının gerçek anlamda temellerinin atılarak, kapitalizme geçiş koşullarının hazırlanmasında; tarım reformu, sağlık, ve ulaştırma hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının bir sonucu olarak, kırsal kesimdeki ekonomik ve sosyal feodalizmin katı kalıplarının kırılarak, yeni bir oluşumun gerçekleştirilmesi sürecinin başlatılmasında önemli bir tarihsel işlevi yerine getirmişti[206] fakat yeterli değildi. Bu kadar kısa sürede bu kadar büyük bir değişimin istenilen seviyede olması zordu. Orta sınıf oluşturma İttihat ve Terakki zamanında başlamış ve üzerinden neredeyse bir yüzyıl geçmesine rağmen olması gereken seviyeye ulaşamamıştı. On yıllık bir sürede mucize beklenemezdi. Buna ek olarak Demokratlar içinden çıktıkları partinin merkezi devletine değil, bürokratik seçkinlerine muhalif oldular. Bürokratik seçkinlerin yerini almaya çalıştılar; fakat siyasete bakışları liberalliğe yatkın olmadığından, 1950'den sonra Türkiye'nin siyasal hayatı aşırı liberallik ile merkezi devletin farklı biçimleri arasında gidip geldi.[207] Bunun sonucunda kendilerini sınırlayacak bir orta sınıftan her zaman çekindiler.

1946 ve 1950 seçimlerinde her iki partinin milletvekillerinin sosyal durumları analiz edildiğinde DP'nin çoğu yazarın söylediğinin aksine çevreyi temsil etmediği

---

[202] Albayrak, **a.g.e.,** s.366.
[203] Karpat, **a.g.e.,** s.356.
[204] Heper, **a.g.e.,** s.194.
[205] Heper, **a.g.e.,** s.164.
[206] Albayrak, **a.g.e.,** s.553.
[207] Heper, **a.g.e.,** s.188.

ortaya çıkacaktır. 1946 seçimlerinde aday gösterilen DP'lilerin meslekleri incelendiğinde; bunlardan 52'sinin avukat, 41'inin çiftçi, 40'ının doktor, 39'unun işadamı, 15'inin emekli general, 14'ünün mühendis, 13'ünün öğretmen ve kalanının da çeşitli mesleklerden oldukları görülüyordu. 1950 seçimi öncesi DP'nin milletvekilleri adaylarının meslekleri de şu şekilde dağılmıştı; 88 avukat, 69 bürokrat, 56 çiftçi, 55 tüccar, 52 doktor, 37 milletvekili, 12 eski milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 19 öğretmen, 18 gazeteci, 12 iktisatçı, 5 eczacı, 4 fabrikatör, 3 işçi, 1müftü, 1 şair, 1 veteriner, 1 kimyager.[208] DP 1946 yılında ilk seçimine girerken seçtiği milletvekili adaylarına bakıldığında bürokratların baskın olduğu gözükmektedir ve öyle olması da çok normaldir. Partiyi dışarıdan destekleyecek bir orta sınıf ortada yoktur. 1950 seçimlerinde ise büyük destek aldığı çiftçi ve tüccar milletvekili aday sayılarının bürokratlardan az olduğu görülmektedir. 1946 yılında CHP'nin adayları ise çoğunlukla emekli asker, tanınmış şahsiyetler veya yüksek memurlar (eski valiler vb.) ve kısmen de serbest meslek mensupları idi.[209] 1950 seçimlerinde CHP milletvekilleri adaylarının meslekleri ise; 54 avukat, 51 yönetici, 46 iktisatçı, 44 doktor, 40 öğretmen, 39 çiftçi, 36 hukukçu (yargıç), 25 gazeteci, 18 belediyeci, 16 yüksek mühendis, 14 tüccar, 14 general, 14 ziraat uzmanı, 13 subay, 13 eczacı, 6 fabrikatör, 4 diş hekimi, 4 ilahiyatçı, 3 diplomat, 3 işçidir.[210] Genel olarak bakıldığında DP'nin ne bir orta sınıf partisi ne de bir bürokratlardan oluşan bir parti olduğu söylenebilir fakat bize göre bürokratların ağır bastığı bir yapısı vardır. CHP ise genellikle bürokratların baskın olduğu yaşanan gelişmeler sonucu tüccar ve çiftçi temsilcilerinin sayısının zamanla arttığı fakat sürekli bürokratların çoğunlukta ve gücünü elinde bulundurduğu bir yapıyı devam ettirmiştir. 1950 seçimleri ile bilinenin aksine çevre iktidar gelmemiştir. Merkezi devlet yapısı ağırlığını korumakta ve iktidara kim gelirse gelsin genel çizgisinden çok az taviz vermektedir.

F. İç Tehdit Algılamaları

Türkiye'nin 1950 sonrası Batı ekonomik ve siyasi sistemine girmesinde II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetlerin Türkiye'ye uyguladığı baskının etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı'nın son dönemlerinde iyice açığa çıkan Rus

---

[208] Albayrak, **a.g.e.,** s.162.
[209] Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti,** s.178.
[210] Albayrak, **a.g.e.,** s.167.

karşıtlığı ve bu rakibe karşı batı destekli ittifaklara girme geleneği tekrar dış siyaset sahnesine kondu. Kaçınılmaz olarak birbirine sınır olan iki ülkenin menfaatleri zaman zaman birbiriyle çakışacaktır. Hele ki bir dünya ihtilali vizyonuna sahip Ruslar ile buna eskiden olduğu gibi her zaman karşı gelen Türkler, bu hamlelere kendi gücü yetmediği sürece batılı bir gücü yanına alarak karşılık vermiştir/verecektir. Atatürk dönemi konjonktür gereği dış politika da arası iyi olan Sovyetlerle ilişkilerin bozulması sonucu Türkiye'de Sovyet sistemi içinde ne varsa kabul edilemez olarak görülmeye başlandı. Sovyet tehditlerinin Türkiye'de uyandırdığı haklı tepki, Batılı ülkeler ve bunlara bağlanmakta ekonomik çıkarı olan orta sınıf tarafından muazzam sömürüldü.[211] Batı devletleri hem jeostratejik açıdan hem de ekonomik açıdan Türkiye'nin bir pazar olarak batıya bağlanmasından yanaydı.

Türkiye'de Sovyet sistemine benzeyen, ondan esinlenen her türlü girişime iyi/kötü olduğu değerlendirilmeden şüphe ile bakılmıştır. Türkiye'de işçilere bakış açısı da bu paralelde gelişen bir çizgi takip etmektedir. Türkiye'de 1950-60 yılları arasında işçi sayısında çok önemli olmasa da bir artış olmuştur. Sanayileşme ile birlikte işçilerin sayısının artmasının sınıf çatışmasına sebep olacağını her zaman göz önünde bulunduran Türk devlet adamları işçilere sürekli kuşku ile bakmıştır. Avrupa'daki sınıf mücadelelerini de göz önünde tutan Türk devlet adamları, Türk işçilerinin siyasi eğiliminin 'solcu' olacağına kendiliklerinden hükmediyorlar sınıf mücadeleleri ve grev gibi bu mücadelenin belirtisi olan hareketler şiddetle cezalandırılıyor, işçiler veya işçi meseleleri üzerine siyasi yayınlara müsaade etmiyorlardı.[212] Türk işçi grupların birçoğunda komünist etkiler göründü ve 1923'ten sonraki dönemde, Türk politikası Batı'ya doğru Rusya'dan uzaklaştıkça, bu hareketlere karşı devletin tutumu daha az hoşgörülü hale geldi.[213] Sovyetlerin bu girişimlerine kendi içinde çözüm bulamayan iktidarlar işçi ve köylü ile ilgili kurumlara gerekli müsamahayı göstermediler.

Sovyetlerin müdahale etmek istediği kurumlardan biride sendikalar oldu. Komünist Rusya'nın Türkiye için büyük tehlike olduğu o günlerde, memleket

---

[211] Merih, **a.g.e.,** s.102.
[212] Karpat, **a.g.e.,** s.99.
[213] Lewis, **a.g.e.,** s.462.

içindeki sol akımın hızlanması[214] ve Komünist Partisi'nin bildirilerinde; komünizm propagandasının sendikalar yoluyla geliştirilmesi bir gerçekti fakat yöneticiler bu gelişmenin[215] sebebini memleketin geçirdiği bünye değişikliğinde arayacaklarına, hükümet ve basının büyük kısmı bu olayı; manevi ve ahlaki terbiye eksikliğine, maddi mahrumiyetlere ve aile bağlarının gevşemesine bağlıyordu. Aslında eksik olan, Türk toplumunun kazanmakta olduğu akılcı, gerçekçi ve çağdaş ruha uygun yeni idealler, yeni ilkeler ve yeni hedeflerdi.[216] Bu yüzden tüm dünyada geçerliliği olan sendikalar Türkiye'de komünizm ile ilişkilendirildi ve uzun süre hükümetler tarafından kabul edilmedi.

[214] Gologlu, **a.g.e.,** s.136.
[215] Gologlu, **a.g.e.,** s.138.
[216] Karpat, **a.g.e.,** s.314.

III. TÜRK DIŞ POLİTKASI VE ULUSLARARASI KONJONKTÜR

1950'den sonra Türkiye'de yeni bir iktidar demokratik bir seçimle iş başına gelmiştir. Yeni iktidarla beraber Türkiye'nin dış politikası çok büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Değişen dünya sistemi ile paralel olarak gelişen Türk dış politikası batıya entegre olma süreci paralelinde devam etmiştir. Dönemin hükümetleri kalkınmanın yabancı sermayesiz olmayacağını anlamış ve bu konuda birçok yasa çıkartmışlardır. Batı ile bütünleşme faaliyetleri bu dönemde de büyük bir hızla devam etmiştir. Modernleşme köye ulaşarak daha derinlere inmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin Batı ile bütünleşmesi kapsamında Ortadoğu ve Arap ülkelerine yönelik dış politikası dönemin temel taşlarını oluşturmuştur. Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, İsrail, Suriye ve büyük ülkelerin Ortadoğu'ya müdahale girişimleri Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yön vermiştir. SSCB'nin tehditkar notaları, Batı savunma sistemine girmeyi daha da zorunlu hale getirmiştir. Balkanlarda ise dış politika Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, ve yine büyük güçlerin Balkanlara müdahale girişimleri üzerinde yoğunlaşacaktır. Genel olarak bakıldığında 1950-1960 Türk dış politikası Batı sistemi ile bütünleşme hareketinin bir devamı olarak görülmelidir. Bu bölümde Türk dış politikasının dış faktörler sonucu nasıl şekillendiği anlatılmaya çalışılacaktır. Bürokratların batı sistemine girmeye istekli DP ile nasıl ittifakı sürdürdüğü ufak bir sapma söz konusu olduğunda desteği çektiğini göreceğiz.

A. II. Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası Konjonktür

Eylül 1939'dan itibaren ABD'de iç politikanın yerini dış politika almış, Roosevelt için de zor yılların ardından daha zor yıllar başlamıştı. Ve daha önce çıkarılan Tarafsızlık Yasası'ndaki ambargo hükümleri kaldırılarak İngiltere'ye silah ve teçhizat yardımına başlanmıştır. 11 Mart 1941'de Kongre'den Ödünç Verme ve Kiralama (Lend and Lease) yasasını çıkartmıştır. Bu yasa başkana müttefik ülkelere her türlü savaş malzemesi ikmalinde bulunma yetkisi veriyordu. İlk olarak İngiltere'ye daha sonra da Sovyetlere silah yardımında bulunuldu. 14 Ağustos

1941'de Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ile Atlantik Bildirisi'ni imzaladı.[217] Haluk Gerger Atlantik Bildirisi'yle ilgili şu saptamayı yapmaktadır: ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill, neşrettikleri Atlantik Beyannamesi'nde geleceğin düzeninin en önemli unsurunu vurguluyorlardı: 'denizlerin serbestliği ilkesi' ve 'yeryüzünün doğal kaynaklarına her milletin ulaşma hakkı.' Yani istenen, serbest ticaretin eşitsiz değişimi ile hammadde kaynaklarının emperyalist sömürüye açılmasının dünyaya egemen olmasıydı.[218]

ABD neden serbest ticaretin üzerinde duruyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD dev bir sanayi gücüne sahipti. 1945'teki sanayi üretimi 1939'dakinden iki kat daha fazlaydı. 1939'da 9.480.000 olan işsiz sayısı 1945'de 670.000'e düşmüştü. Savaştan sonra, ABD '684 milyon ton kömür (dünyanınkinin yarısı), 244 milyon ton petrol (dünyanınkinin 2/3'ü), elektrikte dünya üretiminin yarıdan fazlasını üretmekteydi; sanayi, 95 milyon ton çelik, bir milyon ton alüminyum, 20 milyon ton gemi, 100.000 uçak, 1.200.000 ton sentetik kauçuk sağlayacak biçimde donanmıştı. Ülke, dünyanın en büyük ticaret donanmasına (İngiltere'ninkinden üç defa daha fazla) sahipti ve sadece hava uçak taşımacılığının elinde 15.000 uçak bulunmaktaydı.'[219]

ABD'nin sahip olduğu kaynaklar ülkeyi başat güç olarak dünya siyaset sahnesine çıkarıyordu. Ülkenin üretim fazlası 1823'ten beri dünya politikasına karışmama siyasetinin artık geçersiz olduğunu, bu üretim fazlasının tüm dünyaya dağıtılması gerektiğini su yüzüne çıkarıyordu. Ülkedeki kapitalist kesim artık üretim maddeleri için pazar arayışlarına girmişlerdi. Kapitalist sistemi idame ettirmek, ticareti güvenli bir şekilde yapmak ve buna engel olanları caydıracak bir askeri yapılanmaya gidilmesi için Senatör Vandenberg'in hazırladığı yasa tasarısı ile NATO'nun kurulmasındaki engel kalkıyordu. ABD bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra dünyanın her yanıyla ticari-iktisadi ilişkiler kurmaya girişti. Misyoner Örgütleri ile önceden başlamış girişimleri desteklemek için artık savaşçıl Amerikan

---

[217] Mustafa Aydın, **Türk Dış Politikası Cilt I 1919-1980,** (ed.) Baskın Oran, 12.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 411.
[218] Haluk Gerger, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği,** 2.b., İstanbul, Belge Yayınları, 1999, s. 28.
[219] Merih, **a.g.e.,** s.46.

Donanmasını da sahneye sürüyordu.[220] Türkiye'nin aksine ABD'nin dış politikası iç dinamiklerinden daha çok etkileniyordu. Türkiye'de ise dış politika bürokratların istediği şekilde yürütülüyordu.

Amerikan hakimiyeti esas olarak 1945 sonrası dünyanın inşa edilmesinde kendini gösterdi. Askeri hegemonyası ile birlikte iktisadi hegemonyasını da kurmak için birçok girişimde bulundu. II. Dünya Savaşı'ndan önce çöken uluslararası altın para sistemin yerine yeni bir uluslararası para sistemini oluşturmak amacı ile Amerikalı ve İngiliz bilim adamları ile teknisyenleri yoğun bir çalışmaya girdiler.[221] Bu çalışmalar sonunda 1 Temmuz 1944'de Bretton Woods Konferansı ile Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası doğdu.[222] Bu dönemde oluşan bu kurumlar ulus-devletlerin kendi ekonomileri ve halkları üzerindeki denetimini kabullenip tescil ediyordu. Örneğin Bretton Woods'da oluşturulan para sistemi, sabit kurlar rejimini öngörerek, iktisat politikası yapma ve özellikle döviz arzını kontrol edebilme ayrıcalığını politik otoritelere veriyordu.[223] Yani 1920'lerden 1970'lere uzanan dönem gerek gelişmiş gerek de azgelişmiş ülkelerde devlet kuran sınıfların ön planda olduğu, kendi mantıklarını ekonomiye empoze edebildikleri bir dönem oldu. 1945 sonrasında Amerikan hegemonyası, bir yüzyıl öncesi İngiltere'nin hakim olduğu dönemin aksine, bu devlet kadrolarının projelerini sürdürebilecekleri bir dünya düzeni kurarak ekonomik büyüme döneminde de dengenin devam etmesini sağladı. Böylece gerek ekonominin gerekse politikanın esas birimleri ulusal devletler olarak kaldı.[224] Bu gelişmeler Türkiye'de merkezi devletin devamını destekler yöndeydi. Bu yüzden merkezi devletin bürokratları siyasi kanattan daha ağır basıyorlardı ve bu sistemin devamından yanaydılar.

Geçen yüzyılın süper gücü İngiltere ise artık dünya siyasetini etkileyecek gerekli unsurlara sahip değildi. İki dünya savaşı kaynaklarını kurutmuş bu görevi istemese de ABD'ne bırakmak zorunda kalıyordu. Özellikle Ortadoğu'daki çıkarlarını sürdürmek İngiltere'nin 1950–60 döneminin en önemli dış siyasetiydi.

---

[220] Uygur Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.66.
[221] Ergün, **a.g.m.,** s.259.
[222] Seyidoğlu, **a.g.e.,** s.532.
[223] Keyder, **a.g.e.,** s.10.
[224] Keyder, **a.g.e.,** s.13.

Bunlar Süveyş Kanalı, bazı Ortadoğu ülkelerindeki üsleri ve Kıbrıs'tı. İngiltere'nin SSCB'ye askeri olarak karşı gelemeyecek duruma gelmesi ülkeyi zorunlu olarak dünya siyasi sahnesinin ortasından kenara itiyordu. Türkiye'nin 1950 sonrası dış politikası İngiltere'den ABD'ye kayıyordu. ABD ve İngiltere'nin ortak düşünmediği (örnek Süveyş Krizi) konularda Türkiye nerede durması gerektiği konusunda şaşırıyordu.

II. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği dünya sahnesinde en güçlü iki devletten biri olarak beliriyordu. En belirgin gücü ise elindeki konvansiyonel silahlı gücü idi. Askeri güç Stalin gibi bir liderin altında Ortodoksluk, Slavlık ve Rus milliyetçiliği ile birleşerek büyük bir güç odağına dönüşmüştü. Savaş sırasında Doğu Avrupa, Ortadoğu ve Doğu Asya'da birçok ülkenin bağımsızlığını kazanması ve yeterli güçten yoksun kalmaları Sovyetlerin bu topraklara müdahale etmesine olanak sağlayacaktı. ABD ile çatıştıkları noktalarda hep buralar olacaktı. Savaş sonrası her iki ülke yıkık ve harap olmuş bölgelere askerlerini gönderdiler daha sonra bölgeden çekilme problemlere neden oldu. Her iki ülkede sahip olacağı ayrıcalıkları düşünerekten bölgelerden çıkmak istemiyorlardı. 1950-60 yılları arasında ABD'nin hür dünyanın savunucusu olarak resmedilmesi onu günahsız kılarken SSCB'de yaptığı gereksiz güç gösteriminden dolayı korkulan güç olarak resmedilecekti. Sovyetler dünya hakimiyetine giden yolda kara hakimiyet teorisini uygulamaya çalışırken ABD ise kenar kuşak teorisini kullanarak Sovyetlerin dünya adasına sahip olmasını engelliyordu.[225] Kenar kuşak teorisindeki ülkeler Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan ve Kore'dir. NATO, CENTO ve SEATO ittifaklar zinciri hatırlanırsa, Amerika'nın bu dünya egemenlik teorisini uygulamakta olduğu görülmektedir.[226]

25 Nisan 1945'te toplanan San Francisco Konferansında temeli atılan teşkilat esas olarak savaşı kazanan devletlerin bir teşkilatı olduğu ve savaş sonu dünyasını bu devletlerin istek ve çıkarlarına göre yürüteceği için, savaş sırasında çatışmaya katılmaktan dikkatle kaçınan Türkiye, şimdi bu çekimserliğinin olumsuz etkilerini

---

[225] Suat İlhan, "Türkiyenin Jeopolitiği ve Jeopolitik Gelişmeler", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.10.
[226] Ataöv, **a.g.e.,** s.244.

görmekten ciddi endişe duymuştu.[227] Almanya ve Japonya'ya göstermelikte olsa savaş açmak zorunda kaldı. İlk önce Almanya'nın savaşı bırakması daha sonra ABD'nin iki atom bombası ile Japonya'yı çaresiz bırakması ve Japonya'nın 2 Eylül 1945 sabahı Tokyo koyunda Amerikan'ın Missouri zırhlısında teslim belgelerini imzalamasıyla II. Dünya Savaşı da sona ermiş oluyordu.[228] II. Dünya Savaşı İngiltere'nin başını çektiği grubun galibiyeti ile sonuçlandı. Diğer taraf dünya sahnesinden çekilirken galipler arasında anlaşmazlıklar çıktı. Bundan sonraki çekişme iki gücün oluşan boşluğu doldurma savaşına dönüşmüştür. İşte bu uluslararası ortamda Türkiye hem siyasi yalnızlıktan hem de ekonomik gerilikten kurtulma çabası içinde dış politikasına yön vermeye çalışacaktı.

B. Türkiye'nin Batı İttifakına Girişi

II. Dünya Savaşı batının kendi arasındaki paylaşım probleminden kaynaklamıştı. İngiltere diğer süper güçlerin aksine savaşta yenilmemesine rağmen başat güç olma potansiyelini kaybetti. Ana kıtadan çıkması beklenen süper gücün en büyük adayı Ruslardı. Avrupa'da her zaman dengeler üzerine strateji üreten İngilizler Ruslara karşı gelebilecek bir gücün kalmadığını ve bu şekilde devam ederse Rusların tüm Avrupa'da baskın olacağının farkındaydı. Rusların Avrasya'ya sahip olmasını istemeyen İngilizler kendi kültürlerine yakın diğer bir potansiyeli istemeyerek de olsa dünya sahnesine çıkarttı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler ve ABD arasında birçok yerde paylaşım problemleri ortaya çıktı. Sovyetler Doğu Avrupa'da büyük bir hızla genişledi. Sovyetlerin batı yönündeki girişimlerini güney ve doğusunda bulunan ülkeler içinde yapacağı anlaşılmaya başlandı. Sovyetlerin; İran, Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı baskılar sonucu bu üç ülke Batı sistemine yaklaşmak zorunda kaldı. Savaş sonrası Sovyet genişlemesinden tedirgin olan Batı Avrupa ülkeleri Prag Darbesi sonrası 17 Mart 1948'de Brüksel Antlaşması'nı imzaladılar (İngiltere, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve Belçika). Bu antlaşma ile muhtemel bir saldırıya karşı kuvvetlerini birleştirmeyi kabul ediyorlardı.[229] Brüksel Antlaşmasına taraf olan

---

[227] Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara, AÜSBFY Nu. 279, 2.b., 1969, s.205.
[228] Ataöv, **a.g.e.,** s.63.
[229] Gönlübol ve Ülman, **a.g.e.,** s.240.

devletler, Eylül 1948'de askeri amaçlı Batı Birliği Savunma Örgütü'nü (Western Union Defence Organization) kurmuşlardır.[230] Avrupa'daki bu güvenlik boşluğu Avrupa devletleri tarafından doldurulmak istense de yeteri güce sahip olmadıklarından sözde kalmıştır. Monroe Doktrini gereğince dış politikada Avrupa'ya karışmamaya yönelik geleneksel politikasından II. Dünya Savaşı öncesinde vazgeçen ABD bu boşluğu görerek Brüksel Antlaşmasını imzalayan devletlerle Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda (toplam 12 ülke) ile 4 Nisan 1949'da Atlantik Paktını (NATO) imzaladı.[231]

NATO Antlaşması 4 Nisan 1949'da Amerikalılar ve bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'da dahil Avrupalılar arasında imzalandığında Türkler, coğrafya meselesinin[232] bahane olduğunu anlayıp kendilerini ihanete uğramış hissettiler.[233] Türkiye bu yorumlardan rahatsız olsa da XIX. yüzyılda hızlanan batı medeniyetine girme girişimleri kapsamında batı savunma sistemine girmek için elinden gelen gayreti gösteriyordu. Amaç sadece batı sistemine girmek değil aynı zamanda kendini koruyabilecek bir güvenlik sistemine ihtiyacı vardı. NATO'nun bölgesel bir pakt olduğunu dile getiren Avrupa ülkelerine karşı Türkiye tarafından Akdeniz Paktının kurulması bir aralar hararetle desteklenmişse de böyle bir paktın hiçbir temel dayanağı yoktu. Avrupalı özellikle Benelüx ülkelerinin görüşlerine göre;[234] Türkiye, Atlantik Paktına üye olacak özelliklere sahip değildi ve bulunduğu çetin coğrafyası ile büyük masraflara neden olacağa benziyordu. Türkiye'nin NATO'ya girmesine en büyük engel İngiltere'den geliyordu. İngiltere'nin amacı Ortadoğu'daki çıkarlarını devam ettirmek için Türkiye'yi kullanmaktı. Bu yüzden İngiltere Ortadoğu'da Müslüman Türkiye'yi kullanarak kendi politikalarını uygulayacak bir takım paktların kurulmasından yanaydı. İngiltere'nin kendisinin bölgedeki egemenliğinin gittikçe azaldığının da farkındaydı. Bölgesel savunma arayışı içinde olan Türkiye'nin önüne müthiş bir fırsat çıktı Doğudaki Kore.

Kore, Japon ve Doğu Asya'daki yayılmacı ülkelerin birbirleri arasında bir 'sıçrama taşı' kabul edilir. XVI. yüzyıldan sonra bu rekabetin ismi Japon-Çin'dir.

---

[230] Merih, **a.g.e.,** s.55.
[231] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.,** s.53.
[232] Türkiye'nin, Atlantik'e sahili olmadığı ve kültürel farklılıklardan ötürü pakta alınmadığı.
[233] Sever, **a.g.e.,** s.56.
[234] Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.188.

Deniz yollarının keşfi ile bu rekabete Batı'da girer.[235] II. Dünya savaşından sonra bu rekabet; ABD, Çin, SSCB üçlüsünü içine alır. 1945 Ağustos'unda, 1910 yılından beri Kore'ye hakim olan Japonya Amerika ve Rus kuvvetlerine teslim olmuştu. 38.nci enlemin kuzeyindeki Japon kuvvetleri Rus ordusuna, güneyindekiler Amerikan ordusuna teslim olmuşlar ve böylece 38.nci enlem, o dönemde henüz ismi bile bilinmeyen Kuzey Kore ile Güney Kore arasında bir nevi demarkasyon hattı haline gelmişti.[236] 25 Haziran 1950 sabahı şafak vakti Mareşal Choe Yong Gun komutasındaki Kuzey Kore birlikleri 38. paraleli aşarak Güney Kore topraklarına girdiler ve ülkenin işgalini başlattılar.[237] Türkiye'de yeni iktidar kısa bir sürede Kore'ye 4500 mevcutlu silahlı bir Türk savaş birliğini BM'nin emrine vermeye karar vermiştir.[238] Kore'ye asker gönderme kararı iktidarı yeni alan DP'nin, Batı sistemine girmek için gösterdiği büyük bir kararlılık örneğiydi. Bürokratlar da Batı savunma sistemine girerek güvenliği sağlayacaklarına inanıyorlar hem de muasır medeniyetler seviyesine çıkma amacının bir parçası olarak görüyorlardı. Türk askerlerinin Kunuri'de gösterdiği inanılmaz başarı ve Türkiye'nin asker göndermedeki gayreti Türkiye'yi ABD gözünde iyi bir noktaya getirdi. Bu savaştan sonra Türkiye birkaç kez daha üyelik için geri çevrilse de ABD'nin diğer ülkeleri ikna etmesi sonucu Türkiye kısa zamanda NATO'ya girecekti. Türkiye'nin NATO'ya girmesine olumlu katkı yapacak ABD ve İngiltere bunun karşılığında kendi global politikalarına destek sözü alacak ve Türkiye bu borcunu dış politikasında büyük güçlere destek vererek ödeyecekti.

Türkiye'nin NATO'ya girmesinde en büyük engel İngiltere idi. Kore Savaşı içinde Amerika ile müttefiklerinin Türkiye ve Yunanistan'a ihtiyaçları büyümüştü. Sovyetler Birliği'nin güneyden de askeri üslerle sarılması onun kuşatılmasındaki bir boşluğu dolduracaktı.[239] Türkiye'nin NATO'ya girebilmesi için İngiltere'nin tereddütünün giderilmesi gerekiyordu. Türkiye'nin ise Atlantik Paktına üye olmadan önce Ortadoğu Komutanlığı (ODK)'nın kurulmasını dikkate almayacağı anlaşılıyordu. Ancak İngiltere'nin itirazını gidermek için Türkiye, NATO'ya alındığı

[235] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.51.
[236] Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler Ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara, AÜSBF Yayınları: 531, 1983, s.322.
[237] Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954,** s.50.
[238] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 183.
[239] Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954,** s.157.

takdirde, Ortadoğu savunmasında rol oynamayı kabul etmiştir.[240] İngiltere'nin elinde kalan Ortadoğu'yu savunma planları büyük ölçüde Süveyş üssünün kontrolü esasına dayanıyordu.[241] İngiltere, Süveyş boğazını kontrol edebilecek bir yapı kurma çalışmalarına devam etmekteydi. Mayıs 1950'den itibaren İngilizler, Arap Devletleri, ABD, Fransa, Türkiye ve Yeni Zelanda, Avustralya ve Güney Afrika gibi bazı Commonwealth ülkelerini kapsayan ve bölgesel devletlerle kendileri arasındaki mevcut ikili antlaşmaların yerini alacak fakat bu iki taraflı anlaşmaların sağladıkları hakları aynen koruyacak çok taraflı bir ODK oluşturmaya ciddi bir şekilde düşünüyorlardı.[242] İngiltere, Fransa ve ABD 6 Ekim 1951'de Türk Hükümetinden, ODK'nın Mısır'a takdiminde kendilerine katılmasını istediklerinde, İngiltere'ye daha önce verdiği teminatlar uyarınca hükümet bu teklife olumlu yanıt verdi. Ancak bu tekliften sadece dört gün sonra, Mısır Hükümeti 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'nı iptal ettiğini açıkladı ki bu da İngiliz-Mısır ilişkilerini zor günlerin beklediğinin somut işaretiydi. Mısır'ın ODK'ya daveti kesin bir dille reddetmesiyle söz konusu girişim daha başlangıçta büyük bir darbe yemiş oldu. Ana hedeflerinden biri Mısır'ın ODK'ya katılımını sağlayarak Süveyş'e ilişkin İngiliz-Mısır anlaşmazlığını çözmek olan komutanlık, Mısır'ın olumsuz cevabıyla 'ölü doğmuş' bir proje haline geldi.[243] Mısır'ın reddinden sonra Türkiye'nin NATO'ya girmesi yönünde İngiltere'nin itirazını, Ortadoğu'daki politikalarına destek sözü alarak, geri aldı. Bunun neticesinde 18 Şubat 1952 günü Türkiye NATO'ya girdi.[244]

Türkiye'nin Kore Savaşı'nda gösterdiği irade ve İngiltere'nin Ortadoğu politikalarına destek sözü sonucu ABD'leri kuracağı bölgesel paktlarda Türkiye'ye roller biçmeye başladı. Karşılıklı menfaatler gereği iki ülke arasında ilişkiler hızla gelişti. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılımından sonra ABD, Sovyetlere karşı Balkanlar'da bir savunma paktı oluşturmak için bu iki ülkeyi Yugoslavya'yla yakın ilişkiler kurmaya teşvik etti. Yugoslavya'nın savaş sonrası politikası Sovyetlerin tahakkümü altında olmak yerine daha özgür olma eğilimindeydi. Rusya'nın Yugoslavya'ya baskısı sonucu iki ülkenin arası açılmaya başladı. Sonuç

---

[240] Ömer. E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası (1945-70),** Ankara, AÜSBF Yayınları: 340 Sevinç Matbaası, 1972, s. 44.
[241] Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 33.
[242] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 189.
[243] Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958,** 1.b., İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s.90.
[244] Armaoğlu, **a.g.e.,** s.189.

olarak Haziran 1948'de Yugoslav Komünist Partisi Kominform'dan çıkarıldı. Yugoslavya'nın Avrupa'da yalnızlıktan kurtulmasını sağlamak için 1952 yazından itibaren Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları arasında görüşmeler başladı.[245] Türkiye, Balkanlar'da bir savunma paktı oluşturma fikrine olumlu baktı ve üç devlet arasındaki ilişkileri geliştirmede başı çekti. Üç ülke arasında 28 Şubat 1953'de Ankara'da Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı ve bu antlaşmayla Yugoslavya ve Batı devletleri arasındaki ilk resmi bağlantı kurulmuş oldu.[246]

9 Ağustos 1954'de Yugoslavya'da yapılan Bled konferansının ardından 'Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında İttifak, Siyasal İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması' (Balkan Paktı) imzalandı. Antlaşma, en son tasdikname 3 Nisan 1955 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığına tevdi edilince, yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma 20 yıl süreli karşılıklı bir savunma antlaşmasıydı ve Yugoslavya saldırıya uğradığında Türkiye ve Yunanistan yardımına koşacak, NATO kuvvetleri de işe karışacaktı.[247]

Bu pakt tamamen Yugoslavya'nın Sovyetlerden uzaklaşması sonucu ortaya çıkan fırsatı değerlendirmeye çalışan ABD'nin girişimlerinin bir ürünüydü. Fakat paktı kuran ülkelerin birbirleri arasında büyük problemleri vardı. Yugoslavya II. Dünya Savaşı sonrası Yunan iç savaşı sırasında komünist çetelere yaptığı yardım yüzünden Yunanistan'la ilişkileri, hiç de iyi değildi.[248] Türkler ve Yunanlar arasında Osmanlı zamanındaki isyanlar ve Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlıların Anadolu'yu işgal etmek istemeleri sonucu bir husumet bulunmaktaydı. Yunanistan II. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı iç savaştan kurtulur kurtulmaz Kıbrıs konusunda Enosis (adanın Yunanistan'a bağlanması[249]) düşüncelerini faaliyete geçirmek için harekete geçmişti. Balkan Paktının imzalanmasından bir hafta sonra Yunanistan Kıbrıs sorununu BM'ye getirerek Paktı zaten işlemez duruma sokmuştu.[250] Bir zorunluluk sonucu oluşturulan paktın geleceğinin hiçte parlak olmayacağı Stalin'in ölümü ve Sovyetlerin yumuşaması ile ortaya çıkıyordu. Ekonomik ve güvenlik konularında

[245] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslar Arası Siyasal Bağıtları Cilt 2 1945-1990**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.478.
[246] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.,** s.107.
[247] Cem Eroğul, **Demokrat Parti,** 2.b., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1990, s.112.
[248] Gönlübol ve Ülman, **a.g.e.,** s.255.
[249] Akşin, **a.g.e.,** s.234.
[250] Fahir Armaoğlu, **20. yy. Siyasi Tarih 1914-1980,** 3.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986, s.530.

batıya bağlanmış olan Türkiye'nin gerçekte hiçbir çıkar ilişkisi bulunmadığı Yunanistan ve Yugoslavya ile yapacağı bir ittifakın geleceği yoktu. Bu tamamen dönemin konjonktüründen kaynaklanmaktaydı ve Türkiye bunu kabul ederek büyük devletlerin dış politikalarına paralel dış politika üretmiştir.

İttifaklar içinde bulunulan Yunanistan Kıbrıs konusunu öne çıkartarak Lozan'da kurulan dengeyi kendi lehine bozmaya çalışacaktı. Türkiye Balkan İttifakı'nı gerçekleştirdiği bir sırada, Kıbrıs meselesi gibi, kendisini 1959 yılının başlarına kadar uğraştıracak ve zaman zaman gayet şiddetli buhranlardan geçecek olan bir mesele içine girmeye başlamıştır.[251] Kıbrıs'ın tarihine kısaca değinecek olursak; 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan antlaşmadan sonra, İngiltere, Osmanlı Devletine, Rus ilerleyişinin önlenmesi için yardım önerdi. Önerilerin gerçekleşmesi için de Kıbrıs'ın yönetiminin kendisine devredilmesini istedi. [252] Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Kıbrıs yönetiminde değişikliği öngören ilk anlaşma 4 Haziran 1878 tarihinde İstanbul'da imzalandı. Ayrıca, Doğu Anadolu'daki Hıristiyanlar üzerinde koruyuculuk hakkına da sahip oluyordu.[253] 1 Temmuz 1878'de daha önceki antlaşmaya ek olan bir antlaşma imzalandı. Böylece, ek antlaşmayla 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmayla İngiltere'nin, Kıbrıs'ta sürekli kalmayacağı, adanın bir Türk toprağı olmaya devam edeceği 'resmi kayıtlara' bağlanmış oldu. Osmanlı 7 Temmuz 1878'de İngiltere'ye, adaya asker çıkarma izni veren bir ferman yayımladı. Bunun üzerine 12 Temmuz 1878'de İngiliz birlikleri Kıbrıs'a çıkarak adanın yönetimini fiilen ele geçirdiler. Böylece, Kıbrıs'ta geçici İngiliz yönetimi kurulmuş oldu.[254] Padişahın ses çıkarmadan kabul etmekten başka seçeneği yoktu.[255] II. Dünya Savaşı'na kadar Kıbrıs'ta İngilizlerin kontrolü sorgusuz devam etti. Rumların enosis istekleri zaman zaman ortaya çıkıyordu. Savaş sonrası ülkelerin bağımsızlaşmasını örnek alan Rumlarda Kıbrıs'ta self-determinasyon haklarını kullanarak İngiltere'den kurtulacaklarını sandılar.

1950'li yıllardan itibaren Kıbrıslı Rumlar, adadaki İngiliz egemenliğine son vermek ve adayı Yunanistan'a bağlamak için verdikleri mücadeleyi

---

[251] Armaoğlu, **20. yy. Siyasi Tarih 1914-1980,** s.529 .
[252] Mehmet Saray, **Türkiye Ve Yakın Komşuları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.56.
[253] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.274.
[254] Saray, **a.g.e.,** s.58.
[255] Zürcher, **a.g.e.,** s.114-115.

yoğunlaştırmışlardır. 1954 yılına kadar Yunan hükümetlerinin temel politikası, Kıbrıs sorunun İngiltere'yle yapılacak ikili görüşmelerle çözümlemek olarak özetlenebilir.[256] İngiltere ile ikili ilişkilerle Kıbrıs meselesini kendi lehine çözemeyeceğini anlayan Yunanistan konuyu uluslararası bir uyuşmazlık olarak ele almaya başladı. Kıbrıs uyuşmazlığı, milletlerarası bir uyuşmazlık olarak ilk defa 1954 yılında Yunanistan hükümeti tarafından bir şikayet olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu önüne getirilmiştir. Şikayetin konusu, Kıbrıs adası halkına kendi mukadderatlarını kendilerinin tayine etmesi prensibinin uygulanmaması idi.[257] Bu tarihten sonra Kıbrıslı Rumlar, Albay Grivas'ın liderliğini yaptığı EOKA tedhiş örgütü ile İngiliz ve Türklere karşı öldürme eylemlerini hızlandırdılar. Adada olayların bir buhran haline gelmesi üzerine, İngiltere hükümeti, meseleyi görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı, 29 Ağustos 1955'de Londra'da toplanacak bir konferansa davet etmiştir. Bu suretle Türkiye, İngiltere tarafından Kıbrıs meselesinin içine ister istemez çekilmiş oluyordu. Tabiatıyla bunda İngiltere'nin bir taktiği vardı. İngiltere, Yunanistan karşısında yalnız kalmamak için, Türkiye'yi de Yunanistan'ın karşısına çıkarıyordu.[258] Londra Konferansı devam ederken gerilen ortam 6 Eylül 1955'te Selanik'te Atatürk'ün evine bomba konulduğu haberinin duyulması ile daha da gerildi. O akşam bütün İstanbul'da Rumların binlerce ev ve işyerlerine, kilise ve mezarlıklarına saldırıldı ve yağma ya da tahrip edildi.[259] 6-7 Eylül Olayları diye bilenen olaylar İzmir ve Ankara'da da meydana geldi. Bu olaylar Türkiye'yi uluslararası arenada kötü duruma düşürdü. İngiltere ise Yunanistan'ın bu konudaki ısrarını anladıktan sonra Türkiye'yi Kıbrıs probleminin içine çekerek iki düşman grup oluşturarak ada'daki varlığını sürdürme yönünde bir politikaya sürdürmeye çalışmış ve başarılı da olmuştur. Dış politikasında önceden mevcut ülke sınırları dışında bir yerle ilgilenmediğini dile getiren Türkiye, Kıbrıs konusunda çok ciddi açıklamalar yapmaya başladı. Türk hükümeti, 1955'de Kıbrıs'taki statünün Yunanistan lehine değişmesine müsaade etmeyeceğini açıkladı ve Ada'daki Türkler, kendilerini savunmak üzere bir savunma örgütü olan "Volkan"ı kurmuşlar ve bu örgüt, 1957'de TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı)'ye dönüşmüştür.

---

[256] Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, **Türk Dış Politikası Cilt I 1919-1980,** (ed.) Baskın Oran, 12.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 597.
[257] Suat Bilge **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** AÜSBFY Nu.279, 2.b., Ankara, 1969, s.362.
[258] Armaoğlu, **20. yy. Siyasi Tarih 1914-1980,** s.531.
[259] Akşin, **a.g.e.,** s.234.

1956 yılındaki Süveyş Krizi üzerine harekata hazırlanan İngiltere için Kıbrıs stratejik açıdan çok önemliydi. Ama İngiltere açısından harekatın başarısızlıkla sona ermesi Kıbrıs için bir dönüm noktası oldu. İngiltere, artık NATO'dan ve ABD'den ayrı olarak bir Ortadoğu politikası yürütemeyeceğini anlamış, artık Kıbrıs'ın İngiltere için stratejik değeri azalmıştı; adada İngiliz üslerinin bulunması askeri açıdan yeterli hale gelmişti.[260] İngiltere Mc Millan Planını, Rumların muhalefetine rağmen, tatbik mevkiine koymuştur. Rum-Yunan ikilisi, bu tatbikatın ada'nın taksimine yol açacağından korkarak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını kabul etmişlerdir.[261] Zürich ve Londra Antlaşmaları'yla Türkiye ve Yunanistan tezlerinden vazgeçmiş görünerek, sorunu 'zoraki' olarak çözüme ulaştırma yolunu seçerken, ada'daki üslerini güvence altına alan İngiltere en kazançlı taraf olmuştur.[262]

C. Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Türkiye'nin Ortadoğu'daki Arap devletleri ile olan ilişkilerini incelemeden önce her iki toplumun birbirlerini nasıl gördüğünü anlamamız gerekir. Araplar, Osmanlının Ortadoğu'daki uzun süreli hakimiyetinin son kısmını büyük bir hoşnutsuzlukla anımsamaktaydılar. Araplara bakılırsa, İttihat ve Terakki, Ortadoğu'daki özyönetime son vermiş, yörede merkeziyetçi bir baskı kurmuştur.[263] Osmanlı'da merkezi devlet yapısının güçlenmesi ve teknolojik gelişmeler sonucunda devlet en ücra köşelere dahi müdahale etmeye başlamıştır. Devletin bu merkezi yaptırımları eskiden daha merkezi olmayan sistemlerle yönetilmiş Araplar tarafından iyi karşılanmadı. Hilafetin ilga edilmesi ve laik bir devlet kurulması, yeni Türk milliyetçiliğinin gelişmesi ve Cumhuriyet Türkiye'sinin batılılaşma hamleleri, Arap devletlerinde ve öteki Müslüman ülkelerde Türkiye'ye karşı hoşnutsuzluklar yaratmış[264] Türkiye'yi İslam dünyasından uzaklaştırmıştır. Yine, bir Müslüman ülke olarak 1949'da İsrail'i tanıması Türkiye'yi Araplar nezdinde büyük ölçüde saygınlık kaybettirdi. Türkiye ve Arap ülkeleri arasındaki güvensizlik karşılıklıydı. Türkler de Araplara sıcak duygular beslemiyorlardı. Geçmişteki deneyimleri yüzünden Arapların genelde güvenilmez olduklarına inanıyorlardı. Bu güvensizliğin önde gelen

[260] Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 604.
[261] H. Fikret Alasya, "Kıbrıs Meselesi", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.235.
[262] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.359.
[263] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.152.
[264] Gönlübol, **a.g.m.,** s.54.

nedenlerinden biri, Arapların I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunu yüzüstü bırakarak imparatorluğun düşmanı olan İngilizlerle işbirliği yapmalarıydı.[265]

Türkiye, politikalarında Batı ile uyuma önem verdikçe Arapların görüşlerini giderek daha az hesaba katmaya başladı. 1947'de Filistin'in bölünmesi BM'de tartışıldığında Araplar gibi Türkiye'de Batı'nın bağımsız bir İsrail devleti öneren bu bölünme planına karşı oy kullanmıştı. Ancak, bundan sadece bir yıl sonra Aralık 1948'de Türkler Arapların karşı çıkmasına rağmen bir Filistin uzlaştırma komisyonu kurulması önerisi lehinde oy kullanarak bu kez Batı safında yer almayı yeğliyorlardı. Bu tamamen Türkiye'nin güvenlik açığını kapatmak için batılı devletlere sunduğu jestlerden biriydi. Türkiye ve Araplar arasındaki en ciddi uyuşmazlık bir yıl sonra, 28 Mart 1949'da Türkiye'nin İsrail'i tanımasıyla ortaya çıktı. Türkiye, bu kararıyla İsrail devletini tanıyan ilk ve tek Müslüman ülke oluyordu ki, bu da, Türk-Arap ilişkileri için ağır bir darbe anlamına gelecekti.[266] Türkiye'nin Ortadoğu'da uyguladığı dış politikaya iç faktörlerin neredeyse hiç etkisi olmadı. Halkın çoğu Filistinlilerin yanında olmasına rağmen devlet politikaları yapılırken ülke menfaati hep ön planda tutuldu.

Türkiye'nin dış politikada 1950'lerde Ortadoğu'da uyguladığı en büyük girişim Bağdat Paktı'dır. Türkiye'nin NATO'ya girmek için İngilizlerin Ortadoğu politikalarını desteklemeye söz vermesinin Bağdat Paktının kurulmasında çok büyük etkisi vardır.[267] ABD, Süveyş krizine kadar Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu İngiltere'nin nüfuz sahası olarak gördüğünden bu bölgede yapacağı politikaları İngiltere üzerinden yapma taraftarı idi. Kore Savaşı'ndan sonra bölgesel paktlar ile Sovyetleri çevreleme politikası doğrultusunda[268] NATO ile SEATO arasındaki boşluğu gidermek isteğinden dolayı Bağdat Paktı'nı desteklemişti.[269] Bu kapsamda 24 Şubat 1955'te Irak Kralı ile Türkiye Başbakanı Türk-Irak Paktını kuran anlaşmayı

---

[265] Ian O. Lesser ve Graham E. Fuller, **Türkiye'nin Yeni Ceopolitik Konumu, (**çev.) Yaşar Bülbül, 1.b., İstanbul, Alfa Yayım, 2000, s.64.
[266] Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 93.
[267] Gönlübol ve Ülman, **a.g.e.,** s.289.
[268] Mim Kemal Öke, **Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore 1950-53**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1990, s.73.
[269] Gürün, **a.g.e.,** s.354.

Bağdat'ta imzaladılar.[270] 4 Nisan 1955'de İngiltere, 23 Eylül 1955'de Pakistan ve 3 Kasım 1955'de de İran, Bağdat Paktına katıldı.[271]

Pakistan'ın pakta girmekteki temel kaygısı Hindistan'a karşı askeri ve siyasi konumunu güçlendirmekti. Ayrıca pakta katılmakla kalkınması için Batıdan ekonomik yardım elde edebileceğini ümit etmekteydi. İran'da ise Musaddık yönetiminden sonra Şah, ülke içinde otoritesini kuvvetlendirmek ve Sovyetler Birliği'ne karşı İran'ın destek tabanını artırmak için Batıya ve özellikle de ABD'ye yaklaşmaya karar vermişti.[272] İngiltere'nin ilk başta katılmamasının sebebini paktı, bölge ülkelerine karşı sevecen göstermekti. Süveyş krizine kadar pakt çok büyük bir problemle karşılaşmamıştır. Süveyş krizi ile birlikte, Bağdat Paktı, kurulma amacının aksine Arap dünyasını iki farklı kampa ayırmış ve Arap devletlerini Sovyet yayılmacılığının etkisine girmeye daha müsait hale getirmişti. Ortadoğu'da panarabist ve bağlantısız güçlerin güçlenmesine neden olması da getirdiği diğer bir sonuçtu. Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla alevlenen Mısır ile Irak arasındaki rekabet ve antlaşmazlıklar 1954 ile 1958 yılları arasında Arap dünyasının değişmez konularından biri oldu. Mısır, Arap ülkeleri arasında batı destekli projelere karşı olmada ve bağlantısız politika takip etmede başı çekerek bir anlamda bölgenin liderliği rolüne de soyunmuş oldu.

Türkiye açısından Bağdat Paktı, geleneksel Ortadoğu sorunlarına karışmama politikasından bir ayrılma olarak ortaya çıkmaktaydı.[273] Türkiye Ortadoğu'da eskiden var olan saygınlığını kazanmaktan çok ABD ve İngiltere'nin dış politikalarını destekler yönünde oldu. Türkiye'nin Ortadoğu'daki aktif politikası, Hindistan ve Mısır'ın bağlantısızlar hareketinde soğukluk ile karşılanacaktı. Bu ülkeler Türkiye'nin Batı taraftarı politikalarından hiç hoşlanmıyorlardı. Türkiye'nin batı destekli girişimleri her iki ülkenin aleyhine işlediğinden menfaatler çakışıyordu. İngiltere, Süveyş Krizi ile emperyalist geçmişini tekrar ön plana çıkarmış ve bölge ülkelerinden hiçbirinin desteğini alamamıştır. İngiltere Süveyş krizi ile Ortadoğu'ya veda etmek zorunda kalmıştır. Ortadoğu'da oluşan boşluğu ABD ve SSCB

[270] Saray, **a.g.e.,** s.108.
[271] Armaoğlu, **a.g.e.,** s.255.
[272] Uslu, **a.g.e.,** s.116.
[273] Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s.65.

doldurmaya çalışacaktır. SSCB, İngiltere'nin gereğinden fazla sert girişimleri sonucu doğru düzgün emek harcamadan Ortadoğu'da etkin konuma geliyordu.

Bölge ülkelerinden Türkiye'nin en çok güvendiği ülke Irak'tı. Bağdat Paktının tek Arap devleti olan Irak'ta özellikle Süveyş Krizinden sonra batı yönlü girişimlerin önemi azalmaya başladı. Bu itibar kaybı hükümetin politikalarını benimsemeyenlerin toparlanmasına neden oldu. 14 Temmuz 1958 günü beklenen ihtilal gerçekleşti. Irak'ın ihtilalden sonra Bağdat Paktı karşısında takındığı tavıra gelince; kurulan yeni cumhuriyet yönetimi Irak'ın dış politika amaçlarının bütün devletlerle dostluk ve tarafsızlık olduğunu ilan etmişti. Devlet Başkanı General Kasım ise, Irak'ın Bağdat Paktı üyeliği konusunda birbiriyle çelişen çeşitli beyanlarda bulundu. Bununla beraber, yeni Irak hükümetinin ihtilalden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, Komünist Çin ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kurması, Irak'ın çok geçmeden Bağdat Paktından ayrılacağını gösteren belirtilerdi. Öte yandan Bağdat Paktı Konseyinin Irak'ın katılmadığı 23 Ekim 1958 Ankara toplantısından sonra yapılan açıklamada, bugünkü şartlar karşısında, Konsey merkezinin geçici bir süre için Ankara'ya alınacağı bildirilmiştir. Irak Bağdat Paktının bundan sonraki toplantılarına da katılmamış, fakat 1959 Mart'ına kadar bu devletin Pakttan çekildiği hususunda bir açıklama da yapılmamıştır. Nihayet, General Kasım Irak'ın Bağdat Paktından çekildiğini 24 Mart 1959'da Bağdat'taki İngiliz, İran, Pakistan ve Türk Büyükelçilerine resmen bildirmiştir. Irak'ın Bağdat Paktından çekilmesinden sonra, 21 Ağustos 1959'da Ankara'da yapılan bir açıklamayla, Bağdat Paktı Teşkilatı adının Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization, CENTO) olarak değiştirildiği bildirilmiştir.[274]

Türkiye'nin Ortadoğu'daki politikalarını menfi yönde etkileyen en önemli Arap ülkesi Mısır'dır. XIX. yüzyıla kadar gevşek bağlarla yönetilen Mısır ile Osmanlı Devleti arasında önemli bir pürüz yaşanmamıştır. Fransa'nın Ortadoğu'ya girmesi ve Ayan Mehmet Ali Paşa'nın etkisi ile Mısır, Osmanlıya karşı saldırgan davranışlarda bulunmaya başladı. XIX. yüzyılda İngiltere'nin Ortadoğu'da kendini göstermesi ile ilişkiler birçok ülkenin müdahale ettiği bir duruma dönüşmüştür. 1869'da Süveyş'in açılması ile Mısır olağanüstü bir önem kazanmış, stratejik

[274] Gönlübol ve Ülman, **a.g.e.,** s.329.

yolların ağırlığı Doğu Akdeniz'e inmiştir. İngiltere İmparatorluğu'nun ticaretinin nabzının attığı bu yeri, şu veya bu şekilde mutlak kontrolüne almak lüzumunu duymaya başlamıştır.[275] II. Dünya Savaşı sonrası Uzak doğudaki dominyonlarına bağımsızlık vermeğe başlamış olan İngiltere, Süveyş Kanalının mevcudiyeti dolayısıyla aynı anlayışı Mısır'a göstermeğe hazır görünmüyordu. İngiltere, Mısır'dan çekilecek olursa burada bir otorite boşluğu doğacağı ve bunun başka bir devlet tarafından doldurulabileceği endişesini taşıyordu. Bu sebeple Mısır'ın 1936 anlaşmasının ortadan kaldırılması arzusuyla ortaya çıktığı günden itibaren İngiltere bir Ortadoğu savunma sistemi düşüncesine saplanmıştı. Kendi kontrolü altında olacak bu sistem ile Doğu Akdeniz'de nüfuzunu devam ettirmek arzusundaydı.[276]

II. Dünya Savaşı bittiği zaman, Mısır, her ne kadar bağımsız bir devlet ise de, fiilen İngiliz hakimiyeti altında görünmekteydi. İngiltere ile Mısır arasında 1936 Ağustos'unda imzalanmış olan ittifak antlaşması, İngiltere'ye, Mısır limanlarını, hava meydanlarını, ulaştırma vasıtalarını kullanmak imkanını tanıyor, sadece savaş değil, milletlerarası bir tehlike halinde sıkıyönetim ve sansür uygulamak hakkını da veriyordu. İtalya'nın Etiyopya'ya saldırısı zamanında yapılmış ve bir savaş halinde İngiltere'nin Mısır'ın yardımına gelmesi hükmünü taşıyan bu anlaşma, Avrupa'da savaş bittikten sonra Mısır için kabul edilebilir bir bağ olmaktan çıkmıştı.[277]

Türkiye'nin 1950 sonrası Ortadoğu'daki aktif politikası Mısır'la özel ilişkilere neden oldu. Türkiye'nin Ortadoğu'da liderliğe oynaması bunu ABD ve özellikle İngiltere ile yapmaya çalışması Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine neden oldu. Bir zamanlar batı desteği ile Osmanlı'ya karşı gelen Mısır şimdi Türkiye'nin batı destekli Ortadoğu'ya yönelmesini ve aktif rol almasını istemiyordu. Tarihi perspektiften bakıldığında da Mısır ve Anadolu 'suyla gelen kültürler' olarak medeniyetler çatışmasını hep yaşıyordu.[278] Batı kaynaklı politikalar Türkiye ile Mısır'ı ayrı kulvarlara itti. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya yeniden kurulurken, kalkınmakta olan ülkeler ya sosyalist ya da kapitalist üretim tarzlarını benimseyerek refahı yakalayabileceklerdi. Türkiye Batı ekonomik kalkınma

[275] Abdurrahman Çaycı, "Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.85.
[276] Gürün, **a.g.e.,** s. 310.
[277] Gürün, **a.g.e.,** s. 309.
[278] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.153.

sistemini takip edeceğini ilan etmişti. Bölgesel rekabette Mısır o kulvarda taklitçi olup, ikinciliğe talip olmayı herhalde tarihi iddiasına yediremeyecekti. İşte tam bu kararsızlık anında Bağlantısızların ortaya çıkışı, faydacı Arap liderine altın bir fırsat sundu.[279]

II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda Avrupa devletlerinin sömürgesi bulunan irili-ufaklı birçok Asya ve Afrika ülkesi, yeniden büyük devletlerin nüfuzu altına girmekten endişe duymuşlar ve kendi aralarında işbirliği yaparak bu endişelerini gidermek istemişlerdir.[280] Bağımsızlaşan ülkelerin güçlerini birleştirip dünya'da etkili olabilme isteklerini ortaya koymak için bir birliktelik düşünmüşlerdir. Bunun klişeleşmiş adı Bandung Konferansıdır. Üçüncü Dünya milliyetçiliklerinin moral yönü olduğu kadar iktisadi içeriği de Marksist sosyalizmden çok farklı bir sosyalizm yani toplumculuk manzarası göstermektedir. Nitekim bu milliyetçiliklerin hiç birinin sloganı şahsi mülkiyeti kaldırmak, kolektivist bir düzen kurmak değildir. Bu sebepledir ki, Üçüncü Dünya'nın tuttuğu yola, kapitalizmin ve komünizmin dışında, üçüncü yol denmektedir.[281]

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını etkileyen önemli konulardan biride Suriye'yle olan ilişkilerdir. Suriye'de yaşayan halkta Mısırdaki gibi Osmanlı'da son dönemlerde iyice kendini gösteren merkeze devlete çok sıcak bakmıyordu. I. Dünya Savaşı sonrası Fransızların kontrolüne girmişti. Suriye, II. Dünya Savaşından sonra Fransa'dan yakasını tamamen kurtararak tam bağımsızlığına kavuşmakla birlikte, uzun müddet içerde siyasi istikrara kavuşamamıştır. Birçok darbe ve hükümet değişikliği yaşayan Suriye'de 1954'ten sonra Baas partisinin[282] ön plana çıktığını görüyoruz. Nasır'ın Bağdat Paktı'na cephe alması ve Sovyetlere doğru kayması, Baas ile Nasır'ın münasebetlerinin gelişmesine yol açmıştır. Süveyş Krizi bu düşünceleri iyice arttırmıştır. 1956 Temmuz'unda Suriye Savunma Bakanının Moskova'ya gitmesi ve Sovyetlerle 1957 Temmuz'unda, 500 milyon dolarlık bir askeri yardım ve işbirliği antlaşması imzalaması ve 1957 yazındaki Amerikan politikasının, Suriye hükümetini gizli gizli devirmeye çalıştığı

[279] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.154.
[280] Gönlübol ve Ülman, **a.g.e.,** s.291.
[281] Akyol, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 1,** s.181.
[282] Arap ulusunun tek bir sosyalist devlette birleşmesini amaç alan siyasal parti.

izlenimi vermesi[283] sonucu 1957 Suriye Krizi patlak vermiştir.[284] Bu gelişmeler, Suriye'nin komşuları Türkiye, Irak ve Ürdün ile İsrail ve Lübnan'da büyük heyecan uyandırmıştır.[285] Bağdat Paktı üyeleri ABD'nin pakta katılmasını talep etmiştir. ABD bu daveti gerek İsrail'le gerek pakta katılmamış Arap devletleriyle ilişkilerini göz önünde tutarak reddetmekle birlikte, 5 Ocak 1957'de Eisenhower Doktrini'ni ilan etti. ABD'nin ve diğer dost Arap devletlerinin Suriye'ye askeri müdahalede bulunma niyetleri olmadığını anlayan Menderes Hükümeti, orta bir yol seçerek Suriye sınırına asker yığmaya başladı.[286] Bürokrat ve aydınlarla arası bozulmaya başlayan Menderes hükümeti ekonomik gerilemeye de bir çare bulamadığı bu dönemde, süper güç ABD'nin ilgisini çekmek için olması gerekenden fazla tepki vermeye başlamıştı. Suriye'nin Türkiye'yi tehdit eder hareketlerinin de karşılıksız kalmaması gerekiyordu. Sovyetlerin Suriye'yi desteklemesi ABD'nin de buna karşılık vereceğini açıklaması ortamı iyice kızıştırmıştır. Büyük bir savaşın çıkma ihtimali karşısında her iki taraf yumuşamak zorunda kaldı. Lakin bu krizin sonucu, Suriye ile Mısır'ın, 1957 Kasım'ında Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) adı ile birlik kurmaları kararı oldu.[287] Mısır ve Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti 1 Şubat 1958'de resmen kuruldu. Her şeyden önce Amerikalılar ve İngilizler gibi Türkler de Suriye'de Sovyetler yerine Nasır'ın etkili olmasını tercih ediyorlardı. İlk başta endişe ile karşılanan bu birleşme Suriye ordusundaki Baasçı subayların, komünistlerin, ülkedeki diğer politik güçleri etkisiz hale getirerek Sovyet desteğiyle ülkede etkili bir konum kazanabileceklerinden endişe duyduklarını anlayınca azalmıştır.[288] Suriye ve Mısır'ın birleşmesi ile Mısır Türkiye'ye komşu oluyordu. Türkiye'nin yapacağı her türlü girişimde karşısına Suriye ile beraber Mısır'da çıkacaktı. Türkiye'yi savaşa sokma ihtimalinin arttığı Suriye Krizinde Menderes hükümetinin verdiği aşırı tepki muhalefet, bürokrat ve aydınlar tarafından gereksiz ve manasız bir hareket olarak kabul edildi. Çok partili hayatın başlangıcından beri devam eden dış politikada birliktelik bozulmuştu.

---

[283] Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994,** 5.b., Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s.277.
[284] Armaoğlu, **20. yy. Siyasi Tarih 1914-1980,** s.507.
[285] Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964,** Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979, s.155.
[286] Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s.630.
[287] Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", **Belleten,** Türk Tarih Kurumu, cilt LX, sa.227, Nisan, Ankara, 1996, s.205.
[288] Saray, **a.g.e.,** s.79.

Suriye ve Mısır'ın birleşmesinden sonra Araplar arasında denge sağlamak için Batı yanlısı iki ülke olan Ürdün ve Irak'ta birleşme çalışmaları başladı. Ürdün ve Irak, Nasır'ın BAC aracılığıyla nüfuzunu tüm bölgeye yaymasını engellemek için aralarında bir federasyon kurmak üzere görüşmelere başladığında hükümet, bu girişimi büyük bir memnuniyetle karşıladı ve Ürdün'le Irak'ı bu girişimlerinde cesaretlendirdi. ABD ve İngiltere'nin desteği ile 14 Şubat 1958'de Arap Birliği (AB) kuruldu.[289]

14 Temmuz 1958'de General Kasım liderliğindeki Irak darbesinin ertesi günü Amerikalılar benzeri bir oldubitti ile Lübnan'da da karşılaşmamak için bu ülkeye asker göndererek müdahalede bulunmuşlardı.[290] Tarafsızlık görüntüsü ardında Batı yanlısı eğilimini titizlikle sürdürmeye çalışan Lübnan, etnik ve dinsel açıdan tam bir teokrasiler cumhuriyeti idi. Cumhurbaşkanı Sem'un Manini, Hıristiyanları, kökeni ve siyaseti icabı kollamaktaydı. Onun bu tavrı, Nasır'ın da sızlamalarıyla Sünni Müslümanlar arasında kayırımcılığa karşı giderek artan tepkilere yol açıyordu. Zorlukla ayakta tutulamaya çalışılan cemaatlerarası denge 1957 genel seçimleri ile 1958'de yapılması beklenen cumhurbaşkanlığı seçimi arifesinde bozulmaya yüz tutacaktı.[291] ABD'nin Lübnan'a asker indirmesi ile Eisenhower Doktrini ilk kez uygulamaya sokulmuş oldu.[292] İngiltere'de 17 Temmuz 1958'de Ürdün'e müdahalede bulundu. Muhalefet, İngiliz birliklerinin Ürdün'e asker çıkarma da İncirlik askeri üssünün kullanılmasını mecliste sert bir şekilde eleştirdi.[293] Sovyetler, bu olaylar üzerine Türk hükümetine gönderdikleri notalarda Türk Hükümeti'ni Irak'ta yeni rejime karşı askeri harekatlar planlanmakla suçluyordu.[294] Türkiye, Suriye Krizinden sonra tekrar iki süper gücün geri adım atması ile olması muhtemel büyük bir felaketten bir kez daha kurtuldu.

Türkiye'nin 1950 sonrası Ortadoğu politikasının temel destekçisi batı yanlısı bir iktidara sahip olan Irak'tı. DP önderleri özellikle Irak Krallık ailesi ve Başbakan Nuri Sait ile çok yakın kişisel ilişkiler geliştirmişlerdi. Iraklı yöneticiler tatillerini

---

[289] Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar,** 2.b., Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2001, s.98.
[290] Sever, **a.g.e.,** s.213.
[291] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.225.
[292] Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s.633.
[293] Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964,** s.166.
[294] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.,** s.82.

boğazda geçiriyorlardı. 14 Temmuz 1958'de gerçekleştirilen askeri darbe Menderes'in aktif Ortadoğu politikası için sert bir darbe aldı.[295] DP'li yöneticiler bundan çok etkilendiler. Türk ordusu Irak ve Suriye sınırında alarma geçirildi. Hatta Menderes'in Irak'a askeri müdahaleye niyetlendiği, fakat ABD tarafından vazgeçirildiği öne sürülmüştür.[296] Türkiye'nin Ortadoğu'daki baş destekçisi Irak'ın düşmesi demek Türkiye'nin Ortadoğu politikasının iflası demekti. Menderes hükümetinin Suriye krizinden sonra Irak darbesine de aşırı tepkisi politika yapmada sağduyuyu kaybettiğinin göstergesiydi. Türkiye'nin Irak'a müdahalesi mümkün olmadı. Zira, Amerika böyle bir müdahaleye taraftar olmadığı gibi, Türkiye'de de muhalefet, aydın ve bürokratlar, Türkiye'nin Irak'a yapacağı bir müdahale ile girişeceği bir maceraya şiddetle karşı gelmişler ve bu da hükümetin cesaretini kırmıştır.[297]

Genel olarak bakıldığında Türkiye'nin Ortadoğu politikası büyük batı devletlerinin özellikle ABD'lerinin istekleri doğrultusunda gelişti. İç dinamikler yeteri kadar devleti yönlendirecek güçte olmadıklarından bu politikalara etkisi neredeyse hiç yoktu. Devleti yöneten bürokratların kontrolünde dengeleri gözeten bir dış politika uygulanmaya devam edildi.

D. Türkiye–ABD İlişkileri

II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar olan dönemde, Türk-Amerikan münasebetleri gayri siyasi başka bir deyişle ticari alanda yoğunlaşmıştır. Monreo Doktrini ile Avrupa politikasına bulaşmamaya bilhassa dikkat ederken, bununla tam bir çelişki halinde olarak, ticari münasebetlerini genişletmeye büyük ağırlık vermiştir. II. Dünya Savaşı'nda ABD'nin dünya devleti haline gelmesi ile Türkiye, ABD'nin global stratejisi içinde yer almaya başlamıştır.[298] Türkiye'yle ilişkiler Amerikan dış politikasının çok küçük bir kısmını oluşturuyordu ve bu ilişkiler

[295] Bağcı, **a.g.e.,** s.99.
[296] Akşin, **a.g.e.,** s.237.
[297] Armaoğlu, **20. yy. Siyasi Tarih 1914-1980,** s.514.
[298] Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** s. IX.

ayarlanırken ABD'nin diğer devletlerle ilişkileri ve global dünya politikası da gözetilmek zorundaydı.[299]

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Avrupa'nın büyük bir çoğunluğu savaşın gerçek yüzünü görmüş, ülkeler güçlerini son noktasına kadar harcamışlardır. Yeni dünya düzenini kurmaya gücü yetecek iki ülke kalmıştır; ABD ve SSCB. İngiltere'nin savaş sonrası ekonomik ve askeri durumu SSCB'ye karşı dengeyi kuracak kadar güçlü değildi. İngiltere bunun üzerine politikasını elindekileri muhafaza etmek olarak değiştirdi. SSCB ise dünyada oluşan bu otorite boşluğunu doldurmak için büyük bir fırsat yakalamıştır. Doğu ve batısındaki iki güç savaşta yerle bir olmuştur.

ABD'nin politikası SSCB'yi çevreleme veya kendi kapitalist sistemini idame ettirecek şekilde kıyı ülkelerini kontrol etmek üzere şekillenirken SSCB'nin ise merkezden çevreye açılım şeklinde şekillenecektir. Türkiye'nin coğrafyası göz önüne getirildiğinde iki büyük gücün küresel çatışma sahalarından biri olduğu görülmektedir. Türkiye kendi güvenliğine halel gelmeyecek şekilde başlamış olduğu modernleşmesine devam etmek istemektedir. Ekonomik olarak girdiği kapitalist sistem gereği Batı Avrupa ile ilişkileri doğuya göre daha yüksek seviyededir. SSCB'nin savaş sonrası sert açıklamaları ise Türkiye'yi gittikçe batıya daha çok yanaştıracaktır. Savaş sonrasında İngiltere'nin ekonomik ya da askeri yardım sağlamada kısıtlı olanaklarını bilen İnönü yönetimi, İngilizlerin resmi açıklamalarla kendilerini desteklemenin ötesinde daha fazla yapacak durumda olmadıklarının farkına vardılar. Klasik denge politikasında olduğu gibi Ruslara karşı ABD'yi kullanmak tek çözüm olarak kalıyordu.

Türkiye'nin bulunduğu bölge o zamana kadar Amerika için pek de önem taşımamıştı. ABD yönetiminin Sovyetlerin Akdeniz ve Ortadoğu'da yayılmasına karşı çıkmakta İngiltere'den daha yavaş kaldığı da yadsınamaz bir gerçekti.[300] ABD dünya nasıl kontrol edilir tecrübesine sahip değildi. İngiltere'den kademe kademe bu tecrübeyi devralmaya çalışıyordu. İlk önce Sovyetler bir bölgeye müdahale ediyor

[299] Uslu, **a.g.e.,** s.28.
[300] Sever, **a.g.e.,** s.36.

ABD ise tepki veriyordu. Türkiye'de, Sovyetlerin müdahale etmeye çalıştığı ve İngiltere'nin ikazları doğrultusunda ABD'nin tepki verdiği bölgelerden biri olacaktı.

II. Dünya Savaşı sonrası Amerikalılar, Türkiye'yle, genel olarak da Ortadoğu'yla pek ilgilenir görünmüyorlardı, çünkü bölgeyi hala İngiltere'nin nüfuz alanı içinde görmekteydiler.[301] SSCB'nin 1945 ve 1946'da Yunanistan Türkiye ve İran'daki girişimleri sonucu 1946'dan sonra ABD Türkiye'ye önem vermeye başladı. Bunun ilk işareti dünya savaşının bitişinin imzalandığı savaş gemiyle 16 ay önce vefat etmiş Türk Büyükelçisinin naşını Türkiye'ye yollamasıydı. Savaş gemisinin ziyaretinden sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da sıcak bir döneme girmesini sağlayan gelişmelerden biri de 7 Mayıs 1946'da yapılan bir anlaşmayla ABD'nin Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında Ödünç Verme ve Kiralama Yasası yoluyla aldığı borçların tamamının silmesiydi.[302]

Sovyetler Ortadoğu ve Balkanlarda etkisini arttırmak için üç ülke ile ilgilenmekteydi; Türkiye, İran ve Yunanistan. Türkiye'yle Boğazlar ve Doğu Karadeniz üzerinden, Yunanistan'da iç savaşı körükleyerek, İran'dan ise savaş sonrası birliklerini çekmeyerek ve ayrılıkçı gruplara destek vererek baskı kurma çabasındaydı. Bu üç devletin durumu ABD'nin ünlü Truman Doktrini'nin çıkmasına neden oldu.[303] İktisadi gücü, büyük bir orduyu uzun süre silah altında tutmaya yeterli olmayan Türkiye için çare dış yardıma başvurmaktı. II. Dünya Savaşı sırasında bu yardım, kısmen İngiltere ve kısmen de ABD tarafından karşılanmıştı. Ne var ki, savaşın sona ermesiyle birlikte İngiltere iktisadi sebeplerle yardımı sürdüremeyeceğini bildirdi. İngiliz Hükümeti'ne göre, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım görevi, artık ABD'ne düşmekteydi.[304] Birleşik Devletler Kongresinin demokrasi ve hürriyeti korumak amacıyla derhal Yunanistan ile Türkiye'ye askeri yardımda bulunmak üzere kabul ettiği Truman Doktrini ABD Kongresinde görüşülürken Türkiye'nin politik sistemi hakkında gerek Temsilciler Meclisinde, gerekse Senatoda sert sözler geçmişti.[305] Truman Doktrini kapsamında Türkiye'nin bu ülke tek parti diktatörlüğü olduğu gerekçesiyle- yardıma layık olmadığı, hatta

---

[301] Uslu, **a.g.e.,** s.91.
[302] Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 525.
[303] Lesser ve Fuller, **a.g.e.,** s.183.
[304] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.27.
[305] Karpat, **a.g.e.,** s.164.

ABD'nin demokrasiyi savunuyor ise o zaman hedefinin Ankara hükümetini desteklemek değil, düşürmek olduğu kaydedilecekti.[306] Bu gelişmeler Türkiye'nin merkezi devlet yapısından liberal devlet yapısına yönelmesinde büyük öneme sahiptir ve çok partili yaşama geçmede büyük bir etkisi olmuştur. Çok partili demokratik sisteme geçiş, büyük çoğunlukla değişen uluslararası sistem gereği yapılmıştır.

Türkiye'de yaşanan demokratik gelişmelerinde etkisiyle 'Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu' tasarısı 22 Nisan 1947'de Senato, 9 Mayıs 1947'de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.[307] 1947'den sonra askeri yardımlar başlamış ve 1947–1951 yılları arasında ABD'den Türkiye'ye yapılan askeri yardım 400 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'ye verilen malzemenin çoğu savaş artığı olmasına rağmen bunlar savaş sonuna doğru üretildiklerinden Türk ordusunun elindekilerden daha moderndi.[308] Ufak kuşkular dışında genel olarak bakıldığında, Türkiye Truman Doktrini'ni büyük bir memnuniyetle karşıladı.[309] Hükümet Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye'nin izlediği uluslararası bloklar arasında tarafsız kalma politikasını terk ederek doktrinle çok önemli bir adım atmış oldu. Aynı zamanda, Amerikan desteğini yanına alan Türkiye'nin Sovyetler karşısında kendisini daha güvenli hissetmesini sağladı. Bununla birlikte doktrin Türkiye'nin savunmasında Amerika'yı herhangi bir taahhüdü sokmuyordu; bu yüzden 1939 İngiliz-Türk ittifakı hala olası bir Sovyet saldırısına karşı Türkiye'nin tek gerçek garantisiydi. İngiltere de Mısır'daki Süveyş üssü ve Irak'taki Habbaniyah ve Shaiba üsleri gibi imparatorluk savunma sisteminin devamı için çok önemli üslerinin bulunduğu ülkeler yerine göreceli olarak önemi daha az olan Türkiye'deki etkisini yitirmenin daha kabul edilebilir olduğunu düşünüyordu.[310]

Askeri paktlarla Sovyetleri çevrelemeye çalışan ABD'leri, diğer ülkelerde ekonomik kalkınma olmadan bunu uzun süre sübvanse edemeyeceğini anladı. 5 Haziran 1947'de ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Harvard Üniversitesi'nde

---

[306] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.39.
[307] Melih Esenbel, **Türkiye'nin Batı İle İttifaka Yönelişi**, 1.b., İstanbul, İsis Yayıncılık, 2000, s.55.
[308] Merih, **a.g.e.,** s.112.
[309] Esenbel, **a.g.e.,** s.60.
[310] Sever, **a.g.e.,** s.51.

yaptığı konuşmada, Avrupa'nın savaştan sonraki kalkınmasının ABD'nin dış siyasetinin temel kurallarından biri olduğundan söz etmiştir. Avrupa devletlerinin büyük ekonomik buhranlar içinde bulunduğunu ve buhranların komünist partilerini her ülkede iş başına doğru ittiğini gören Amerikan Dışişleri Bakanlığı, ekonomik buhranların yaratacağı bu kaçınılmaz sonucu önlemek için, Avrupa'ya geniş ölçüde bir iktisadi yardım yapılmasını kararlaştırmıştır.[311] İngiltere ve Fransa 27 Haziran 1947'de Marshall Planı hakkında görüşmek üzere SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'la bir araya geldiler. Toplantı anlaşmazlıkla sonuçlandıktan sonra 3 Temmuz 1947 tarihinde İngiltere ve Fransa Doğu Avrupa ülkeleri dahil, İspanya dışındaki Avrupa ülkelerini, kıtanın yeniden onarımı dolayısıyla Amerika'ya önerilmek üzere bir plan taslağı üzerinde görüşülmesi ve ABD'nin istediği Avrupa Kalkınma Planının hazırlanması için Paris'e çağırdı. SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri bu toplantıya katılmadı. ABD, Türkiye'yi bu ekonomik planın dışında tutmak istemiş, Türkiye'nin Avrupa devletleri gibi bir yıkım yaşamadığı ve ekonomisinin de çöküntü içinde olmadığı, hatta 270 milyon dolarlık döviz stoku olduğu ifade etmiştir. 12 Temmuz 1947'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı adı altında Paris'te bir araya gelen devletler ekonomik ihtiyaçları belirten bir rapor hazırladılar. Raporun 1948 yılında ABD kongresi tarafından kabulüyle Marshall Planı yürürlüğe girdi. Bu plan uyarınca yardımların eşgüdüm içinde yürütülmesi amacıyla Nisan 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) kuruldu.[312] Türkiye'nin mevcut durum ve askeri yardım ile kendisini Sovyetlere karşı koruyamayacağı ABD tarafından anlaşılınca 4 Temmuz 1948'de Ankara'da yapılan ekonomik bir anlaşma ile Türkiye, Marshall Planına dahil edilmiş ve yardım almaya başlamıştır.[313] Sovyetler ABD ve Avrupa ülkelerinin ekonomik birleşmelerine karşılık Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya ile Ocak 1949'da Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi'ni (COMECON) kurdular.[314]

1945–1949 yılları nükleer tekel ABD'nin elinde bulunduğundan tek otorite olarak hareket etmiştir. Rusların 1949'da atom bombasını yapmayı başarması

---

[311] Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** s. 165.
[312] Hale, **a.g.e.,** s.116.
[313] Hüsnü Özlü, "II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayi'nin Gelişimi (1939-1990)", (*Basılmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, 2006), s.150.
[314] Merih, **a.g.e.,** s.49-50.

ABD'nin nükleer tekelini silmiştir. Bu tekel kaybolunca amaç Rusya'yı evinde vurmak olmuş, hava kuvvetlerinin Amerika'dan kalkıp Rusya'yı vuracak teknolojiye sahip olmaması, ABD'yi Rusya'ya komşu ülkelerde üsler sistemi kurmaya itmiştir.[315] 1949'da komünist kuvvetlerin Çin'deki zaferi ve özellikle Sovyet nükleer bombasının başarıyla patlatılması gibi bir dizi olay Başkan Truman'ı oluşturulacak bir dışişleri savunma komitesi'nden ABD güvenlik politikasını tümüyle gözden geçirilmesini istemeye yöneltmişti.[316]

Bölgesel paktlarla Sovyetleri çevreleme girişimlerine başlayan ABD'nin Güney Doğu Asya bacağını SEATO oluşturur. Amerika'dan başka iki sömürgeci devlet olan İngiltere ve Fransa ile o çevrede Batı ittifaklarında yer almış olan Yeni Zelanda ve Avustralya, yanlarına Filipinler, Pakistan ve Tayland'ı da katarak 8 Eylül 1954'de SEATO veya Manilla Paktı[317] diye bir ittifak daha meydana getirmişlerdir.[318] NATO ile Doğu Avrupa'yı, SEATO ile Güney Doğu Asya'yı çevreledikten sonra Batı ittifakının Sovyetler Birliğini çevreleme açısından tek boşluğu Türkiye ile Pakistan arasındaki bölge kalmıştı. Bağdat Paktı'yla bu boşluk da doldurulduğunda Amerikalılar çevreleme politikasını tamamlamış olacaklardı.[319]

İngiltere ve Fransa'nın saldırgan tavırları ve bunun sonucunda Ortadoğu savunmasındaki zayıflıkları Amerikan yönetimini her geçen gün biraz daha endişelendiriyor ve giderek bölgeye tek taraflı politikalarla eğilmesine neden oluyordu. Son birkaç aydır ABD yönetimi, İngiltere'nin artan askeri zafiyeti ve Mısırla yaşadığı ciddi sorunlar yüzünden bölgede güçlü bir liderlik sürdüremeyeceğini düşünmeye başlamıştı. 1953'de Eisenhower yönetimi iktidara geldikten sonra güvenlik politikasını küresel açıdan gözden geçirecek ve ODK- Orta Doğu Savunma Organizasyonu (ODSO) istenen amaca hizmet etmiyor düşüncesiyle Ortadoğu'da yeni bir savunma sisteminin oluşturulması gerektiği sonucuna varacaktı.[320] ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles 11–20 Mayıs 1953 tarihleri arasında Ortadoğu ve Güney Asya ülkelerini kapsayan bir geziye çıktı.[321] Dulles

---

[315] Taha Akyol, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 2,** İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1976, s.459.
[316] Sever, **a.g.e.,** s.69.
[317] Armaoğlu, **20. yy. Siyasi Tarih 1914-1980,** s.460.
[318] Ataöv, **a.g.e.,** s.274.
[319] Uslu, **a.g.e.,** s.111.
[320] Sever, **a.g.e.,** s.105.
[321] Soysal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, s.66.

ziyareti boyunca her şeyden önce Mısır, Suriye ve Ürdün gibi birçok Arap ülkesinin Sovyetlerden çok daha fazla İsrail tehdidinden rahatsız oldukları gerçeğini fark etti. Diğer taraftan Irak ve Türkiye gibi diğer bazı bölge ülkelerinin başlıca tedirginlik kaynağı Sovyetler Birliği idi. Dulles gezi sonrası bir konuşma yaptı. Konuşmasında 'ODSO yakın olmaktan ziyade uzak bir ihtimaldir' açıklamasını yaptı ve Sovyetler'e karşı hemen bir pakt kurulması ve kurulacaksa en azından bir süre için bunun 'Kuzey Kuşağı- Northern Tier' devletlerine (Türkiye, İran, ve Pakistan) dayandırılması gerektiğini ileri sürdü; çünkü İsrail İngiltere ve Fransa tehlikesi Arap devletlerini birincil derecede tedirgin[322] ederken kuzey kuşağı ülkeleri Sovyet tehlikesini her şeyden fazla önemsiyordu. Bunun yanı sıra pakt, Batının bir örgütü olarak kurulmamalı; bizzat bölge ülkelerinin içinden çıkmalıydı. Bağdat Paktının temelleri atılmış oluyordu. Ne kadar batı örgütü gibi gözükmese de İngiltere'nin pakta girmesiyle pakta İngiltere ağırlığını koydu. Bağdat Paktı İngiltere'nin Süveyş Krizine kadar baskın olduğu bir kuruluş olarak kalacaktı.

Süveyş Krizi ile ABD Ortadoğu bölgesinde müthiş bir açılım yapacaktır. Amerikalıların kriz öncesi Süveyş'te ilgilendiği temel konu, Suudi Arabistan'da önemli çıkarları bulunan Amerikan petrol şirketlerinin Süveyş Kanal'ını gittikçe artan oranda kullanması ve bu kullanımının sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesiydi.[323] Süveyş Krizi sonrası Ortadoğu'da Fransa ve İngiltere'nin herhangi bir ağırlığının kalmaması sonucu, bölgede bir istikrarsızlık oluşmuş, diğer yandan, Sovyetlerin Arap devletlerinin gözünde itibarının artması ABD'yi tedirgin etmişti.[324] Eisenhower'in 5 Ocak 1957'de Kongre'ye sunduğu bir deklarasyonla Sovyetlerin bölgede yayılmasını önlemenin olası yolları üzerindeki tartışmalar son buldu. Eisenhower Doktrini olarak bilinen bu deklarasyonla Başkan Kongre'den Ortadoğu'da '[kendisinin] dileyen her ulusla askeri yardımlaşma ve işbirliği programları, uluslararası komünizmin kontrolündeki herhangi bir ulustan gelecek silahlı saldırı karşısında istendiği takdirde Birleşik Devletlerin askeri yardımını da

[322] Gürün, **a.g.e.,** s.352.
[323] Uslu, **a.g.e.,** s.108.
[324] Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s.114.

içerecek türde programlar oluşturmakla yetkilendirilmesi'ni istedi. ABD doktrinin ilanıyla İngiltere'nin bölgedeki geleneksel başat rolünü üstlenmiş oluyordu.[325]

Silahlı saldırı karşısında yapılacak askeri yardımı içeren Eisenhower Doktrini, Bağdat Paktının dört bölgesel devletinin karşısında gösterdikleri memnunluk, Pakt'ın diğer üyesi olan İngiltere tarafından paylaşılmamıştır. Gerçekten, ABD'nin Süveyş'teki İngiliz-Fransız müdahalesini önlemeye çalışması İngiltere'nin hiç hoşuna gitmemişti. Oysa şimdi, Eisenhower Doktriniyle Amerika'nın kendisi Ortadoğu'ya müdahale imkanı kazanıyordu. Eisenhower Doktrinin bir sonucu Ortadoğu'daki İngiliz liderliğini bir daha geri gelmeyecek biçimde ortadan silmesi ise, ikincisi sonucu da ABD'nin Bağdat Paktı devletlerine karşı açık bir yüklem altına girmesi ve böylece bu bölge üzerinde kesin söz sahibi olmasıdır.[326] Menderes Eisenhower Doktrininin açıklanması ile birlikte ABD'yi Ortadoğu'da koruyucu bir güç olarak kazanmak amacına ulaşmış oluyordu. Böylece Menderes, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Batı'lı ülkeyi (Sovyet etkisini önleyebilecek tek güç ABD) Rus yayılmacılığını önlemek için bir 'denge faktörü' olarak kullanan klasik diplomasisine başvuruyordu.[327]

1957'de ABD kıtalararası füzeleri yapmış ve Amerika kıtasından veya uzak bölgelerden füze atabilme kabiliyetine ulaşmıştır. Ruslarda aynı sene kıtalararası füzeleri yapmışlar ve tekrar bir denge oluşmuştur. Nükleer gücün eşitlenmesi ve bunu kullanmanın çok büyük tehlikelere açacağı çok iyi bilindiğinden 1957'den sonra konvansiyonel silahlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Sovyetlerin nükleer yarışta balistik füzelerde liderliği ele geçirmesi de Amerikalıların gözünde Türkiye'nin stratejik önemini tekrar artırdı. ABD Sovyetlerin balistik füzeler alanında gerçekleştirdiği gelişmelere karşılık verebilmek için Sovyetler Birliği'ne yakın bazı ülkelere Orta Menzilli Füzeler (IRBM) konuşlandırmaya karar verdi. Bu füzeler için isteğin Türkiye'den geldiği görülmektedir ve Suriye Krizi sırasında Sovyetlerin Türkiye'yi füzelerle tehdit etmesi bunda etkendir.[328] Muhalefetin hızlandığı bu yıllarda Türkiye'ye gelecek ekonomik yardımların önemi daha da arttı.

---

[325] Armaoğlu, **a.g.e.,** s.240.
[326] Gönlübol ve Ülman, **a.g.e.,** s.309.
[327] Bağcı, **a.g.e.,** s.90.
[328] Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** s.253.

1958'deki yardım miktarının artırılması kararının ardındaki önemli sebeplerinden biri de füzeler konusun da yapılan işbirliğiydi.[329]

E. Türkiye-İngiltere İlişkileri

İngiltere 1875'lere kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını benimsemişti. Bu politika İngiltere'nin Akdeniz hakimiyeti, Orta ve Yakındoğu ekonomik menfaatleri ve Hint yolunun güvenliği açısından yararlıydı. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin sanayi mamülleri için kıymetli bir pazar, ham maddeleri için bir depo, Hint yolu içinde sadık bir bekçi görünümündeydi. Ancak 1869'da Süveyş'in açılması ile Mısır olağanüstü bir önem kazanmış, stratejik yolların ağırlığı Doğu Akdeniz'e inmişti. İngiltere İmparatorluğu'nun nabzının attığı bu yeri, şu veya bu şekilde mutlak kontrolüne almak lüzumunu duyuyordu.[330] Her şeyden önce kanalı en çok kullanan ülke İngiltere idi. Ayrıca, o dönemde İngilizler Ortadoğu petrolüne tamamıyla bağımlıyken, Amerikalılar petrol ihtiyaçlarını sorunsuzca karşılamaya yetecek kadar rezerve sahiptiler. En önemlisi de, kanal psikolojik açıdan İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunun sarsılmaz bir sembolüydü.[331]

II. Dünya Savaşı sonrasında, İngilizlerin bölgedeki en büyük sorunu kendilerine bölgede savunma üsleri kurma izni veren 1930'larda Araplar'la imzalanan ikili antlaşmaların yenilenmesi meselesiydi. 1952 yazı başı itibariyle İngiltere'nin Mısır'daki yeni rejimle 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'nı yenileme ümidi kayboldu. Önceki yönetim gibi yenisi de İngilizlerle söz konusu antlaşmayı yenilemeyi reddetti. Sonuçta Haziran 1952'de ABD ve İngiltere, Mısır'ın katılmayı reddetmesine rağmen daha fazla gecikmeden ODK'yı bir askeri komutanlıktan ziyade bir planlama organizasyonu olarak hayata geçirme konusunda karara vardılar. Arap dünyasında Mısır'ın ne denli önemli olduğunu bilen bu iki devlet, Mısır'ı belki daha sonra bu organizasyona dahil edebileceklerini umuyorlardı. Bu arada Mısır yerine diğer Arap devletlerini bu girişime dahil etmeye çalışacaklardı. Arap dünyasında 'psikolojik bir çekiciliği' olabileceği umulan ve bir planlama organizasyonu için daha uygun düşeceğine inanılan 'savunma organizasyonu' teriminin 'komutanlık' yerine kullanılmasına karar verildi. Böylece ODK yerine

[329] Sever, **a.g.e.,** s.240.
[330] Çaycı, **a.g.m.,** s.85.
[331] Sever, **a.g.e.,** s.160.

ODSO doğmuş oldu.[332] ODSO'da ODK gibi sadece düşüncede kalan bir organizasyon oldu.

ODK ve ODSO planları suya düşen İngiltere Süveyş Kanalı[333]'ndan çekilmek istemiyordu. Süveyş konusunda Mısır'la 19 Ekim 1954'de yaptığı anlaşmayla, 1936 anlaşmasını sona erdirdi. Bu anlaşmaya göre İngiltere İsmailiye'de büyük bir üs bırakmak koşuluyla kanal bölgesinden ve Mısır'dan 20 ay içinde tamamen çekilecekti.[334] Bu antlaşma Türkiye'nin İngiltere ve ABD'yle birlikte bölgede Batı-Arap ilişkilerinde yeni ve daha ümit verici bir dönemin başlayacağına inanmasına yol açtı. Fakat gelişen olaylar bu beklentilerin çokta doğru olmadığını gösterdi. 1955'de İsrail-Mısır arasında çatışmalar başlayınca Mısır'ın silah ihtiyacı doğmuş ve Nasır'ın Doğu Bloğuna yönelmesine sebep olmuştur. Mısır tarafsızlık politikası oynayarak her iki bloktan da menfaat elde etmeye başlamıştı.

ABD ve İngilizler, Nasır'ı tümüyle Sovyetler Birliği'nin etkisinde bırakmamak amacıyla Nil'in sulama kapasitesini iyileştirmek için yürütülen geniş çaplı Asuan Barajı projesinin finansmanına destek oluyordu. Mısır, birçok konuda diretmeye başladı. Mayıs 1956'da Çin'le diplomatik ilişkiler kurma kararıyla Batı'nın beklentilerine son darbeyi de vurdu. Bu gelişme Amerika'nın barajı finanse etme konusundaki tereddütlerini iyice artırdı ve 20 Temmuz'da Washington öneriyi geri çektiğini ilan etti.[335] Amerikalılar ve İngilizler barajla ilgili tekliflerini geri çektiklerini açıkladıklarında, Nasır, buna 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmek suretiyle sert bir yanıt verecek ve böylece Süveyş Krizi olarak anılan bir dünya krizine yol açacaktı.[336] Nasır kanaldan gelecek gelirle barajın yapılacağını belirtti.[337] İngiltere, Fransa ve ABD bir konferans düzenlediler fakat bir etkisi

---

[332] Sever, **a.g.e.,** s.100.
[333] Dünyanın en önemli kanallarından olan Süveyş Kanalı 100 mil uzunluğunda, dar bir suyolu olup, Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlamak için Mısır çöllerini delerek oluşturulmuştur. 25 Nisan 1859 yılında yapımına başlanan ve 17 Kasım 1869'da açılan Süveyş Kanalı bir Fransız şirketi tarafından yapılmıştır. Kanalın işletilmesi Fransız şirketine aitti, ancak Mısır'ın da bunda hissesi vardı. Daha sonra Mısır'ın ekonomik sıkıntıya düşmesi sonucu, hisse senetlerinin yüzde 40'ını 1875'de İngiltere aldı ve Kanalı, Fransız-İngiltere şirketi işletmeye başladı. İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal ederek Süveyş Kanalındaki kontrolünü 29 Ekim 1888'de imzalanan İstanbul Antlaşması ile artırdı.
[334] Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988,** 2.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, s.118.
[335] Sever, **a.g.e.,** s.155.
[336] İbrahim Okur, **Soğuk Savaşı Gözetlerken**, 1.b., İstanbul, Okursay Yayınları 3, 2002, s.73.
[337] Merih, **a.g.e.,** s.182.

olmadı. Sorun BM'ye de götürüldü fakat yine başarısız oldu. Bunun sonucunda İngilizler ve Fransızlar, İsrail ile ortak olarak Mısır'a saldırdılar.

Sonuç olarak Nasır Arap dünyasında bir kahraman oldu. Nasır, askeri hezimetinden, siyasi bir zafer çıkarttı. Süveyş krizi ile İngiltere Ortadoğu'ya veda ediyordu.[338]Asıl kazanan Moskova idi. Atlantik Paktı'nın üyelerinin birbirlerine düştüğünü görmek, bu ortamda bile nükleer tehdidini başarıyla savurmak ve Ortadoğu'da hatırı sayılır bir konuma gelmek doğrusu azımsanamazdı. SSCB'yi Ortadoğu'da kalıcılaştıran, Bağdat Paktı'ndan daha çok Süveyş Buhranı'nın doğal sonucuydu.[339]

1945-1960 dönemi İngiltere-Türkiye ilişkileri genel olarak bakıldığında İngiltere'nin Ortadoğu'daki politikaları damgasını vurmuştur. Türkiye'nin hem güvenlik hem ekonomik açıdan İngiltere'ye bağımlılığı söz konusuydu. Osmanlı zamanında da Rusya'ya karşı İngilizler kullanılmıştı. Aynı şekilde II. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ile yapılan antlaşma tek güvenceydi. Savaş sonrası İngiltere'nin yerini ABD'nin alması ile ilişkiler zayıflasa da İngiltere Türkiye için önemli bir ülke olarak kalmaya devam etti. İngiltere'nin onayı ile NATO'ya giren Türkiye'de bu olayın borcunu İngiltere'ye Ortadoğu'da verdiği destekle ödeyecektir. Karşılıklı menfaatler icabı İngilizler Kıbrıs konusuna Türkiye'yi sokacaktır.

F. Türkiye-SSCB İlişkileri

Savaşın sonunda Türkiye, Almanlar'a karşı müttefik kuvvetlerle birlikte savaşmadığı için 'Üç Büyükler' olarak adlandırılan Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere nezdinde popüler bir konuma sahip değildi. Savaş boyunca aktif bir tarafsızlık politikası izleyen Türkiye, savaşın korkunç yıkımından kurtulmayı ve toprak bütünlüğünü korumayı başarmıştı; ancak ilginçtir ki, aynı tarafsızlık politikası savaş sonunda ülkeyi 'Üç Büyükler' nezdinde yalnızlığa da mahkum etmişti. Böyle bir ortamda Türkiye haklı olarak Sovyetlerin olası isteklerini tek başına göğüslemek zorunda kalmaktan çekiniyordu. Savaş bittiğinde Sovyetlere

[338] Okur, **a.g.e.,** s.77.
[339] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.197.

karşı duyulan bu güvensizlik sadece tarihi deneyimlere dayanan aşırı bir tepki değildi.

Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik ilk isteği beklenenin aksine boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin olarak gündeme gelmedi. Sovyet Dışişleri Bakanı Vyascheslav Molotov, 19 Mart 1945'te izinle memleketine dönmekte olan Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul ettiği esnada, kendisine, Sovyet hükümetinin, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen 'derin değişikliklerden' dolayı[340] günün şartlarına uymadığı için esaslı tadilleri gerektiren 17 Eylül 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık antlaşmasını feshettiğini bildirdi.[341] 1925 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması, 1920'lerde kendi ülkelerinde pozisyonlarını sağlamlaştırmak isteyen yeni Kemalist yönetim ve devrimci Sovyet rejimi arasındaki sıcak ilişkilerin bir simgesi olagelmişti. Bu antlaşmayla iki ülke, taraflardan biri saldırıya uğradığında tarafsız kalmayı ve de birbirlerinin aleyhine akdedilen hiçbir antlaşmada yer almamayı taahhüt etmişlerdi.[342]

Molotov, Türkiye Büyükelçisi ile yaptığı 7 Haziran tarihli görüşmede, I. Dünya Harbinin sonunda, Rusya'nın içine düştüğü çok zaif ve bitkin durumda (1917'de Osmanlılar açısından tek gelişmesi, Rus hükümetinin Kasım 1917 Rus Devrimi'nden sonra bir ateşkes istemesi idi. Brest-litovsk'taki (Aralık-Mart 1918) barış görüşmelerinde, Ruslar Doğu Anadolu'yu, 1878'te fethetmiş oldukları bölgeler dahil, boşaltmayı kabul ettiler, ne var ki Brest'te görüşmelerin sürdüğü sırada, Anadolu'daki Rus ordusu çökmekteydi ve sonuçta Türk güçleri bölgeyi geri aldılar.[343]) Türkiye'ye vermek zorunda kaldığı Kars ve Ardahan illerinin iadesini istemişti.[344] Aynı görüşmede Türk Boğazlarında (Türk Boğazları veya Boğazlar, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan oluşan yaklaşık

---

[340] Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara, AÜSBFY Nu.279, 2.b., 1969, s.200.
[341] Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri Ve Boğazlar Meselesi,** Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s.246.
[342] Suat Bilge, **Güç Komşuluk,** 1.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s.98.
[343] Zürcher, **a.g.e.,** s.174-175.
[344] Erkin, **a.g.e.,** s.257.

366 km. uzunluğunda bir denizyoludur.[345]) üs talep ederek Montrö'yü etkisiz hale sokmayı düşünüyordu.[346]

İki blok arasındaki savaş bitmeden önce başlayan kutuplaşma savaş sonrası çıkan birçok anlaşmazlık ile beraber derinleşmeye devam etti. Türkiye'nin Kore'ye asker yollaması kararından sonra, Sovyetlerin isteği doğrultusunda, Ağustos 1950'de Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı Sofya'daki Türk Büyükelçiliğine bir nota verdi. Ülkedeki Türk azınlığın kalabalık bir kısmı -250 bin kişi- Türkiye'ye göç etmek istiyordu. Bulgaristan, 18 Ekim 1925 konvansiyonuna uygun şekilde açıklanmış bu dileği dikkate alacak ve onlara göç iznini pek yakında verecekti.[347] Sovyetler, Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye baskı yaparak kendi politikalarını kabul ettirmeye çalışıyordu. Türkiye, Sovyet tehdidinden ötürü ordusunu muhafaza etmeye devam ediyor bu da ülkenin ekonomisine büyük zarar veriyordu. Sovyetlerin isteği bu doğrultuda idi. Ekonomik çöküntüye girecek Türkiye Sovyetlerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalacaktı. Düşünülenin tam tersi oldu. Türkiye gittikçe hem ekonomik hem güvenlik hem de siyasal olarak Batı sistemine giriyordu. Türkiye'nin Kore Savaşından sonra NATO'ya girmesi de Sovyetlerde esefle karşılandı. Stalin'in ölümü sonrası 30 Mayıs 1953'te verilen Sovyet notası Türkiye-SSCB arasındaki ilişkilerin normalleştiği bir sürecin başlangıcıydı. Bu yumuşama tarafsızların Sovyetlere bakışını olumlu yönde etkilemiş, Ortadoğu'daki itibarını arttırmıştır. Bu 'esneme' onları Doğu-Batı diyalektiğini, Kuzey/Güney çatışmasına eklemleme imkanını doğuracaktır.[348] Türkiye ise Krusçef'in, barış içinde bir arada yaşayama yaklaşımına hiçbir karşılık vermemiştir ta ki 1957'lerde ekonomik çöküntü içine giren Türkiye'ye Sovyetlerin yardım veya kredi vermek istemelerini dile getirene kadar.

Bundan önce uyguladığı politikanın bazı ülkeleri kendinden soğuttuğunu fark eden Sovyetlerin yumuşaması tamamen faydacı nedenlere dayanıyordu. Normalde her iki blok arasındaki amansız çekişme devam ediyordu. ABD çevreleme politikası kapsamında NATO ile SEATO arasında kalan boşlukları Balkan ve Bağdat Paktları ile doldurmayı planlıyordu. Kendisinin bölgesel paktlarla çevrelendiğini gören

[345] Bilge, **a.g.e.,** s.293.
[346] Erkin, **a.g.e.,** s.262.
[347] Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954,** s.95.
[348] Mütercimler-Öke, **a.g.e.,** s.141.

Sovyetler paktlar zincirinin ilki olan NATO'ya Batı Almanya'nın girişine tepki olarak 14 Mayıs 1955'te Avrupa'nın sekiz sosyalist devleti (Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Romanya, Çekoslovakya ve SSCB) 'Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı imzaladılar; böylece NATO'nun karşısında Varşova Askeri Paktı oluşturdular.[349]

Süveyş Krizi, Sovyetlere Bağdat Paktının arkasına sızma imkanı vermiştir. Ortadoğu'da batılı devletlerin sömürgesi döneminden kalan kötü sicilleri, İngiltere'nin İsrail'in Filistin topraklarında kurulmasına izin verip tüm Arap halkının nefretini kazanması gibi nedenlerden ötürü batıdan gelecek her şeye kuşku ile bakan bir toplum vardır. Ortadoğu'da II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere üzerinden politika yapmak en kötü alternatiflerden biriydi. Bağdat Paktı ise Türkiye'nin Ortadoğu'da İngiltere'nin istekleri doğrultusunda hareket eden bir ülke imajı çizmiştir. Yönetim kadrosu batıya yakın olan Arap devletleri ne yapacaklarına tam karar verememişlerdir. Mısır ve Suriye ise Sovyetlerle olan ilişkilerini 1945'ten sonra arttırmışlardır. Arap devletleri genel olarak bakıldığında Sovyetlere yakın değildir. Batının kötü geçmişi sonucu kendilerini Sovyetlere yakın hissetmektedirler. İşçi sınıfı olmadığı için toplum yapıları sosyalizm ile uyuşmadığından ideolojik bir birliktelik söz konusu değildir. Buna rağmen İngiltere ve Fransa'nın yanlış politikaları sonucu Sovyetler Ortadoğu'ya müdahale şansını ele geçirmiştir. Kriz sonrası Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan'da çıkan bunalımların hepsi Sovyetlerin Ortadoğu'ya sızdığının göstergesidir.

Suriye ve Irak bunalımlarında Türkiye ile SSCB arasında diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1920'den bu yana ilk kez bir savaş olasılığına bu denli yaklaşıldı.[350] İki ülke arasında krize neden olan diğer bir konu ise Amerikan U-2 casus uçağıdır. 7 Mayıs 1960'da İncirlik üssünden kalkan CIA ajanı Gary Powers'ın kullandığı bir Amerikan U–2 uçağı Sovyetler Birliği toprakları üzerinde düşürüldü ve pilotu esir alındı.[351] Türkiye'ye bu konuda nota veren Sovyetlerle ilişkiler çok önemli bir bunalıma sebep olmadı. Bunda ABD ekonomik yardımından umduğunu

[349] Sezer, **a.g.m.,** s.443.
[350] Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s.515.
[351] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.,** s.210.

bulamayan Menderes'in Temmuz ayında SSCB'ye gerçekleşeceği açıklanan ziyaretin de etkisi olacaktır.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı, tüm dünyada büyük tahribatlara yol açmış, tüm Avrupa ve dünya güç dengelerini değiştirmişti. Ayrıca savaşa katılan ülkelerde ekonomik krizlere neden olmuştu. Başta İngiltere ve Fransa gibi iki büyük güç, savaşın uzun sürmesi ve yıkıcı etkisinden büyük oranda etkilenerek ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda sıkıntılı günler yaşamaya başlamışlardı. Diğer taraftan dünyanın iki karşı kıtasındaki, iki ülke olan Amerika Birleşik Devletleri ve komünizmin beşiği SSCB, tüm olumsuz etkilerine rağmen savaştan güçlenerek ve nüfuzlarını arttırarak çıkmayı başarmışlardı.

II. Dünya Savaşını müteakip yaşanan dünya siyasi hayatındaki bu değişimler dünyayı iki kutuplu bir hale getirmiştir. Bu gelişmeler Türkiye'yi de ister istemez taraflardan birini seçmeye itmiştir. Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği yol ve gösterdiği hedefler itibariyle Türkiye Batılı devletler ile iyi ilişkiler içerisinde olmayı, "muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma" ülküsü açısından kendine araç edinmiştir. Savaşı müteakip SSCB'nin Türkiye'den toprak talepleri (Boğazlar, Kars-Ardahan) Türkiye'yi Batı ittifakına itmiştir. Gerek içeriden ve gerekse dışarıdan Türkiye'ye karşı uygulanan Rus baskısı Türkiye'yi kendine müttefik bulmaya zorlamıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşına girmese de ordusunu uzun süre silah altında tutmasından ötürü büyük bir ekonomik çıkmazla karşı karşıya kalmıştır. Sovyetlerin baskısı da düşünülürse Türkiye ayakta durabilmek için dış yardıma başvurmak zorunda kalmıştır. O dönemde dış yardım verebilecek tek ülke ABD'dir. Bu özel durum II. Dünya Savaşı ve sonrası dış politikasında kendini göstermektedir. Savaşı 'demokrasi' yanlıların kazanması ile Türkiye, Batıya yakın durduğunu göstermek için birçok liberal yasa çıkarmıştır. Bu liberal yasalar hem iç hem de dış konjonktürden kaynaklanmakla beraber dış faktörlerin iç faktörlere göre daha baskın olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşının müttefikler tarafından kazanılmasına ek olarak Batı'nın yeni gelişen siyasi felsefesi ve Türkiye'nin BM'ye üye oluşu, Türk devletinin daha liberal ve demokratik olmasını gerektiren bir eğilim içine gitmesine neden olmuştur. Türkiye'nin dış politika çıkar ve hedeflerinin Batı'nın dış politika çıkar ve hedefleri ile dengelenmesi için ABD ile çok sıkı işbirliğine girmenin zorunlu

olduğuna dayanıyordu. Türkiye'nin Batı dünyasıyla ortak değerler paylaşan, demokratik ve laik bir ülke olduğunu sürekli olarak vurgulayan Türk liderlerin gözünde ABD'yle kurulan ittifak, Batı'yla ilişkileri sıkılaştırmada ve ülke içinde batılılaşma politikalarını uygulamada yardımcı olacak önemli bir araçtı.

Türkiye; daha II. Dünya Savaşının bitiminden önce, SSCB'nin Türkiye üzerinde estirmeye başladığı baskı ve tehditler karşısında, güvencesini NATO'ya girmekte aramıştır. Bu amaçla, pakta girmek çizgisinde gelişen ve ABD'ye bağımlılıkla sonuçlanan, bu ülkenin küresel politikası doğrultusunda, Balkan ve Bağdat Paktları'nın kurulmasında hem öncülük hem de aracılık rolünü oynamıştır. Türkiye, söz konusu paktlara girerek, artan Sovyet tehdidi karşısında, dış güvenliğini güvence altına almayı amaçlamış ve bunda önemli ölçüde başarılı olmuştur.

Atatürk dönemi konjonktür, dengeleri gözeten politikaları daha gerçekçi kılarken 1950'lerde ise uluslararası konjonktür Türk dış politikasının yönünün kesin olarak batı yönünde oluşmasına neden olmuştur. Feroz Ahmad'ın düşüncesine göre, 1950'li yıllar boyunca Türkiye, Washington ve Londra'da belirlenen dış politika amaçlarını kesin kararlılıkla ve hiç şikayette bulunmaksızın uygulamaya çalışmıştır. Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği uluslararası ilişkilerdeki değişikliklere çok duyarlı bir yapısı vardır. Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalınması, bu tarihten itibaren Türk dış politikasının felsefesini, Batı ile var olan ilişkileri daha da sıkılaştırmaya zorlamıştır. Bundan sonra Türkiye'nin temel hedefi Batı devletlerinin öncülüğündeki tüm ittifaklara katılmak olmuştur. Osmanlının Ruslara karşı Batı devletlerini (özellikle İngiltere) yanına alarak bir denge oluşturma politikası Türkiye'nin 1945 sonrası dış politikası ile birebir örtüşmektedir. İngiltere'nin yerini XX. yüzyılda ABD'leri almıştır.

1945-1960 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını yönlendiren sadece değişen uluslararası sistem değildir. Etkisi dış faktörlere nazaran az da olsa iç faktörlerin etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Türk demokrasi tarihinde Cumhuriyet öncesinde yaşanan kısa süreli anayasalı dönemin, merkezi-bürokrat kadrosunun etkileri, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye

Cumhuriyeti'ne kalan birçok husus dış politikaya yön vermiştir. Merkezi devlet yapısı bu mirastan en önemli olanıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemi merkezi devletin baskın olduğu bir dönemdir. Fethedilen topraklar genişledikçe, imparatorluğa farklı etnik ve dini gruplar eklemlendikçe yönetim sistemi de giderek liberalleşmiştir. Devlet, ülkenin kapitalist sistemin bir parçası olması ve Avrupa'daki modern milli devlet anlayışının etkisi ile tekrar merkezileşmeye başlamıştır. Türkiye'deki merkezi devlet yapısının temeli İlber Ortaylı'nın 'Osmanlı'nın En Uzun Yüzyılı Olarak' değerlendirdiği XIX. yüzyılda şekillenmiştir. II. Mahmut zamanında merkezileşme baskınken Tanzimat dönemi ile liberal yanlıların baskın olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti, gücünün giderek azaldığı ve diplomasiye ihtiyaç duyduğu XIX. Yüzyılın ortasında gerçekleşen Kırım Savaşında da Rus tehdidine yönelik Batı desteğine ihtiyacı olan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devleti tehdit eden unsurların çoğalması, merkezileşmeyi ön plana çıkartmaktadır. Merkezi devletin dış tehditten ötürü daha fazla baskın olduğu, liberal yönetim tarzına, merkezi devlet uygulamalarının halkta tepkiye neden olduğu ve uluslararası konjonktürün liberalleşme taraftarı olduğu dönemlerde yaklaşıldığı görülmektedir. 1950-1960 döneminde bürokratik elitizme karşı verilen mücadelenin yanında, uluslararası ortamın liberalleşmesine rağmen Türkiye'nin Rus tehdidinden dolayı merkeziyetçi bir devlet yapısını idame etme arzusunda olduğu görülmektedir. İktidara gelen hükümetler merkezi devlet yapısını aynen devam ettirmişlerdir. DP "Yeter Söz Milletin" sloganıyla ortaya çıksa da güçlü merkezi devletin varlığını devam ettirmiştir.

Devletçiliğin zorunlu olarak büyümesindeki en önemli nedenlerden birisi de orta sınıfın Türkiye'de yeterli güçte olmamasıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Doğu Akdeniz ve Karadeniz ticaretinin yabancıların eline geçmesi sonucu Osmanlı'daki gayrimüslimler ticarette ayrıcalıklı konuma geldiler. Devlet bu grubu bir süre kontrol etmeye çalıştıysa da devlete dayanak olmada gösterdikleri isteksizlik ve milliyetçi akımlar bu grubun güvenilirliği azalttı. Bu gelişmelerin sonucunda Türk ve Müslümanlardan kurulacak bir orta sınıf oluşturulması fikri ortaya çıktı. Oluşturulmaya çalışılan bu gruba devlet olanaklarını kullanan bürokratlarda eklendi.

1950'li yıllarda özel girişimin yatırım yapma geleneği oluşturulmaya çalışılsa da devlet imkanları ile gelişen bu grup devlete bağlılığını sürdürmeye devam etti.

Devletin neden bu kadar güçlü olabildiğini anlamaya yardım eden diğer bir husus ise orta sınıfın, devleti kendi istek ve taleplerine göre şekillendirememesidir. Yönetilenler, yöneticilere istek ve dileklerini orta sınıf üzerinden dile getirmemekte bu da merkez-çevre ayrımını arttırmaktadır. 1950'li yıllar çevrenin merkeze karşı üstünlüğü değil batılılaşma kapsamında şehirleşmenin ve tarımda modernleşmenin hızlandığı bir dönem olarak görülebilir. Tüm sanayileşme ve İttihat ve Terakki'den itibaren milli bir ortasınıf yaratma isteği bu dönemde de kendini göstermekte yapılan her türlü girişime rağmen sağlıklı olarak bir ortasınıf oluşturulamamaktadır. Palazlanan ufak bir kesmin ise devletin imkan ve kabiliyetlerini kullanarak büyüdüğü bu yüzden devletle dikey ilişkiler kurduğu bunun sonucu olarak da devlete göbek bağı ile bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Devletin imkan ve kabiliyetlerini kullanarak büyüyen bu kesmin doğal süreçte gelişen orta sınıfa göre durağan olduğu devleti kendi menfaatleri paralelinde yönlendiremediğidir. Aksine devlet bu kesmin nasıl bir hareket tarzı takip etmesini belirlemektedir.

Merkezi yapının devamına yönelik, 1945 sonrası kurulan dünya sistemi de, gelişen ülke ulusçularına ekonomiyi yönetme yetkisi vererek, devleti alabildiğine kullanım izni vermiştir. Bu husus Türkiye'de merkezi devlet yapısının devamını destekler yöndedir. Ekonomide de devletin özel sermayeyi destekleme sözü yerine getirilmeye çalışılsa da şartlar buna çokta müsaade etmemiştir. Devlet sanayi, cumhuriyetin ilk yıllarında bunu kurabilecek özel sektör olmadığı için doğmuştu. Temelde yeni kalkınan Türkiye Cumhuriyeti için sermaye biriktirme meselesi yerli ve yabancı özel sermaye kullanmaksızın (yabancı sermaye Türkiye'yi yatırım yapmaya uygun bulmuyordu.), devlet eliyle bir sanayi çekirdeği kurarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda da özel mülkiyetin muhafaza ve gelişmesine yardımcı olunarak devlet dışında fakat kontrolünde bir sermayenin birikmesine de izin verilmiştir. Bu çabalar teorikte olumlu görünse de devlete bağımlılık devam ettiği için istenilen seviyeye hiçbir zaman çıkamamıştır.

1945-1960 yılları arasında yaşanan birçok olayı seçkinlerin, seçkinlerin baskın olduğu merkezi devlet teşkilatının yönlendirdiği ortaya konulmuştur. Modern

devlet gereği merkezi devlet teşkilatı ile bürokrasinin genişlemesi ve bu bürokrat grubunu dengeleyecek bir orta-sınıfın olmayışı çevrenin merkeze, merkezin çevreye şüphe ile bakması ile sonuçlanmıştır. Buradan hareketle merkezi devlet, bürokratik elitizm, orta-sınıf yokluğu, ekonomik gerilik dış politikayı etkileyen iç faktörleri oluşturmaktadır.

Bu incelemelerin ışığında Türkiye'de hala merkezi devletin ön planda olduğu görülmektedir. Bu merkezi devlet giderek daha liberal bir devlete doğru gitmektedir. Liberal bir devlete doğru yönelmenin temelinde Türkiye Cumhuriyeti'nin gittikçe güçlenmesi ve açılımın kendisine zarardan çok yarar getireceğini anlaması yatmaktadır. Kültürel ikileminden kurtulmuş dışarı ile irtibata geçmekten korkmayan bir yapı gittikçe büyümekte ve topluma güç kazandırmaktadır. Merkez çevreye, çevre merkeze daha az şüpheyle bakmakta bu da huzurun, güvenin topluma yayılmasına neden olmaktadır. Merkez ile çevre aynı grubun parçaları olduğunu anlamakta ve giderek birbirleriyle özdeşleşmektedirler. Dış politikada süper güçlerin küresel politikalarına alet olmak kısa vadede küçük başarılar elde ettirse de uzun vadede onarılmaz yaralara neden olmaktadır. Kendi temel prensiplerini belirten ve bu konularda taviz vermekten çekinen bir dış politikanın dost, müttefik ve hasımlar tarafından daha kolay kabul edileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, 1.b.,İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** (çev.) Yavuz Alogan, 3.b., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002

AKDEVELİOĞLU, Atay ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk Dış Politikası Cilt I 1919-1980,** (ed.) Baskın Oran, 12.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** 4.b., Ankara, 2001

AKYILMAZ, Gül, **Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,** Konya, Eser Sahibinin Kendi Yayını, 2000

AKYOL, Taha, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 1,** İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1976

AKYOL, Taha, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 2,** İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1976

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946-1960,** Ankara, Phoneix Yayınevi, 2004

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951,** 1.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954,** 1.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983

ARMAOĞLU, Fahir, **20. yy. Siyasi Tarih 1914-1980,** 3.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986

ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991

ARMAOĞLU, Fahir, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988,** 2.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991

ATAÖV, Türkkaya, **Amerika NATO ve Türkiye,** 1.b., Ankara, Aydınlık Yayınevi, 1969

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün-Yarın,** 2.b., İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1997

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam II**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı,** 2.b. İstanbul, Remzi Kitapevi, 1976

AYDIN, Mustafa, **Türk Dış Politikası Cilt I 1919-1980,** ed. Baskın Oran, 12.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006

BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar,** 2.b., Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2001

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** (haz.) Ahmet Kuyaş, 5.b., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003

BİLGE, Suat, **Güç Komşuluk,** 1.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992

BİLGE, Suat, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** AÜSBFY Nu.279, 2.b., Ankara, 1969

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985,** 2.b., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989

BOZDAĞ, İsmet, **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar,** 1.b., İstanbul, Emre Yayınları, 2005

BULUTOĞLU, Kenan, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye,** 1.b., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970

ÇAYLAK, Adem, **Osmanlı'da Yöneten Ve Yönetilen Bir Şerif Mardin Çözümlemesi,** 1.b., Ankara, Vadi Yayınları, 1998

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup,** 1.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994

DUVERGER Maurice, **Siyasi Partiler,** (çev.) Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Basımevi, 1970

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri Ve Boğazlar Meselesi,** Ankara, Başnur Matbaası, 1968

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti,** 2.b., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1990

ESENBEL, Melih, **Türkiye'nin Batı İle İttifaka Yönelişi**, 1.b., İstanbul, İsis Yayıncılık, 2000

ESMER, Ahmet Şükrü ve SANDER, Oral, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** AÜSBFY Nu.279, 2.b., Ankara, 1969

FERSOY, O.Cemal, **Fatin Rüştü Zorlu,** İstanbul, Hun Yayınları, 1979

FERSOY, Orhan Cemal, **Adnan Menderes,** İstanbul, Mayataş Matbaacılık ve Neşriyat, 1971

GERGER, Haluk, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği,** 2.b., İstanbul, Belge Yayınları, 1999

GİRGİN, İsmail (haz.), **Adnan Menderes**, 2.b., Radyo Gazetesi Matbaası, 1959

GOLOĞLU, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950,** 1.b., İstanbul, Kaynak Yayınevi, 1982

GÖKALP, Ziya, '**Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**', (sad.) Yalçın Toker, 4.b., İstanbul, Toker Yayınları, 2004

GÖNLÜBOL, Mehmet ve ÜLMAN, Haluk, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** AÜSBFY Nu.279, 2.b., Ankara, 1969

GÜRÜN, Kamuran, **Dış İlişkiler Ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, AÜSBF Yayınları: 531, Ankara, 1983

HALE, William, **Türk Dış Politikası 1771-2000,** (çev.) Petek Demir, İstanbul, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, 2003

HANİOĞLU, M.Şükrü, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966

HEPER, Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği,** (çev.) Nalan Soyarık, 2.b., İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2006

HEPER, Metin, **İsmet İnönü, (**çev.) Sermet Yalçın, 1.b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008

İLHAN, Suat, **Dünya Yeniden Kuruluyor**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1999

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),** (çev.) Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003

KALAYCIOĞLU, Ersin ve SARIBAY, Ali Yaşar, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, (Merkez-Çevre İlişkileri- Şerif Mardin)** 3.b., İstanbul, Aktüel Yayınları, 2007

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasisi,** İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967

KARPAT, Kemal, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980, (**çev.) Esin Soğancılar, 1.b., Ankara, İmge Kitabevi, 2007

KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1994

KEYDER, Çağlar, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası,** 3.b., İstanbul, Metis Yayınları, 2004

KILIÇ, Ahmet Faruk, **Türkiye'de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü (1920-1960),** 1.b., İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi, 2005

KINLI, Onur, **Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi,** Ankara, İmge Yayınları, 2006

KISSENGER, Henry, **Diplomasi, (**çev.) İbrahim H. Kurt, 4.b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi,** 1.b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 511, 2001

KUTAY, Cemal, **Üç Devirden Hakikatlar,** İstanbul, Alioğlu Yayınevi, 1982

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer. E., **Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası (1945-70),** AÜSBF Yayınları: 340, Ankara, Sevinç Matbaası, 1972

LESSER, Ian O. ve FULLER, Graham E., **Türkiye'nin Yeni Ceopolitik Konumu, (**çev.) Yaşar Bülbül, 1.b., İstanbul, Alfa Yayım, 2000

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu, (**çev.) Metin Kıratlı, 6.b., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996

MACMILLAN, Margaret, **Paris 1919,** (çev.) Belkıs Dişbudak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2004

MAHAN, Alfred Thayer, **Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi, (**çev.) Kerem-Melahat Fındık, 1.b., İstanbul, Q-Matris Yayınları, 2003

MERİH, Turgay, **Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960,** 1.b., Ankara, Ebabil Yayıncılık, 2006

MÜTERCİMLER, Erol, ÖKE, Mim Kemal, **Düşler ve Entrikalar,** 2.b., İstanbul, Alfa Yayınları, 2004

OKUR, İbrahim, **Soğuk Savaşı Gözetlerken**, 1.b., İstanbul, Okursay Yayınları 3, 2002

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** 25.b., İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005

ÖKE, Mim Kemal, **Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore 1950-53**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1990

ÖZDEMİR, Hikmet, **Tarih ve Politika,** İstanbul, İz Yayıncılık, 1995

ÖZDEMİR, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti,** İstanbul, İz Yayıncılık, 1995

QUATARERT, David, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922,** (çev.) Ayşe Berktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003

SAĞLAM, Dündar, **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri,** Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967

SANDER, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964,** Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979

SANDER, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, 3.b., Ankara, İmge Kitabevi, 2006

SANDER, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü,** Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını:563, 1987

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994,** 5.b., Ankara, İmge Kitabevi, 1996

SARAY, Mehmet, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006

SAY, Ömer, **Milli Devlet Kültürü**, 1.b., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1998

SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat**, 5.b., Ankara, Turhan Kitabevi, 1986

SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (c.1),** (çev.) Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1994

SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (c.2),** (çev.) Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1994

SOYSAL, İsmail, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, İstanbul, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, 1993

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları Cilt 2 1945-1990**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991

TATAROĞLU, Muhittin, **Cumhuriyetten Günümüze Türk Bürokrasisi**, (ed.) Memet Zincirkıran, 1.b., İstanbul, Nova Basın Yayın, 2006

TEZKAN, Yılmaz, BAŞAR, M. Murat, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, 1.b., İstanbul, Ülke Yayınları, 2002

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası,** 4.b., Ankara, Doğan Yayınları, 1971

TOKER, Metin, **DP Yokuş Aşağı 1954-1957,** 3.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991

TOKER, Metin, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954,** 2.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991

TOKER, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye,** 2.b., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1970

TOLUNER, Sevin, **Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, 1.b., İstanbul, Beta Basım, 2000

TOPRAK, Zafer, **İttihat-Terakki ve Devletçilik,** 1.b., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952,** 2.b., İstanbul, Arba Yayınları, 1995

USLU, Nasuh, **Türk Amerikan İlişkileri,** 1.b., Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000

UZGEL, İlhan, **Türk Dış Politakası Cilt I 1919-1980,** (ed.) Baskın Oran, 12.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006

WALLERSTEIN, Immanuel, **Dünya Sistemleri Analizi, (**çev.) Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy, 2.b., İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005

WALLERSTEIN, Immanuel, **Modern Dünya Sistemi 2. Cilt, (**çev.) Latif Boyacı, 1.b., İstanbul, Bakış Yayınları, 2005

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş,** 2.b., Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** (çev.) Yasemin Saner Gönen, 21.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007

MAKALELER

ALASYA, H. Fikret, "Kıbrıs Meselesi", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

BURÇAK, Rıfkı Salim, "Türk-Sovyet İlişkileri", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

ÇAYCI, Abdurrahman, "Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

ERGÜN, İsmet, "Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İkibinli Yıllara Bir Bakış", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

GÖNLÜBOL, Mehmet, "Atatürk'ün Dış Politikası", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

İLHAN, Suat, "Türkiyenin Jeopolitiği ve Jeopolitik Gelişmeler", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

KOCABAŞOĞLU, Uygur, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** 2.b., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

TEZLER

MUTLU, Sevda, "Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi ", (Basılmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2007)

ÖZLÜ, Hüsnü, "II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayi'nin Gelişimi (1939- 1990)", (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, 2006)

PEKTAŞ, Şerafettin, "Demokrat Parti Dönemi'nde Tarımdışı Alanlarda Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi", (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006)

YURTSEVEN, Yılmaz, "Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri", (Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2006)

DERGİLER

ARMAOĞLU, Fahir, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", **Belleten,** Türk Tarih Kurumu, cilt LX, sa.227, Nisan, Ankara, 1996

İNTERNET

Faruk Çakır, "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-60 Dönemi Siyasal Gelişmeleri Ve Türk-Amerikan İlişkileri", Kırıkkale Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, http://acikarsiv.ankara.edu.tr/dergi/dergiler/42/450/5068.pdf, 19.12.2008

Prof. Dr. Ali İhsan Gencer, "Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması " http://www.bilimtarihi.org/pdfs/KIRIM.pdf, 15.03.2009.

EKLER

Ek-1

TRUMAN DOKTRİNİ

12 Mart 1947

Sovyetlerin 1945 Martında, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı feshetmelerinin arkasından, Haziran ayında Kars ve Ardahan'ı istemeleri ve nihayet 1945 Aralık ayında, bir takim Gürcü profesörlerin, Giresun, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar olan Doğu Anadolu topraklarının tarihen Gürcistan Sovyet Cumhuriyetine iade edilmeleri gerektiğini iddia etmeleri, Türkiye'nin Sovyet Rusya konusundaki endişelerini arttırırken, aynı zamanda da Türk-Sovyet münasebetlerini de gerginleştirmişti. Durum bu safhada iken, 1946 yaz ve güzünde Sovyetlerin Boğazlar konusunda verdiği notalar, bu devletin, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne göz koyduğunu, hiç bir şüpheye yer vermeyecek kadar açık bir şekilde ortaya koymaktaydı.

Geleneksel olarak Doğu Akdeniz ve Orta Doğu İngiltere'nin başlıca ilgi alanlarını teşkil ediyordu. Bu sırada Yunanistan'da, Moskova'dan yönetilen ve Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'taki komünist rejimler tarafından da resmen desteklenen iç savaş bütün yoğunluğu ile devam etmekteydi. Türkiye üzerindeki Sovyet tehditleri de göz önüne alınınca, Sovyet Rusya'nın ne yapmak istediği belliydi ve dolayısıyla, bölgede beliren bu ciddi tehlike karşısında İngiltere'nin normal sorumluluğunu üzerine alıp, Türkiye ve Yunanistan'ı desteklemesi gerekirdi. Fakat altı yıllık savaştan sonra İngiltere'nin bunu yapacak hali yoktu. Bundan dolayı, 1947 Şubatında Amerikan Hükümetine verdiği, biri Yunanistan ve diğeri de Türkiye hakkındaki memorandumlarda, Türkiye'nin Batı savunması için ehemmiyetini belirterek, bu memlekete hem ekonomik ve hem de askeri yardım yapılması gerektiğini, İngiltere'nin, içinde bulunduğu ekonomik şartlarda bu yardımı yapamayacağını, hatta Yunanistan'daki askerini geri çekmek zorunda bile olduğunu ve bu sebeple de sorumluluğun Amerika'ya düştüğünü bildirdi. Bölgeye karşı sorumluluğun üstlenmesinde Amerika'nın fazla tereddüt etmediği anlaşılıyor.

Başkan Truman 12 Mart 1947 günü Kongre'de, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak toplantısı önünde, yaptığı konuşma ile, Truman Doktrini denen yeni Amerikan politikasını açıkladı.

Başkan Truman'ın 12 Mart 1947 günü yaptığı konuşmanın metni:

Mr. President, Mr. Speaker, Members of the Congress of the United States:

The gravity of the situation which confronts the world today necessitates my appearance before a joint session of the Congress.

The foreign policy and the national security of this country are involved.

One aspect of the present situation, which I wish to present to you at this time for your consideration and decision, concerns Greece and Turkey.

The United States has received from the Greek Government an urgent appeal for financial and economic assistance. Preliminary reports from the American Economic Mission now in Greece and reports from the American Ambassador in Greece corroborate the statement of the Greek Government that assistance is imperative if Greece is to survive as a free nation.

I do not believe that the American people and the Congress wish to turn a deaf ear to the appeal of the Greek Government.

Greece is not a rich country. Lack of sufficient natural resources has always forced the Greek people to work hard to make both ends meet. Since 1940 this industrious and peace-loving country has suffered invasion, four years of cruel enemy occupation, and bitter internal strife.

When forces of liberation entered Greece they found that the retreating Germans had destroyed virtually all the railways, roads, port facilities, communications and merchant marine. More than a thousand villages had been burned. Eighty-five percent of the children were tubercular. Livestock, poultry, and draft animals had almost disappeared. Inflation had wiped out practically all savings.

As a result of these tragic conditions, a militant minority, exploiting human want and misery, was able to create political chaos which, until now, has made economic recovery impossible.

Greece is today without funds to finance the importation of those goods which are essential to bare subsistence. Under these circumstances the people of Greece cannot make progress in solving their problems of reconstruction. Greece is in desperate need of reconstruction. Greece is in desperate need of financial and economic assistance to enable it to resume purchases of food, clothing, fuel and seeds. These are indispensable for the subsistence of its people and are obtainable only from abroad. Greece must have help to import the goods necessary to restore internal order and security so essential for economic and political recovery.

The Greek Government has also asked for the assistance of experienced American administrator, economists, and technicians to insure that the financial and other aid given to Greece shall be used effectively in creating a stable and self-sustaining economy and in improving its public administration.

The very existence of the Greek state is today threatened by the terrorist activities of several thousand armed men, led by Communists, who defy the Government's authority at a number of points, particularly along the northern boundaries. A commission appointed by the United Nations Security Council is at present investigating disturbed conditions in northern Greece and alleged border violations along the frontier between Greece on the one hand and Albania, Bulgaria, and Yugoslavia on the other.

Meanwhile, the Greek Government is unable to cope with the situation. The Greek Army is small and poorly equipped. It needs supplies and equipment if it is to restore authority to the Government throughout Greek territory.

Greece must have assistance if it is to become a self-supporting and self-respecting democracy.

The United States must supply that assistance. We have already extended to Greece certain types of relief and economic aid, but these are inadequate.

There is no other country to which democratic Greece can turn.

No other nation is willing and able to provide the necessary support for a democratic Greek Government.

The British Government, which has been helping Greece, can give no further financial and economic aid after March 31. Great Britain finds itself under the necessity of reducing or liquidating its commitments in several parts of the world, including Greece.

We have considered how the United Nations might assist in this crisis. But the situation is an urgent one requiring immediate action, and the United Nations and its related organizations are not in a position to extend help of the kind that is required.

It is important to note that the Greek Government has asked for our aid in utilizing effectively the financial and other assistance we may give to Greece, and in improving its public administration. It is of the utmost importance that we supervise the use of any funds made available to Greece, in such a manner that each dollar spent will count toward making Greece self-supporting; and will help to build an economy in which a healthy democracy can flourish.

No government is perfect. One of the chief virtues of a democracy, however, is that its defects are always is visible and under democratic processes can be pointed out and corrected. The Government of Greece is not perfect. Nevertheless it represents 85 percent of the members of the Greek Parliament who were chosen in an election last year. Foreign observers, including 692 Americans, considered this election to be a fair expression of the views of the Greek people.

The Greek Government has been operating in an atmosphere of chaos and extremism. It has made mistakes. The extension of aid by this country does not mean that the United States condones everything that the Greek Government has done or will do. We have condemned in the past, and we condemn now, extremist measures of the right or the left. We have in the past advised tolerance, and we advise tolerance now.

Greece's neighbor, Turkey, also deserves our attention.

The future of Turkey as an independent and economically sound state is clearly no less important to the freedom-loving peoples of the world than the future of Greece. The circumstances in which Turkey finds itself today are considerably different from those of Greece. Turkey has been spared the disasters that have beset Greece. And during the war the United States and Great Britain furnished Turkey with materials aid.

Nevertheless, Turkey now needs our support.

Since the war Turkey has sought additional financial assistance from Great Britain and the United States for the purpose of effecting that modernization necessary for the maintenance of its national integrity.

That integrity is essential to the preservation of order in the Middle East.

The British Government has informed us that, owing to its own difficulties, it can no longer extend financial or economic aid to Turkey.

As in the case of Greece, if Turkey is to have the assistance it needs, the United States must supply it. We are the only country able to provide that help.

I am fully aware of the broad implications involved if the United States extends assistance to Greece and Turkey, and I shall discuss these implications with you at this time.

One of the primary objectives of the foreign policy of the United States is the creation of conditions in which we and other nations will be able to work out a way of life free from coercion. This was a fundamental issue in the war with Germany and Japan. Our victory was won over countries which sought to impose their will, and their way of life, upon other nations.

To insure the peaceful development of nations, free from coercion, the United States has taken a leading part in establishing the United Nations. The United Nations is designed to make possible lasting freedom and independence for all its members. We shall not realize our objectives, unless we are willing to help free

peoples to maintain their free institutions and their national integrity against aggressive movements that seek to impose upon them totalitarian regimes. This is no more than a frank recognition that totalitarian regimes imposed upon free peoples, by direct or indirect aggression, undermine the foundations of international peace and hence the security of the United States.

The peoples of a number of countries of the world have recently had totalitarian regimes forced upon them against their will. The Government of the United States has made frequent protests against coercion and intimidation in violation of the Yalta agreement, in Poland, Rumania, and Bulgaria. I must also state that in a number of other countries there have been similar developments.

At the present moment in world history nearly every nation must choose between alternative ways of life. The choice is too often not a free one.

One way of life is based upon the will of the majority, and is distinguished by free institutions, representative government, free elections, guaranties of individual liberty, freedom of speech and religion, and freedom from political oppression.

The second way of life is based upon the will of minority forcibly imposed upon the majority. It relies upon terror and oppression, a controlled press and radio, fixed elections, and the suppression of personal freedoms.

I believe that it must be the policy of the United States to support free peoples who are resisting attempted subjugation by armed minorities or by outside pressures.

I believe that we must assist free peoples to work out their own destinies in their own way.

I believe that our help should be primarily through economic and financial aid which is essential to economic stability and orderly political processes.

The world is not static, and the status quo is not sacred. But we cannot allow changes in the status quo in violation of the Charter of the United Nations by such methods as coercion, or by such subterfuges as political infiltration. In helping free

and independent nations to maintain their free form, the United States will be giving effect to the principles of the Charter of the United Nations.

It is necessary only to glance at a map to realize that the survival and integrity of the Greek Nation are of grave importance in a much wider situation. If Greece should fall under the control of an armed minority, the effect upon its neighbour, Turkey, would be immediate and serious. Confusion and disorder might well spread throughout the entire Middle East.

Moreover, the disappearance of Greece as an independent state would have a profound effect upon those countries in Europe whose peoples are struggling against great difficulties to maintain their freedoms and their independence while they repair the damages of war.

It would be an unspeakable tragedy if these countries, which have struggled so long against overwhelming odds, should lose that victory for which they sacrificed so much. Collapse of free institutions and loss of independence would be disastrous not only for them but for the world. Discouragement and possibly failure would quickly be the lot of neighbouring peoples striving to maintain their freedom and independence.

Should we fail to aid Greece and Turkey in this fateful hour, the effect will be far-reaching to the West as well as to the East.

We must take immediate and resolute action.

I therefore ask the Congress to provide authority for assistance to Greece and Turkey in the amount of $ 400.000.000 for the period ending June 30, 1948. In requesting these funds, I have taken into consideration the maximum amount of relief assistance which would be furnished to Greece out of the $ 350.000.000 which I recently requested that the Congress authorize for the prevention of starvation and suffering in countries devastated by the war.

In addition to funds, I ask the Congress to authorize the detail of American civilian and military personnel to Greece and Turkey, at the request of those countries, to assist in the tasks of reconstruction, and for the purpose of supervising

the use of such financial and material assistance as may be furnished. I recommend that authority also be provided for the instruction and training of selected Greek and Turkish personnel.

Finally, I ask the Congress provide authority which will permit the speediest and most effective use, in terms of needed commodities, supplies, and equipment, of such funds as may be authorized.

If further funds, or further authority, should be needed for purposes indicated in this message, I shall not hesitate to bring the situation before the Congress. On this subject the Executive and Legislative branches of Government must work together.

This is a serious course upon which we embark.

I would not recommend it except that the alternative is much more serious.

The United States contributed $ 341.000.000.000 toward winning World War II. This is an investment in world freedom and world peace.

The assistance that I am recommending for Greece and Turkey amounts to little more than one-tenth of one percent of this investment. It is only common sense that we should safeguard this investment and make sure that it was not in vain.

The seeds of totalitarian regimes are nurtured by misery and want. They spread and grow in the evil soil of poverty and strife. They reach their full growth when the hope of a people for better life has died.

We must keep that hope alive.

The free peoples of the world look to us for support in maintaining their freedoms.

If we falter in our leadership, we may endanger the peace of the world and we shall surely endanger the welfare of our own Nation.

Great responsibilities have been placed upon us by the swift movement of event.

I am confident that the Congress will face these responsibilities squarely.

Kaynak : Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** s.152-157.

Ek-2

MARSHALL PLANI

5 Haziran 1947

Truman Doktrini, Sovyet tehdidi karşısında Türkiye ile Yunanistan'ın askeri gücünü arttırma amacına yönelmişti ve bu bakımdan da daha ziyade askeri niteliğe sahip bulunuyordu. Lakin asil önemli mesele, Avrupa memleketlerinin ekonomik durumları idi. Altı yıllık savaş bütün memleketlerin ekonomilerini tahrip etmişti. Kitlelerde fakirlik en göze çarpan özelliklerden biriydi. Savaş biteli iki yıl olduğu halde, Avrupa ekonomisini bir kalkınma temposuna sokmak mümkün olamamıştı. Bu şartlar, Moskova'dan idare edilen komünizmin propagandasının etkisini çok kolaylaştırıyordu. Sovyetler, Avrupa'nın iki büyük endüstri memleketi olan Fransa ve İtalya'yı hedef seçmişler ve komünist partileri vasıtasıyla çıkarttıkları genel grevlerle, bu iki memleketin ekonomisini büsbütün felce uğratıp, Komünist partilerinin iktidara geçmesini sağlamak istiyorlardı. Kominform'un kuruluş toplantısına, peyklerin dışında, sadece Fransız ve İtalyan Komünist Partililerinin katılması, bu bakımdan çok ilgi çekiciydi. Amerika Sovyetlerin bu taktiğini gördüğü içindir ki, 30 Haziran 1945 den 1946 sonuna kadar 50 den fazla ülkeye 15 milyar dolar kadar yardım yapmıştır. Bu miktarın yarısı Fransa, İngiltere ve kuzey ve batı Avrupa ülkelerine gitmişti. Buna rağmen, ekonomileri düzene sokacak müspet bir netice alınamamıştı. Çünkü bu paralar verimli ve yapıcı alanlara harcanmamış, bütçe açıklarının kapanması, ithalatta kullanılması gibi, paranın gidip bir daha dönmeyeceği alanlara harcanmıştır. Tabiatı ile bunun sonu gelmezdi ve Amerika'nın bu konudaki gücü de tükenmez değildi. O halde Avrupa'nın kalkınması için verimli bir formül bulmak gerekiyordu. Amerika'nın arayıp bulduğu formül, Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşma ile ortaya atıldı. "Marshall Planı" denilen bu konuşma, 16 Nisan 1948 de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın (O.E.C.D.) kurulmasını sağlamıştır.

Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 günü yaptığı konuşmanın metni şöyledir:

I need not tell you gentlemen that the world situation is very serious. That must be apparent to all intelligent people. I think one difficulty is that the problem is one of such enormous complexity that the very mass of facts presented to the public by press and radio make it exceedingly difficult for the man in the street to reach a clear appraisement of the situation. Furthermore, the people of this country are distant from the troubled areas of the earth and it is hard for them comprehend the plight and consequent reactions of the long-suffering peoples, and the effect of those reactions on their governments in connection with our efforts to promote peace in the world.

In considering the requirements for the rehabilitation of Europe, the physical loss of life, the visible destruction of cities, factories, mines, and railroads was correctly estimated, but it has become obvious during recent months that this visible destruction was probably less serious than the dislocation of the entire fabric of European economy. For the past ten years conditions have been highly abnormal. The feverish preparation for war and the more feverish maintenance of the war effort engulfed all aspects of national economies. Machinery has fallen into disrepair or is entirely obsolete. Under the arbitrary and destructive Nazi rule, virtually every possible enterprise was geared into the German war machine. Long-standing commercial ties, private institutions, banks, insurance companies, and shipping companies disappeared, through loss of capital, absorption through nationalization, or by simple destruction. In many countries, confidence in the local currency has been severely shaken. The breakdown of the business structure of Europe during the war was complete. Recovery has been seriously retarded by the fact that two years after the close of hostilities a peace settlement with Germany and Austria has not been agreed upon. But even given a more prompt solution of these difficult problems, the rehabilitation of the economic structure of Europe quite evidently will require a much longer time and greater effort than had been foreseen.

There is a phase of this matter which is both interesting and serious. The farmer has always produced the foodstuffs to exchange with the city dweller for the

other necessities of life. This division of labor is the basis of modern civilization. At the present time it is threatened with breakdown. The town and city industries are not producing adequate goods to exchange with the food-producing farmer. Raw materials and fuel are in short supply. Machinery is lacking or worn out. The farmer or the peasant cannot find the goods for sale which he desires to purchase. So the sale of his farm produce for money which he cannot use seems to him an unprofitable transaction. He, therefore, has withdrawn many fields from crop cultivation and is using them for grazing. He feeds more grain to stock and finds for himself and his family an ample supply of food, however short he may be on clothing and the other ordinary gadgets of civilization. Meanwhile people in the cities are short of food and fuel. So the governments are forced to use their foreign money and credits to procure these necessities abroad. This process exhausts funds which are urgently needed for reconstruction. Thus a very serious situation is rapidly developing bodes no good for the world. The modern system of the division of labor which the exchange of products is based is in danger of breaking down.

The truth of the matter is that Europe's requirements for the next three or four years of foreign food and other essential products principally from America, are so much greater than her present ability to pay that she must have substantial help or face economic social, and political deterioration of a very grave character.

The remedy lies in breaking the vicious circle and restoring the confidence of the European people in the economic future of their own countries and of Europe as a whole. The manufacturer and the farmer throughout wide areas must be able and willing to exchange their products for currencies the continuing value of which is not open to question.

Aside from the demoralizing effect on the world at large and the possibilities of disturbances arising as a result of the desperation of the people concerned, the consequences to the economy of the United States should be apparent to all. It is logical that the United States should do whatever it is able to do to assist in the return of normal economic health in the world, without which there can be no political stability and no assured peace. Our policy is directed not against any country or doctrine but against hunger, poverty, desperation, and chaos. Its purpose

should be the revival of a working economy in the world so as to permit the emergence of political and social conditions in which free institutions can exist. Such assistance, I am convinced, must not be on a peace meal basis as various crises develop. Any assistance that this Government may render in the future should provide a cure rather than a mere palliative. Any government that is willing to assist in the task of recovery will find full cooperation; I am sure, on the part of the United States Government. Any government which maneuvers to block the recovery of other countries cannot expect help from us. Furthermore, government, political parties, or groups which seek to perpetuate human misery in order to profit there from politically or otherwise will encounter the opposition of the United States.

It is already evident that, before the United States Government can proceed much further in its effort to alleviate the situation and help start the European world on its way to recovery, there must be some agreement among the countries of Europe as to the requirements of the situation and the part those countries themselves will take in order to give proper effect to whatever action might be undertaken by this Government. It would be neither fitting nor efficacious for this Government to undertake to draw up unilaterally a program designed to place Europe on its feet economically. This is the business of the Europeans. The initiative, I think, must come from Europe. The role of this country should consist of friendly aid in the drafting of a European program and of later support of such a program so far it may be practical for us to do so. The program should be a joint one, agreed to by a number, if not all, European nations.

An essential part of any successful action on the part of the United States is an understanding on the part of the people of America of the character of the problem and the remedies to be applied. Political passion and prejudice should have no part. With foresight, and a willingness on the part of our people to face up to the vast responsibility which history has clearly placed upon our country, the difficulties I have outlined can and will be overcome.

Kaynak : Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** s.165-167.

ÖZGEÇMİŞ

21 Temmuz 1981 yılında Ankara'da doğdum. İlköğretimimi, 1988 yılında girdiğim Osman Ünyazıcı İlköğretim Okulu'ndan 1995 yılında mezun olarak tamamladım.

1995 yılında Deniz Lisesi'ne girdim. 1999 yılında dört yıllık öğrenimimi tamamladım. 1999 yılında girdiğim Deniz Harp Okulu'ndan 2003 yılında teğmen rütbesi ile mezun oldum.

Deniz Harp Okulu'nu bitirdikten sonra göreve başladığım Türk Deniz Kuvvetlerinin sancak gemisi TCG SALİHREİS'te altı yıldır görev yapmaktayım. TCG SALİHREİS ile birçok yerli ve yabancı tatbikat ve göreve iştirak edip birçok Akdeniz ve Karadeniz ülkesini görme imkanım oldu.

2005-2006 Eğitim öğretim yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programına kayıt oldum. 8 Mayıs 2009 tarihinde Ayşe Gül Sancak Kaçan ile evlendim.